

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Εισαγωγή και Ερμηνευτικό Υπόμνημα σε Λόγους του Λυσία Σχετικούς με τη Δήμευση Περιουσιών.

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Σταυρούλας Ε. Σταθουλοπούλου

Πτυχιούχου Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου,
2011.

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: κα Βολονάκη Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες: κος Μαρκαντωνάτος Ανδρέας, Αναπληρωτής
Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.
κος Ευσταθίου Αθανάσιος, Αναπληρωτής
Καθηγητής Ιονίου Πανεπιστημίου.

Καλαμάτα, Δεκέμβριος 2017

Η ρητορική είναι αναπόσπαστο μέρος της Δημοκρατίας. Η σπουδαιότητα της ρητορικής στον αθηναϊκό πολιτικό βίο είναι αδιαμφισβήτητη. Αυτή η σπουδαιότητα, «έγινε μύθος, υπό την έννοια ότι ερμηνεύθηκε και ανυψώθηκε ως υπόδειγμα από τους Αρχαίους και τους Συγχρόνους»¹.

«Ο Δημοσθένης υπογραμμίζει τον ρόλο των λόγων, που θεωρεί ως ειδικότητα των Αθηναίων: οἷς γὰρ ἔστ' ἐν λόγοις ἡ πολιτεία, εσεῖς που το πολίτευμά σας θεμελιώνεται στον λόγο (Περὶ τῆς παραπροσβείας, 184)»².

¹ Pernot (2005) 65.

² ό. π. 65.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	5
18. ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΤΟΥ ΝΙΚΙΟΥ ΑΔΕΛΦΟΥ.....	5
Εισαγωγή.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	9
Διάδικοι και Επιχειρήματα.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	11
Ερμηνευτικό Υπόμνημα.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....	25
19. ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ ΧΡΗΜΑΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝ.....	25
Εισαγωγή.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ.....	30
Διάδικοι και Επιχειρήματα.....	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ.....	35
Ερμηνευτικό Υπόμνημα.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ.....	61
Συμπεράσματα.....	61
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	63
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	65

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία συγκροτήθηκε με σκοπό να εξετάσει ερμηνευτικά δυο από τους ωραιότερους λόγους του Λυσία, τον 18 *Ὑπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ* και τον 19 *Ὑπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ δημόσιον*. Και οι δυο λόγοι πραγματεύονται περιπτώσεις *δήμευσης περιουσιῶν*³ ευυπόληπτων Αθηναίων πολιτῶν και της οικογένειάς τους που ἔφτασαν σε δίκη με τη διαδικασία της *απογραφῆς*⁴. Είναι δημόσιες υποθέσεις που εκδικάζονται ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας. Δεν διασώζονται στοιχεία για την ἔκβαση των υποθέσεων, αλλά ο αριστοτεχνικός χειρισμός και των δυο από τον Λυσία προοιωνίζει ἕνα θετικό αποτέλεσμα.

Η εργασία ἔχει διαρθρωθεῖ σε επτά κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο δίνεται μια σύντομη εισαγωγή με ὅσες πληροφορίες διαθέτουμε για τη χρονολόγηση και το περιεχόμενο του λόγου *Ὑπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ*. Στο δεύτερο κεφάλαιο μαθαίνουμε περισσότερες πληροφορίες για τους διαδίκους και τα επιχειρήματά τους και στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια ερμηνευτική προσέγγιση του λόγου. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρατίθεται ἕνα εισαγωγικό σημείωμα για τον λόγο *Ὑπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ δημόσιον*. Ακολουθεῖ το πέμπτο κεφάλαιο με τη δομή, του διαδίκους και τα επιχειρήματα αυτών. Στο ἕκτο κεφάλαιο γίνεται ἕνας ερμηνευτικός σχολιασμός του λόγου. Τέλος, στο ἑβδομο κεφάλαιο παρουσιάζονται κάποια συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη των δυο λόγων του Λυσία.

³ «Ο δήμαρχος του δήμου στον οποίο ανήκε ο κατάδικος υποχρεούνταν να καταρτίσει κατάλογο της περιουσίας του. Αν παρενέβαινε κάποιος ἄλλος προβάλλοντας ανταπαίτηση για κάποιο μέρος της περιουσίας, διεξαγόταν δίκη (*διαδικασία*)· στη συνέχεια η περιουσία η οποία επιδικαζόταν στην πολιτεία ἔβγαινε σε πλειστηριασμό από τους *πωλητές*. Σε τέτοιες υποθέσεις συνέβαινε μερικές φορές συγγενεῖς ἢ φίλοι του καταδίκου να παίρνουν κρυφά στην κατοχή τους τμήμα της περιουσίας του για να τη σώσουν από τη δήμευση και να την κρατήσουν για τους εαυτούς τους. Αν αυτό ανακαλυπτόταν, ὅποιος ἤθελε μπορούσε να τους εναγάγει με *απογραφή*, καταλογογραφώντας τα περιουσιακά στοιχεία τα οποία κατά τους ισχυρισμούς του αποστερούνταν παράνομα από την πολιτεία». Βλ. MacDowell (2003) 394.

⁴ Η διαδικασία της *απογραφῆς* ἔδινε τη δυνατότητα σε ὅποιον πολίτη το επιθυμούσε να συντάξει μια λίστα με τα περιουσιακά στοιχεία ενός οφειλέτη του δημοσίου ἢ κάποιου που φημιολογούνταν ὅτι κατακρατούσε περιουσία που ανήκε στο δημόσιο με σκοπό αυτή στη συνέχεια να πουληθεῖ ὥστε να καλυφθεῖ το οφειλόμενο στο δημόσιο ποσό. Αν η λίστα αυτή αμφισβητούνταν, τότε η υπόθεση προχωρούσε σε δίκη. Ο εθελοντής μηνυτής ἔπαιρνε ως ανταμοιβή ἕνα ποσοστό του ποσού που προέκυπε από την πώληση της περιουσία του κατηγορουμένου. Βλ. Carey (2005) 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

18. ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΤΟΥ ΝΙΚΙΟΥ ΑΔΕΛΦΟΥ

Εισαγωγή

Ο λόγος 18 *Υπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ* του Λυσία⁵ πραγματεύεται τη δήμευση της περιουσίας μιας εκ των πιο γνωστών οικογενειών της Αθήνας. Κεφαλή αυτής της οικογένειας ήταν ο Νικίας, «ένας εξαιρετικά πλούσιος άνδρας που υπήρξε κυρίαρχη πολιτική μορφή και (μέχρι την ήττα και τον θάνατό του την εποχή που ηγούνταν της καταστροφικής Σικελικής Εκστρατείας το 415-413 π.Χ., κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου⁶) ένας ασυνήθιστα επιτυχημένος στρατηγός⁷. Τα κατορθώματα του Νικία συνοψίζονται με εγκωμιαστικό τρόπο στις παραγράφους §§18.2-3, αλλά λίγο περισσότερα λέγονται για τους δυο αδερφούς του, οι οποίοι ήταν κατά πολύ νεότεροι του και για τους οποίους δεν λαμβάνουμε τόσες μαρτυρίες από αλλού. Ένας από αυτούς ήταν ο Ευκράτης, ο οποίος είχε εκλεγεί

⁵ «Η δημόσια δραστηριότητα του Λυσία ξεκίνησε αμέσως μετά την ανατροπή των Τριάκοντα Τυράννων. Κάποιοι από τους πρώτους και πιο σημαντικούς του λόγους γράφτηκαν για τη δίωξη ή την υπεράσπιση ανδρών οι οποίοι είχαν εμπλακεί στις επαναστάσεις του 411 π.Χ. και του 404 π.Χ.». Βλ. Adams (1905) 32.

⁶ Το 415 π.Χ. ψηφίστηκε στην Εκκλησία «να σταλούν 60 πλοία στη Σικελία υπό την ηγεσία του Αλκιβιάδη, του Νικία και του Λάμαχου». Ο Νικίας διορίστηκε στρατηγός της Εκστρατείας παρά το γεγονός ότι ήταν αντίθετος με αυτή και θεωρούσε ότι η πόλη είχε πάρει εσφαλμένη απόφαση (Θουκ. 6.8.4). Η στάση του απέναντι στην Εκστρατεία θα πρέπει να ήταν γνωστή, αλλά δεν θα μπορούσε να αρνηθεί τον διορισμό, διότι πιθανότατα θα κατηγορούνταν για έλλειψη ανδρείας και πατριωτισμού. Ο Νικίας χαρακτηρίζεται άνδρας με πείρα χρόνων, σύνεση, ευλάβεια και τύχη, απόλυτα απαραίτητος στο όλο εγχείρημα. Βλ. Kagan (2004) 371-372. Μετά τη φυγή του Αλκιβιάδη από την εκστρατεία, ο Νικίας έμεινε ο μόνος αρχηγός. Ένας αρχηγός που ουσιαστικά δεν πίστευε στους σκοπούς της εκστρατείας, αλλά προσπάθησε να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων.

⁷ Η καταγραφή της Σικελικής Εκστρατείας από τον Θουκυδίδη καταλαμβάνει τα βιβλία 6-7 και τελειώνει με την αναγγελία του θανάτου του Νικία (Θουκ. 7.86.5). Ο Θουκυδίδης μιλά με εγκωμιαστικά λόγια για τον Νικία, λέγοντας πως από όλους του Έλληνες της εποχής του ήταν ο λιγότερο άξιος για μια τέτοια δυσμενή τύχη. Όμως, οι Αθηναίοι πολίτες είχαν διαφορετική άποψη. Σύμφωνα με τον Πausανία, σε μια στήλη στο δημόσιο νεκροταφείο της Αθήνας ήταν καταγεγραμμένα όλα τα ονόματα των στρατηγών που πέθαναν στη Σικελική Εκστρατεία, εκτός από του Νικία. Το όνομα του Νικία δεν καταγράφηκε, καθώς αυτός, σε αντίθεση με τον Δημοσθένη, παραδόθηκε με τη θέλησή του και γι' αυτό τον καταράστηκαν ως *οικειοθελή αιχμάλωτο* και ως *ανάξιο πολεμιστή*, αφού παραδόθηκε στον Σπαρτιάτη αρχιστράτηγο Γύλιππο. Βλ. Kagan (2004) 459. Ο Νικίας δεν ήταν αποκλειστικά υπεύθυνος για την πανωλεθρία της Εκστρατείας, αλλά ήταν υπεύθυνος για τις τεράστιες διαστάσεις που έλαβε και για μια σειρά στρατηγικών σφαλμάτων και παραλείψεων που οδήγησαν στην καταστροφή. Μια ειλικρινής εκτίμηση της επικίνδυνης κατάστασης, που είχε ξεφύγει από τον έλεγχο του, και της προσωπικής του ανικανότητας λόγω της νεφροπάθειας που τον ταλαιπωρούσε θα μπορούσε να είχε οδηγήσει σε αποχώρηση και αποφυγή της πανωλεθρίας. Βλ. Kagan (2004) 460-461. Το μεγαλύτερο μέρος του πλούτου του Νικία, σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Νικίας* 4.2) είχε προέλθει από την ιδιοκτησία ορυχείων ασημιού. Βλ. Todd (2002) 191, υποσ. 1.

στρατηγός για να καλύψει μια κενή θέση μετά τη συντριπτική ήττα στους Αιγός Ποταμούς το 405/4 π.Χ.⁸, και του οποίου η αντίθεση στην άνοδο των Τριάκοντα⁹ είχε οδηγήσει στον θάνατό του (ένα γεγονός στο οποίο ο ομιλητής αναμενόμενα δίνει έμφαση στις παραγράφους §§18.4-5). Ο άλλος αδερφός ήταν ο Διόγνητος, του οποίου η προηγούμενη καριέρα μάλλον αποσιωπείται. Ο ομιλητής παραδέχεται, στην παράγραφο §18.9, ότι ο Διόγνητος ήταν στην εξορία πριν το 404 π.Χ., αλλά δεν αποσαφηνίζει αν αυτή η εξορία ήταν αποτέλεσμα κάποιας δικαστικής ποινής, ή ίσως λόγω συνέργειας με το ολιγαρχικό καθεστώς το 411 π.Χ. Ο Διόγνητος παρέμεινε στην Αθήνα υπό το καθεστώς των Τριάκοντα, αλλά ο ομιλητής δύναται να υπογραμμίσει τον ρόλο αυτού στην απόκτηση της υποστήριξης του Βασιλιά της Σπάρτης, Πausανία, για την αποκατάσταση της δημοκρατίας (§§18.10-12)¹⁰.

Ομιλητής του λόγου του Λυσία είναι «ένας από τους δυο γιους του Ευκράτη, οι οποίοι εμφανίζονται στην παράγραφο §18.10 να είναι και οι δυο παιδιά¹¹ το 403 π.Χ. Η ημερομηνία εκφώνησης του λόγου δεν μπορεί να υπολογιστεί με ακρίβεια, αλλά την περίοδο που εκφωνήθηκε ο λόγος ο ομιλητής θα πρέπει να είχε ενηλικιωθεί, και οι περισσότεροι ερευνητές συμπεραίνουν από την παράγραφο §18.15 ότι η Σπάρτη και η Αθήνα βρίσκονταν ακόμη σε ειρήνη, πράγμα το οποίο υποδηλώνει μια ημερομηνία πριν, παρά μετά, τον Κορινθιακό Πόλεμο (395-387 π.Χ.). Είναι προφανές ότι ο ομιλητής υπερασπίζεται τον εαυτό του ενάντια σε μια προσπάθεια δήμευσης της οικογενειακής περιουσίας. Ωστόσο, επειδή ο λόγος είναι ημιτελής¹², οι

⁸ Η ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς έληξε άδοξα για τους Αθηναίους που έχασαν όλο το στόλο τους από τις δυνάμεις του Λύσανδρου. Ο Λύσανδρος έπιασε περίπου 3.000 με 4.000 αιχμαλώτους και, αν και ο ίδιος ήταν διατεθειμένος να δείξει ευπλαχνία, οι σύμμαχοι επεδίωξαν την ποινή του θανάτου για τους Αθηναίους αιχμαλώτους, καθώς οι ίδιοι στη διάρκεια του πολέμου, που κράτησε σχεδόν τρεις δεκαετίες, είχαν υποστεί κακομεταχείριση από την Αθήνα. Ο Ξενοφών περιγράφει πώς δέχτηκε η Αθήνα το μήνυμα της καταστροφής τους. Θρήνος σύρθηκε στην πόλη και κανείς δεν κοιμήθηκε, αφού δεν έκλαιγαν μόνο τους νεκρούς τους, αλλά και από φόβο μήπως πάθουν όσα και οι ίδιοι είχαν κάνει στους Μηλίους, στους Ιστιαίους, στους Σκιωναίους, στους Τορωναίους, στους Αιγινήτες, και σε άλλους Έλληνες (Ξεν. *Ελληνικά* 2.2.3). Βλ. Kagan (2004) 666-667.

⁹ Η νίκη των Σπαρτιατών στον Πελοποννησιακό Πόλεμο δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα για τους συμμάχους τους. Οι υποτελείς της Αθήνας δεν κέρδισαν την ελευθερία τους, γιατί «οι Σπαρτιάτες αντικατέστησαν την Αθηναϊκή ναυτική ηγεμονία με τη δική τους, εγκαθιστώντας στενά ολιγαρχικά καθεστώτα και σπαρτιατικές φρουρές». Βλ. Kagan (2004) 679. Στην Αθήνα επιβλήθηκε «μια ελεγχόμενη κυβέρνηση ολιγαρχικών, οι οποίοι με τη βαναυσότητά τους κέρδισαν σύντομα την επωνυμία *οι Τριάκοντα Τύραννοι*». Βλ. Kagan (2004) 679.

¹⁰ Todd (2000) 191.

¹¹ «Ότι ο Ευκράτης ήταν ο πατέρας του ομιλητή φαίνεται στην παράγραφο 18.4, και ότι ο ομιλητής είχε έναν αδερφό υπονοείται στην παράγραφο 18.21. Άλλα μέλη της οικογένειας που αναφέρονται στον λόγο είναι ο Νικήρατος, γιος του Νικία, ο οποίος σκοτώθηκε υπό το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων, αφήνοντας πίσω του τον πολύ μικρής ηλικίας γιο του, και ο ξάδερφος του ομιλητή Διόμνηστος, ο γιος του Διόγνητου (18.21)». Βλ. Todd (2000) 192, υποσ. 2.

¹² Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν προηγήθηκε ένας εκτενής λόγος απολογίας του ομιλητή ο οποίος έχει, δυστυχώς, χαθεί ή, αν ο συμπερασματικός επίλογος του απολογουμένου που στοχεύει στην

αιτίες για μια τέτοια πρόταση δήμευσης δεν είναι ξεκάθαρες, αν και φαίνεται πως ό,τι είναι υπό δήμευση είναι ουσιαστικά περιουσιακά στοιχεία του Ευκράτη, του πατέρα του ομιλητή, γι' αυτό και ο τίτλος του χειρογράφου (*Υπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ*). Αυτό ίσως υπονοεί ότι η καταγγελία αφορά τις οικονομικές δραστηριότητες του Ευκράτη ενώ κατείχε κάποιο αξίωμα¹³. Λιγότερο ξεκάθαρη είναι η διαδικασία, διότι το νόημα του κρίσιμου αποσπάσματος στις παραγράφους §§18.13-14 είναι δυσνόητο, και το κείμενο μπορεί κάλλιστα να είναι κατεστραμμένο. Ο κατηγορος ονομάζεται, επιβεβαιωμένα, Πολίοχος, και υπάρχει και μια προγενέστερη, αλλά ανεπιτυχής προσπάθεια για δήμευση της ίδιας περιουσίας, αλλά διαφορετικές προτεινόμενες γραφές δεν μας επιτρέπουν με σιγουριά να πούμε αν ο Πολίοχος ήταν ή δεν ήταν υπεύθυνος για την προηγούμενη προσπάθεια δήμευσης της περιουσίας.»¹⁴. Τέλος, το πρόστιμο των 1.000 δραχμών που αναφέρει ο ομιλητής του λόγου (§14 *χιλίας δραχμαῖς ἐζημιώσατε τὸν βουλόμενον τὴν ἡμετέραν γῆν δημοσίαν ποιῆσαι*) θα μπορούσε να είχε επιβληθεί στον Πολίοχο αν καταδικάστηκε με *γραφὴ παρανόμων* για παράνομη πρόταση δήμευσης της περιουσίας του. Το ίδιο πρόστιμο, όμως, επιβαλλόταν και σε πολλές περιπτώσεις που ένας μηνυτής δεν κατάφερε να λάβει το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών¹⁵.

«Το απόσπασμα στις παραγράφους §§18.10-12 για τον Βασιλιά της Σπάρτης Πausanias¹⁶ είναι πολύ ενδιαφέρον, διότι υπονοεί έναν από τους λόγους της εκληκτικής μεταστροφής της Σπαρτιατικής πολιτικής απέναντι στην Αθήνα το 403 π.Χ. Όταν οι Τριάκοντα Τύραννοι έκαναν έκκληση στη Σπάρτη¹⁷ για αποστολή στρατιωτικής βοήθειας για την αντιμετώπιση της προσπάθειας πραξικοπήματος από

εύνοια των δικαστών, που είναι ο μόνος που σώζεται, είναι ο μόνος λόγος που είχε ζητηθεί στον Λυσία να συγγράψει. Βλ. Todd (2000) 192, υποσ. 3.

¹³ Ο Ευκράτης πέθανε πριν την ημερομηνία της αμνηστίας. Προστατεύεται, όμως, από αυτή, καθώς, σύμφωνα με τη διατύπωση της αμνηστίας, καλύπτει κάθε γεγονός πριν το 403/2 π.Χ., και όχι μόνο τα γεγονότα που συνέβησαν υπό την κυριαρχία των Τριάκοντα Τυράνων. Βλ. Todd (2000) 192, υποσ. 4.

¹⁴ Todd (2000) 192.

¹⁵ ό. π. 196, υποσ. 12.

¹⁶ Ο Πausanias ήταν γιος του Πλειστοάνακτα. Ο πατέρας του ήταν υπέρ της ειρήνης και της φιλίας με την Αθήνα. Ο ίδιος ο Πausanias αποδείχτηκε αξιόλογος αντίπαλος του Λύσανδρου κατέχοντας την ηγεσία μιας μετριοπαθούς παράταξης προσηλωμένης στις παραδόσεις, η οποία τασσόταν κατά της επέκτασης της ηγεμονίας της Σπάρτης σε ξένα εδάφη, καθώς «φοβούνταν την επίδραση του χρήματος και της πολυτέλειας που ήταν απότοκα της ηγεμονίας, και πρέσβευαν την επιστροφή στις αυστηρές αρχές του πολιτεύματος του Λυκούργου». Βλ. Kagan (2004) 630.

¹⁷ Την εποχή των Τριάκοντα Τυράνων η Αθήνα είχε μετατραπεί σε κατεχόμενη γη που η υποψία και μόνο δημοκρατικών φρονημάτων επέσυρε τον θάνατο. Το νέο καθεστώς κυβερνούσε τρομοκρατώντας, δημεύοντας περιουσίες και σκοτώνοντας δημοκρατικούς Αθηναίους πολίτες. «Καθώς πήραν έκταση η απέχθεια και η αντίσταση προς το καθεστώς, οι Τριάκοντα αναγκάστηκαν να καλέσουν μια φρουρά Σπαρτιατών οπλιτών για να τους προστατεύσουν από τους συμπολίτες τους». Βλ. Kagan (2004) 679.

τον Θρασύβουλο¹⁸, ο Σπαρτιάτης ναύαρχος Λύσανδρος¹⁹ διόρισε τον εαυτό του διοικητή της Αθήνας με ολοφάνερο σκοπό την αποκατάσταση της εξουσίας των Τριάκοντα. Ωστόσο, αφού ο Λύσανδρος έφυγε για την Αθήνα, ο Πausanίας κανόνισε ο στρατός της Πελοποννησιακής Συμμαχίας να σταλεί υπό τις διαταγές του, παραγκώνισε την εξουσία του Λυσάνδρου και επέτρεψε την αποκατάσταση της δημοκρατίας κάτω από μια γενική αμνηστία. Κάποιοι βλέπουν ως κίνητρο του Πausanία τη ζήλεια (Ξεν. *Ελληνικά* 2.4.29) και υπονοούν ότι πήγε στην Αθήνα με την πρόθεση να στηρίξει τους δημοκρατικούς (Ξεν. *Ελληνικά* 2.4.35). Η ζήλεια, ή με άλλα λόγια ο φόβος για τη δύναμη του Λυσάνδρου, είναι ένα εύλογο κίνητρο για την επιθυμία του Πausanία να εκτοπίσει τον Λύσανδρο. Από τα λεγόμενα του ομιλητή, όμως, υπονοείται ότι αυτό που τον επηρέασε αποφασιστικά εναντίον των Τριάκοντα Τυράννων ίσως ήταν η συνειδητοποίηση ότι τα θύματά τους δεν ήταν μόνο δημαγωγοί, αλλά και άνθρωποι όπως ο Ευκράτης, ο Νικήρατος, και άλλοι σαν αυτούς. Αυτοί ήταν όλοι μέλη της οικογένειας του Νικία, ο οποίος είχε διαπραγματευτεί την Ειρήνη του 422/1 π.Χ.²⁰ ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη και είχε δημιουργήσει δεσμούς φιλίας με τους ηγέτες της Σπάρτης»²¹.

¹⁸ Ο Θρασύβουλος ήταν πιστός ηγέτης των δημοκρατικών, ο οποίος ανέτρεψε το ολιγαρχικό καθεστώς των Τριάκοντα και αποκατέστησε τη δημοκρατία στην Αθήνα. Βλ. Kagan (2004) 517. Ήταν γιος του Λύκου, ο οποίος, μη θέλοντας να ζήσει υπό το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων, κατέφυγε στη Θήβα. Η Θήβα κάποτε ήταν εχθρική προς την Αθήνα, αλλά είχε πάρει αποστάσεις και από τη Σπάρτη. Στη Θήβα προσέλκυσε κοντά του Αθηναίους δημοκρατικούς πολίτες και πατριώτες και πατριώτες που είχαν δραπετεύσει και διαμόρφωσαν έναν μικρό στρατό. Ο Θρασύβουλος έκρυψε αυτόν τον μικρό στρατό στο ορεινό οχυρό της Φυλής, στα βόρεια σύνορα της Αττικής. Όταν οι δυνάμεις των Τριάκοντα Τυράννων επιχειρήσαν να εξοντώσουν τους επαναστάτες και απέτυχαν, πήραν θάρρος και άλλοι Αθηναίοι να προσχωρήσουν σ' αυτόν το μικρό στρατό. Κάποιοι στιγμή οι δυνάμεις και το θάρρος του Θρασύβουλου του επέτρεψαν να διεκδικήσει και να καταλάβει τον Πειραιά. Έπειτα, έδωσε μάχη με τους Σπαρτιάτες οι οποίοι ήρθαν σε αδιέξοδο και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Αθήνα. Το 403 π.Χ. ο Θρασύβουλος και ο στρατός του αποκατέστησαν τη δημοκρατία στην Αθήνα. Βλ. Kagan (2004) 679-680.

¹⁹ Ο Λύσανδρος ανήκε στην κοινωνική τάξη που αποτελούνταν από τους λεγόμενους *μόθακες*. Όσοι ανήκαν σ' αυτήν την τάξη είτε ήταν νόθοι γιοι Σπαρτιατών με γυναίκες που ανήκαν στην τάξη των ειλώτων είτε ήταν από δυο γονείς Σπαρτιάτες, αλλά δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να συνεισφέρουν στα κοινά γεύματα. Οι *μόθακες* περνούσαν την κανονική σπαρτιατική εκπαίδευση. Βλ. Kagan (2004) 472. Ο Λύσανδρος ανέλαβε ναύαρχος της Σπάρτης το 407 π.Χ. Η ανάληψη ενός τόσο υψηλού αξιώματος από κάποιον τόσο χαμηλής κοινωνικής τάξης θα πρέπει να οφειλόταν στα προσόντα του και στο γεγονός ότι, αν και ο πατέρας του ήταν φτωχός, καταγόταν από αριστοκρατική γενιά και γι' αυτό ξεχώριζε από άλλους της τάξης του. Ωστόσο, η επιλογή του σε υψηλά αξιώματα μάλλον οφειλόταν και στον ισχυρό προστάτη που είχε, τον νεαρό Αγησίλαο, ετεροθαλή αδερφό του βασιλιά Άγι. Η μεγάλη φιλοδοξία του Λύσανδρου ήταν πάντα η αντικατάσταση της Αθηναϊκής ηγεμονίας με εκείνη της Σπάρτης. Ξεχώριζε πάντα για τη φιλοδοξία και τον ανταγωνισμό που τον διακατείχε. Στόχος του δεν ήταν απλώς η δόξα, αλλά και η εξουσία. Η φιλοδοξία του τον έκανε να επιδεικνύει τις ικανότητές του μέχρι που οι Σπαρτιάτες τον θεώρησαν αναντικατάστατο. Βλ. Kagan (2004) 615-617. Ο Λύσανδρος ήταν αυτός που ανέλαβε τον Μάρτιο του 404 π.Χ. να επιβάλει τους όρους της ειρήνης ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη. Βλ. Kagan (2004) 677.

²⁰ Η Νικίειος Ειρήνη επικυρώθηκε από τους Αθηναίους γύρω στις 12 Μαρτίου του 421 π.Χ. και έφερε την ηρεμία στους Αθηναίους, στους Σπαρτιάτες και σε όλους του Έλληνες. Ο Νικίας ήταν ο βασικός

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Διάδικοι και Επιχειρήματα

Ο λόγος 18 του Λυσία *Υπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ*²² ανήκει στην κατηγορία των δημόσιων υποθέσεων²³ και εκφωνείται ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας. Σύμφωνα με τον Todd²⁴, πρόκειται πιθανότατα²⁵ για *απογραφή*²⁶. Ο λόγος αφορά τη δήμευση της περιουσίας του αδερφού του Νικία, Ευκράτη.

Ο Νικίας είχε δυο αδερφούς, τον Ευκράτη και τον Διόγητο. Ο πρώτος θανατώθηκε από τους Τριάκοντα Τυράννους το 404 π.Χ., διότι αντιτάχθηκε στην εγκαθίδρυση μιας ολιγαρχίας. Ο δεύτερος επέστρεψε στην Αθήνα με τους

υπεύθυνος για την πραγμάτωσή της και η γνώμη των Αθηναίων τότε ήταν η καλύτερη για το πρόσωπό του. «Ήταν άνθρωπος αγαπητός στους θεούς στον οποίο οι θείες δυνάμεις, εξαιτίας της ευσεβείας του, επιδαιψίλευσαν την τιμή να χαρίσει το όνομά του στο πιο σπουδαίο και όμορφο αγαθό (Πλούταρχος, *Νικίας* 9.6)». Βλ. Kagan (2004) 287. Η Ειρήνη του Νικία εδόθηκε επίσημα το 414 π.Χ. και δεν διήρκεσε περισσότερο από οκτώ χρόνια. Η Ειρήνη του Νικία έδωσε τέλος σε μια σύγκρουση στην οποία καμία από τις δυο δυνάμεις δεν μπορούσε να αναδειχθεί νικήτρια. Οι εδαφικές διευθετήσεις, όμως, δεν υπήρξαν ρεαλιστικές, καθώς βασίστηκαν στις υποσχέσεις των Σπαρτιατών και σε παραλείψεις. Τέλος, από την Αθήνα εκείνη την περίοδο έλειπε η σταθερή ηγεσία, ενώ στη Σπάρτη πολλοί ήταν αυτοί που εναντιώνονταν στην ειρήνη. Βλ. Kagan (2004) 289.

²¹ Todd (2000) 192-193.

²² Μετά τον κύριο λόγο εκφωνούνταν ο επίλογος, όπου ανακεφαλαιώνονταν όσα είχαν ειπωθεί και επιδιωκόταν η ανάμνηση, αλλά και η εύνοια των δικαστών. Από τον λόγο που είχε συγγράψει ο Λυσίας για την αποτροπή της δήμευσης της περιουσίας των αδελφών του Νικία σώζεται μόνο ένας τέτοιος επίλογος. Ίσως, αυτός ο επίλογος να ήταν το μόνο που συνέγραψε ο Λυσίας για την υπεράσπιση του μεγαλύτερου γιου του Ευκράτη. Η επίκληση στο συναίσθημα περισσότερο μπερδεύει παρά βοηθάει τους μελετητές να βγάλουν σίγουρα συμπεράσματα για τον αν πρόκειται για αυτοτελή λόγο ή μέρος ενός μεγαλύτερου λόγου. Βλ. Lamb (2006) 399.

²³ Οι αθηναϊκές υποθέσεις ήταν είτε *ιδιωτικές* είτε *δημόσιες*. «Μια ιδιωτική υπόθεση, κυριολεκτικά *δίκη ιδία*, ονομαζόταν συχνά απλώς *δίκη*. Αφορούσε ένα θέμα που θεωρούνταν ότι δεν επηρέαζε την κοινότητα ως σύνολο, αλλά μόνο τα εμπλεκόμενα άτομα. Μόνο το πρόσωπο που ισχυριζόταν ότι είχε υποστεί κάποια άδικη πράξη ή αποστέρηση μπορούσε να είναι μηνυτής». Βλ. MacDowell (2003) 93.

«Οι *δημόσιες δίκες* αφορούσαν εγκλήματα ή διαφορές που θεωρούνταν ότι έθιγαν την κοινότητα ως σύνολο και, κατά συνέπεια, οποιοσδήποτε ήθελε, είχε δικαίωμα να υποβάλει μήνυση. Ο εθελοντής μηνυτής μπορούσε να είναι οποιοσδήποτε ελεύθερος ενήλικος άνδρας, μόνο που μερικά είδη εγκλημάτων δεν μπορούσαν να καταγγεθούν από κάποιον που δεν είχε την ιδιότητα του πολίτη, ενώ κανένα δεν μπορούσε να καταγγεθεί από πολίτη που είχε αποστερηθεί των πολιτικών του δικαιωμάτων. Τα εγκλήματα για τα οποία μπορούσαν να εγερθούν *δημόσιες δίκες* περιλάμβαναν εκείνα τα οποία έθιγαν καταφανώς το σύνολο της κοινότητας εξίσου, όπως π.χ. η προδοσία, η λιποταξία από τον στρατό ή η κατάχρηση δημοσίου χρήματος», όπως στην προκειμένη περίπτωση. Βλ. MacDowell (2003) 90-91.

²⁴ Todd (1993) 302.

²⁵ Το είδος της δίκης δεν δηλώνεται στο κείμενο και οι μελετητές του δεν μπορούν να πουν με σιγουριά το είδος της δίκης.

²⁶ «Στην *απογραφή* ο μηνυτής υπέβαλλε έναν κατάλογο περιουσιακών στοιχείων τα οποία, όπως ισχυριζόταν, κατακρατούσε στην κατοχή του ο κατηγορούμενος, μολοντί αυτά έπρεπε να έχουν δημευθεί αν κέρδιζε την υπόθεση ο μηνυτής, έπαιρνε ως αμοιβή τα τρία τέταρτα της αξίας της περιουσίας». Βλ. MacDowell (2003) 92.

δημοκρατικούς το 403 π.Χ. και πέθανε λίγο αργότερα. Περίπου το 396 π.Χ., οι δυο γιοι του Ευκράτη, οι οποίοι είχαν ενηλικιωθεί, έπρεπε να υπερασπιστούν την πατρική τους περιουσία από μια δεύτερη προσπάθεια δήμευσής της υποκινούμενη από κάποιον Πολίοχο για τον οποίο δεν γνωρίζουμε πληροφορίες. Η πρώτη προσπάθεια είχε πραγματοποιηθεί όταν και οι δυο ήταν ανήλικοι, λίγο μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Η υπόθεση εκφωνείται από τον μεγαλύτερο σε ηλικία γιο του Ευκράτη. Πιθανότατα, ο κατηγορος ισχυρίστηκε ότι ο πατέρας τους είχε καταχραστεί δημόσια χρήματα, ενώ εκτελούσε κάποιο αξίωμα. Αν η υπόθεση δεν λήξει με ευνοϊκό αποτέλεσμα για τον κατηγορούμενο, τότε οι γιοι του Ευκράτη δεν θα χάσουν μόνο την πατρική περιουσία, αλλά και τα πολιτικά τους δικαιώματα²⁷.

Στις πρώτες παραγράφους ο ομιλητής σκιαγραφεί τους χαρακτήρες των θείων του, του Νικία και του Διόγνητου, αλλά και του πατέρα του, του Ευκράτη, και απαριθμεί τις υπηρεσίες που είχαν προσφέρει στην πόλη. Κάνει επίκληση στο συναίσθημα περιγράφοντας πώς ο θεός του, ο Διόγνητος, πήρε τον ίδιο, τον αδερφό του και τον γιο του Νικήρατου (και εγγονό του Νικία) και πήγε να παρακαλέσει τον Πausανία να τους προστατέψει από το μένος των Τριάκοντα Τυράννων (§§1-12). Έπειτα, μιλάει με επικριτικό τόνο για την έλλειψη σταθερότητας στις δικαστικές αποφάσεις. Στο παρελθόν, οι Αθηναίοι είχαν αποφασίσει να μη δημευθεί η περιουσία τους, αλλά τώρα βρίσκονται πάλι στο δικαστήριο για πιθανή δήμευση της ίδιας περιουσίας. Αν τώρα πάρουν μια διαφορετική απόφαση από αυτή που είχαν πάρει τότε, θα είναι σαν να αυτοαναιρούνται, αφού θα έχουν λάβει για το ίδιο θέμα δυο διαφορετικές και αντικρουόμενες αποφάσεις. Επιπροσθέτως, ο κατηγορούμενος υπογραμμίζει ότι θα ήταν μεγάλη και περιττή σπατάλη, σε περίπτωση νίκης των κατηγορών, η απόδοση σ' αυτούς χρημάτων, τα οποία θα μπορούσαν να ωφελήσουν την Αθήνα, αφού γι' αυτήν θα διαθέτονταν από τους νόμιμους κατόχους τους (§§13-23). Τέλος, οι απολογούμενοι είναι ορφανοί και γι' αυτό δεν έχουν κάποιον να τους στηρίξει στην απολογία τους. Ο ομιλητής διεκδικεί την κατανόηση και τη συμπάθεια όσων έχουν υποφέρει για χάρη της δημοκρατίας και προσεύχεται για μια θετική, γι' αυτόν και τον αδερφό του, έκβαση της δίκης (§§24-27)²⁸.

²⁷ Lamb (2006) 398-399.

²⁸ ό. π. 399.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ερμηνευτικό Υπόμνημα

§1 ὧ ἄνδρες δικασταί : Σε αυτό το σημείο ο κατηγορούμενος απευθύνεται στο δικαστήριο της Ηλιαίας. Ο λόγος αυτός, όπως και ο λόγος 19 του Λυσία *Υπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ δημόσιον* που ακολουθεί στις επόμενες ενότητες, έχει ως αντικείμενό του ένα αίτημα δήμευσης περιουσίας. Στην προκειμένη περίπτωση είναι ένα «αίτημα δήμευσης της περιουσίας των απογόνων και συγγενών του στρατηγού Νικία, ακούσιου πρωταγωνιστή στην εκστρατεία της Σικελίας»²⁹. Πρόκειται για τη δεύτερη φορά που γίνεται αίτημα δήμευσης της περιουσίας της οικογένειας του Νικία. Πιθανότατα και στις δυο περιπτώσεις ο κατηγορος ήταν ο ίδιος, κάποιος Πολίοχος. Την πρώτη φορά ο κατηγορος κλήθηκε να πληρώσει πρόστιμο 1.000 δραχμών, αφού μάλλον δεν κατάφερε να πείσει τους δικαστές.

ἀξιούμεν ἐλεεῖσθαι ὑφ' ὑμῶν : Η πρώτη από τις εκκλήσεις του κατηγορουμένου προς τους δικαστές. Τους ζητά να δείξουν ευσπλαχνία και να του αποδώσουν τη δικαιοσύνη που του αξίζει για τις αδικίες που υφίσταται.

οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς οὐσίας ἀγωνιζόμεθα, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς πολιτείας : Συνηθιζόταν στις δικανικούς λόγους οι διάδικοι να μην κατακρίνουν την ίδια την ποινή ως υπερβολική ή παράλογη για την περίπτωσή τους, αλλά να τονίζουν τις τραγικές επιπτώσεις που αυτή θα έχει για τους ίδιους και τις οικογένειές τους. Συχνές είναι οι περιπτώσεις που ο κατηγορούμενος υπογραμμίζει ότι σε περίπτωση καταδικαστικής γι' αυτόν απόφασης εκ του δικαστηρίου η οικογένειά του θα μείνει χωρίς στήριγμα και οικονομικούς πόρους και χωρίς τη δυνατότητα χορήγησης προίκας στις ανύπαντρες κόρες του οίκου (Λυσ. 19.33, 21.24-25, Δημ. 28.19), καθώς και ότι η αδυναμία πληρωμής του προστίμου θα οδηγήσει σε απώλεια των πολιτικών δικαιωμάτων του (Λυσ. 18.1, 9.21, 20.34, Ισοκ. 16.45-46)³⁰, όπως στην προκειμένη περίπτωση.

²⁹ Ράπτης (2002) 348.

³⁰ Gagarin, Cohen (2005) 120.

Σε αυτό το σημείο, ο ομιλητής υπογραμμίζει ότι δεν αγωνίζεται μόνο για να διαφυλάξει την περιουσία του, αλλά και για να διατηρήσει τα πολιτικά του δικαιώματα³¹. Έτσι, δίνει στην εκδικαζόμενη υπόθεση την πραγματική της διάσταση, την πολιτική. Ο κατηγορος ήταν άνθρωπος με ολιγαρχικά φρονήματα που δεν έβλεπε με ευνοϊκή διάθεση τη δημοκρατική οικογένεια του Νικία, ειδικά με τη στάση της απέναντι στους Τριάκοντα Τυράννους. Φυσικά, τα κίνητρα του δεν αποκαλύπτονται, μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε, αφού το αίτημα του για δήμευση της περιουσίας της οικογένειας του Νικία στηρίζεται σε δημοκρατικούς νόμους. Οι νόμοι της δημοκρατικής Αθήνας είναι που επιτρέπουν στον Πολίοχο να επαναφέρει για δεύτερη φορά το αίτημα δήμευσης της ίδιας περιουσίας, ενώ την πρώτη φορά είχε απορριφθεί³².

Νικίου τοῦ ἡμετέρου θείου : Εδώ, δηλώνεται η σχέση του ομιλητή με τον Νικία. Ο απολογούμενος στην εξεταζόμενη υπόθεση είναι ανιψιός του Νικία.

§2 τὴν δ' αἰτίαν τῆς συμφορᾶς οἱ πείσαντες ὑμᾶς δικαίως ἂν ἔχοιεν : Σε αυτό το σημείο υπονοείται η Σικελική Εκστρατεία του 415 π.Χ., για την οποία ο Νικίας δεν είχε κρύψει την αντίθεσή του³³.

§3 στρατηγῶν γὰρ πολλὰς μὲν πόλεις εἶλε : Ο ανιψιός του Νικία εκθειάζει την προσφορά του θείου του στη δημόσια ζωή της Αθήνας. Όταν ήταν στρατηγός ο Νικίας κυριεύσε πολλές πόλεις και είχε πολλές νίκες επί των εχθρών. Τις επιτυχίες αυτές του Νικία δεν δύναται να τις απαριθμήσει ο ομιλητής. Τόσες πολλές ήταν. Όσες φορές η πολιτεία τον άκουσε, βγήκε κερδισμένη. Όσες φορές πάλι ο ίδιος ακολούθησε υποδείξεις με τις οποίες δεν ήταν σύμφωνος, το τίμημα ήταν μεγάλο. Σε μια τέτοια περίπτωση, έχασε τη ζωή του. Μάλλον, υπονοείται η θέση του Νικία για τη Σικελική Εκστρατεία του 415 π.Χ. (βλ. υποσ. 4 και 5 της παρούσας εργασίας).

³¹ Σε περίπτωση καταδικαστικής απόφασης για τον ομιλητή, η έλλειψη ικανότητάς του να καλύψει το χρέος του στην πολιτεία θα οδηγούσε σε *ατιμία*, στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, μέχρι την εξόφληση του χρέους (Λυσ. 18.1, 20.34, Ισοκ. 16.45-46). Βλ. Lanni (2006) 56, υποσ. 71. «Ένας άνδρας ο οποίος όφειλε χρήματα στο κράτος θεωρούνταν ως στερημένος των πολιτικών του δικαιωμάτων από τη στιγμή κατά την οποία συνήπτε το χρέος μέχρι τη στιγμή κατά την οποία το εξόφλούσε, ενώ αν πέθαινε προτού το εξοφλήσει, ο κληρονόμος του κληρονομούσε όχι μόνο το χρέος, αλλά και την *ατιμία*· αλλά μόλις γινόταν η εξόφληση του χρέους, η *ατιμία* έληγε αυτομάτως». Βλ. MacDowell (2003) 119.

³² Ράπτης (2002) 348-349.

³³ Lamb (2006) 401, υποσ. α.

Μετά το τέλος της Εκστρατείας, πάνω από 40.000 Αθηναίοι εγκλωβίστηκαν στα βουνά της Σικελίας βιώνοντας την απόλυτη εξαθλίωση του πολέμου³⁴. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, «δεν έμεινε όρθια καμία ηθική αξία, κανένας σεβασμός στην έννοια της ανθρώπινης ύπαρξης και στο δίκαιο του πολέμου»³⁵.

§4 Εὐκράτης : Ο Ευκράτης ήταν αδελφός του Νικία και πατέρας του ομιλητή. Μετά την καταστροφή του Αθηναϊκού στόλου στους Αιγός Ποταμούς, του δόθηκε η δυνατότητα να μετάσχει στο ολιγαρχικό καθεστώς, αλλά εκείνος αρνήθηκε. Αυτή του την άρνηση, αλλά και τα δυνατά του δημοκρατικά φρονήματα, πλήρωσε χάνοντας τη ζωή του από του Τριάκοντα Τυράννους, αφού όποιος δεν ήταν μαζί του θεωρούνταν εχθρός του και φρόντιζαν να απαλλαγούν από αυτόν³⁶. Εκτελέστηκε ύστερα «από κατάδοση της προσήλωσής του στη δημοκρατία, από τον Αγόρατο (Λυσίας, *Κατά Αγοράτου*)»³⁷.

τῆς τελευταίας ναυμαχίας γεγενημένης : Όπως συνηθίζεται στους λόγους του Λυσία, η καθοριστική ήττα των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς το 405 π.Χ. δεν κατονομάζεται³⁸.

§5 οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων καὶ μεταβάλλονται πρὸς τὰ παρόντα : Εδώ, ο κατηγορούμενος εξαίρει τον χαρακτήρα του πατέρα προβάλλοντας την αντίθεση ανάμεσα στο ήθος των πολλών και το ήθος του πατέρα του, Ευκράτη. Οι πολλοί προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες, ενώ άλλοι πράττουν αυτό που τους υπαγορεύει η συνείδησή τους, αυτό που θεωρούν σωστό. Έτσι και ο Ευκράτης. Τη δύσκολη στιγμή, με αυταπάρνηση, τάχθηκε ενάντια στους Τριάκοντα Τυράννους γνωρίζοντας ποιο θα ήταν το τέλος του. Η ελευθερία ήταν μονόδρομος και η υποδούλωση στους ολιγαρχικούς ανεπίτρεπτη³⁹.

³⁴ Ράπτης (2002) 350-351.

³⁵ ό. π. 351.

³⁶ ό. π. 351.

³⁷ ό. π. 351.

³⁸ Todd (2000) 194, υποσ. 3.

³⁹ Ράπτης (2002) 351-352.

μαλλον εΐλετο πρᾶττων ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ἀπολέσθαι ἢ ἐπιδεῖν τὰ τείχη καθαιρούμενα καὶ τὰς ναῦς τοῖς πολεμίοις παραδιδόμενας καὶ τὸ ὑμέτερον πλῆθος καταδεδουλωμένον : Σε αυτές τις λίγες σειρές διατυπώνεται η στάση ζωής και η ηθική του Ευκράτη. Ο Ευκράτης θα μπορούσε να βρίσκεται στην εξουσία στο πλευρό των Τριάκοντα Τυράνων αποδεχόμενος τους όρους των Σπαρτιατών. Προτίμησε, όμως, να πεθάνει παρά να δει να γκρεμίζονται τα τείχη της Αθήνας, τα πλοία να παραδίδονται στους εχθρούς και ο λαός να υποδουλώνεται σε ανάξιους άνδρες. Το 404 π.Χ., λοιπόν, αρνήθηκε «να εγκρίνει τις προτάσεις του Θηραμένη⁴⁰ για τη σύναψη ειρήνης με τους Σπαρτιάτες»⁴¹.

§6 **Νικήρατος** : Ο Νικήρατος ήταν γιος του Νικία και εξάδελφος του κατηγορούμενου. Ήταν υπέρ του δημοκρατικού πολιτεύματος και, επειδή αρνήθηκε να συμμετάσχει στο καθεστώς των Τριάκοντα, εκτελέστηκε. Οι Τριάκοντα γνώριζαν τις δημοκρατικές καταβολές του Νικήρατου και πως ποτέ δεν θα μπορούσε να συμπράξει με μη δημοκρατικό πολίτευμα και γι' αυτό φρόντισαν για την εκτέλεσή του, όπως είχαν φροντίσει και για τις εκτελέσεις πολλών άλλων με δημοκρατικά φρονήματα. Επίσης, η οικογένεια του Νικήρατου, και του ομιλητή, ήταν πάντα συνεπής στους έκτακτους φόρους, είχε ανταποκριθεί σε όλες τις λειτουργίες και

⁴⁰ Ο Θηραμένης ήταν αμφιλεγόμενη προσωπικότητα. «Μερικοί τον κατηγορούσαν ως εχθρό της δημοκρατίας, ενώ άλλοι τον αποκαλούσαν *κόθορνον*, δηλαδή παπούτσι που ταιριάζει και στα δύο πόδια αλλά η σταδιοδρομία του στο σύνολό της δείχνει πως υπήρξε πατριώτης και γνήσια μετριοπαθής, προσηλωμένος στην ιδέα ενός πολιτεύματος που εκχωρούσε εξουσία στην τάξη των οπλιτών, είτε στο πλαίσιο περιορισμένης δημοκρατίας, είτε στο πλαίσιο ευρείας ολιγαρχίας». Βλ. Kagan (2004) 535-536. Το 404 π.Χ. ο Θηραμένης προκειμένου να αποφευχθούν οι δυο ακραίες επιλογές – η απόλυτη αποδοχή των σπαρτιατικών όρων ή η άρνηση διαπραγμάτευσης της ειρήνης – πρότεινε να πάει κοντά στον Λύσανδρο και να προσπαθήσει να καταλάβει τις πραγματικές προθέσεις των Σπαρτιατών. Οι Αθηναίοι ενέκριναν την πρόταση του Θηραμένη και αυτός μετέβη στη Σάμο για να βρει τον Λύσανδρο. Επέστρεψε τρεις μήνες αργότερα, γεγονός που ερμηνεύτηκε αρνητικά από τους τάλαιπωρημένους από την πείνα Αθηναίους, χωρίς να έχει κάνει κάποια προφανή πρόοδο, όσον αφορά τους όρους παράδοσης των Αθηναίων στους Σπαρτιάτες. Ωστόσο, θα πρέπει τελικά να έπεισε τους Αθηναίους για τις προθέσεις του και για την πιθανότητα επίτευξης μιας πιο ευνοϊκής συμφωνίας, αφού τον εξέλεξαν αρχηγό της αντιπροσωπείας που έστειλαν στη Σάρτη για διαπραγμάτευση. Στο τέλος, οι Σπαρτιάτες δέχτηκαν μια συνθηκολόγηση που άφηνε την Αθήνα ακέραιη και του Αθηναίους ζωντανούς και ελεύθερους, όχι όμως αυτόνομους. Ο τρόπος με τον οποίο ο Θηραμένης πέτυχε να εγκαταλείψει ο Λύσανδρος το σχέδιο αφανισμού της Αθήνας που είχε παραμένει άγνωστος. Βλ. Kagan (2004) 671-673. «Οι στόχοι του ήταν να περισώσει την πόλη, τον λαό της, την ελευθερία των Αθηναίων και όση αυτονομία θα μπορούσε να εξασφαλίσει. Θα απαιτήθηκαν μακρές συζητήσεις με τον Λύσανδρο για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, καθώς ο Λύσανδρος θα είχε να αντικρούσει τα επιχειρήματα της μερίδας που επιζητούσε την καταστροφή της Αθήνας». Βλ. Kagan (2004) 673.

⁴¹ Ράπτης (2002) 352.

κανένα μέλος της δεν αρνήθηκε ποτέ να αναλάβει κάποια από τις ευθύνες που του ανέθεσε η πόλη⁴².

§7 μεγάλας δ' εισφορὰς εἰσενηνοχόσι καὶ λελητουργηκόσι κάλλιστα :

Η εισφορά ήταν ένας ειδικός φόρος που επιβαλλόταν σε πλούσιους Αθηναίους πολίτες σε περιόδους που η πόλη το είχε ανάγκη. Οι πλούσιοι παρείχαν χρηματοδότηση και για συγκεκριμένες δημόσιες ανάγκες. Αυτές οι δημόσιες χρηματοδοτήσεις ονομάζονταν *λειτουργίες*. Οι βασικές λειτουργίες ήταν: η *χορηγία*, στην οποία ο χορηγός επέβλεπε και χρηματοδοτούσε την προετοιμασία του χορού της τραγωδίας και της κωμωδίας, και η *τριηραρχία*, στην οποία ο τριηραρχος χρηματοδοτούσε τον εξοπλισμό ενός πολεμικού πλοίου, του οποίου συνήθως ηγείτο, για ένα έτος⁴³.

§8 Καίτοι τίνες ἂν ἡμῶν εἴησαν δυστυχέστεροι, εἰ ἐν μὲν τῇ ὀλιγαρχίᾳ ἀποθνήσκοιμεν εὖνοι ὄντες τῷ πλήθει, ἐν δὲ τῇ δημοκρατίᾳ ὡς κακόνοι ὄντες τῷ πλήθει ἀποστεροίμεθα τῶν ὄντων; : Ο απολογούμενος με μια ρητορική ερώτηση δηλώνει το παράδοξο της κατάστασης της οικογένειάς του. Στην ολιγαρχία τα μέλη της οικογένειάς του εκτελούνται από τους Τριάκοντα Τυράννους λόγω της πίστης τους στη δημοκρατία, ενώ στη περίοδο της δημοκρατίας κινδυνεύουν με στέρηση της περιουσίας τους διότι θεωρούνται εχθροί της δημοκρατίας⁴⁴.

§9 Διόγνητος διαβληθεὶς μὲν ὑπὸ τῶν συκοφαντῶν : Ο Διόγνητος είναι ο τρίτος αδερφός του Νικία για τον οποίο μαθαίνουμε μέσα από τον λόγο. «Κατηγορήθηκε το 415 π.Χ. ότι συμμετείχε μαζί με τον Αλκιβιάδη στην κοπή των Ερμών, των οδοδεικτών δηλαδή στους δρόμους της Αθήνας, και στην προδοσία μυστικών των Ελευσινίων μυστηρίων»⁴⁵. Την αποτρόπαιη αυτή για τους Αθηναίους πράξη ακολούθησαν ανακρίσεις και συλλήψεις. Μέσα σε αυτό το πανδαιμόνιο ο

⁴² Ράπτης (2002) 353.

⁴³ Todd (2000) xxi.

⁴⁴ Ράπτης (2002) 353-354.

⁴⁵ ό. π. 354.

αδερφός του Νικία, που αδίκως είχε κατηγορηθεί από συκοφάντες, αυτοεξορίστηκε από την Αθήνα για να σωθεί⁴⁶.

οὐτ' εἰς Δεκέλειαν ἀφίκετο : Όταν οι Αθηναίοι έστειλαν στην Κατάνη την κρατική τριήρη *Σαλαμινία* να μεταφέρει τον Αλκιβιάδη στην Αθήνα, ο οποίος είχε κατηγορηθεί για τον ακρωτηριασμό των Ερμών και τη βεβήλωση των μυστηρίων, ο Αλκιβιάδης προφασίστηκε ότι θα ακολουθήσει τη *Σαλαμινία* με τη δική του τριήρη. Στην πορεία, όμως, αντιλαμβανόμενος το εχθρικό κλίμα που επικρατούσε στην Αθήνα απέναντι στο πρόσωπό του, αποφάσισε να δραπετεύσει. Αρχικά κατέφυγε στους Θουρίους, στην Ιταλία και αργότερα στην Πελοπόννησο και στη Σπάρτη. Από την Αθήνα καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο και η περιουσία του δημεύτηκε⁴⁷.

Στη Σπάρτη ο Αλκιβιάδης έκανε τα πάντα για να κερδίσει την εμπιστοσύνη των Σπαρτιατών. Με αντάλλαγμα την ασφαλή διαμονή του εκεί, ο Αλκιβιάδης παρείχε συμβουλές στους νέους του φίλους με σκοπό αυτοί να ανακόψουν την επέκταση των Αθηναίων⁴⁸. Στον Αλκιβιάδη ανήκει η ιδέα να χτίσουν οι Σπαρτιάτες οχυρό στη Δεκέλεια και από εκεί να κάνουν τις εξορμήσεις τους, καθώς επρόκειτο για κομβικό σημείο και η ύπαρξη σπαρτιατικού οχυρού εκεί θα απέκοπτε τους Αθηναίους από τα σπίτια και τις καλλιέργειές τους, αλλά και από τα ορυχεία ασημιού στο Λαύριο που αποτελούσαν πολύτιμη πηγή εσόδων. Το οχυρό αυτό δημιουργήθηκε τον Μάρτιο του 413 π.Χ. από τον Σπαρτιάτη βασιλιά Άγι. Βρισκόταν 22 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Αθήνας και απείχε την ίδια απόσταση από τη Βοιωτία⁴⁹.

Στη Δεκέλεια, λοιπόν, είχαν καταφύγει πολλοί καταζητούμενοι Αθηναίοι πολίτες, κυρίως εξόριστοι ολιγαρχικοί. Ο Διόγνητος, όμως, δεν σκέφτηκε ποτέ να καταφύγει εκεί για να γλιτώσει από το μένος των ανθρώπων που τον συκοφαντούσαν και προσπαθούσαν να εμπλέξουν το όνομά του στην ιεροσυλία της κοπής των Ερμών. Ήταν ένας από τους λίγους εξόριστους που δεν στράφηκαν εναντίον της πόλης και δεν έβλαψε ποτέ τη δημοκρατία της ούτε όσο ήταν εξόριστος ούτε κατά την επιστροφή του. Ήταν τόσο ενάρετος άνθρωπος που δεν έκανε ποτέ κακό σε κανέναν και περισσότερο οργιζόταν για αυτούς που έκαναν κακό στην Αθήνα παρά χαιρόταν για όσους έγιναν αιτία να επιστρέψει από την εξορία⁵⁰.

⁴⁶ Ράπτης (2002) 354.

⁴⁷ Kagan (2004) 395.

⁴⁸ ό. π. 406-407.

⁴⁹ ό. π. 430.

⁵⁰ Ράπτης (2002) 355.

§10 **Και ἀρχὴν μὲν οὐδεμίαν ἤρξεν ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ** : Το λαμπρό ήθος του Διόγνητου διαγράφεται και από την απόφαση αυτού να μην αναλάβει κάποιο δημόσιο αξίωμα κατά τη διακυβέρνηση των Τριάκοντα Τυράννων. Δεν είχε απολύτως καμία σχέση με το ολιγαρχικό καθεστώς που τόσο άδικα του στέρησε τον ανιψιό του και γιο του Νικία, τον Νικήρατο, άνδρα παντρεμένο με μικρό παιδί, διότι αυτός δεν θέλησε το 404 π.Χ. να στηρίξει τους όρους ειρήνης που έφερε ο Θηραμένης. Μόνο εχθρός θα μπορούσε να σταθεί σε ένα τέτοιο καθεστώς⁵¹.

Ἀκαδήμειαν : Επρόκειτο για «χώρο στην Αθήνα, βόρεια του λόφου Κολωνού, δενδροφυτευμένο από τον Κίμωνα⁵², με κυρίαρχο το άγαλμα του ήρωα Ακάδημου»⁵³.

Παυσανίας : Ο Παυσανίας ήταν βασιλιάς της Σπάρτης κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Όταν εγκαθιδρύθηκε το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων στην Αθήνα με τη συμμετοχή και παρέμβαση των Σπαρτιατών, ο Παυσανίας την επισκέφτηκε και διέμεινε για λίγο στην Ακαδήμεια. Ο Παυσανίας και ο Διόγνητος ήταν παλιοί γνώριμοι και με το θάρρος αυτής της γνωριμίας ο Διόγνητος τον επισκέφτηκε μαζί με τον γιο του νεκρού πια Νικήρατου, τον ομιλητή και τον αδερφό του. Το ορφανό το έβαλε στα πόδια του Παυσανία, ενώ ο κατηγορούμενος, που τότε ήταν μικρό παιδί, μαζί με τον αδερφό του στάθηκαν κοντά του. Τότε, ο Διόγνητος διηγήθηκε στον Παυσανία και όλους τους παρευρισκομένους τα δεινά που είχε περάσει η οικογένειά του και ικέτευσε για βοήθεια και τιμωρία των υπευθύνων, λόγω της μεταξύ τους φιλίας και φιλοξενίας. Η συνάντηση αυτή στάθηκε καθοριστική για την αλλαγή της στάσης του Παυσανία υπέρ των δημοκρατικών. Είχε καταστεί πλέον σαφές ότι οι Τριάκοντα Τύραννοι *οὐ τοὺς πονηροτάτους τῶν πολιτῶν ἀπέκτεινον* (§11), αλλά όσους έπρεπε να τιμούνται για την καταγωγή τους, τον πλούτο τους και την αρετή τους⁵⁴.

τὴν ξενίαν : Επρόκειτο για έναν όρο που υποδήλωνε τους κληρονομικούς δεσμούς φιλοξενίας οι οποίοι ένωναν τις ανώτερες κοινωνικά και πλουσιότερες οικογένειες

⁵¹ Ράπτης (2002) 356.

⁵² Κορυφαίος Αθηναίος στρατηγός των δεκαετιών 470 και 460. Βλ. MacDowell (2003) 107.

⁵³ Ράπτης (2002) 356.

⁵⁴ ό. π. 356-357.

διαφορετικών πόλεων. Αυτοί οι δεσμοί ενισχύονταν με την ανταλλαγή δώρων όταν η μια οικογένεια επισκεπτόταν την πόλη της άλλης οικογένειας⁵⁵.

§12 τὰ μὲν παρὰ τῶν τριάκοντα ξένια οὐκ ἠθέλησε λαβεῖν, τὰ δὲ παρ' ἡμῶν ἐδέξατο : Ο Πausanίας πείστηκε απόλυτα για την ανηθικότητα και τον φαύλο χαρακτήρα του ολιγαρχικού καθεστώτος. Η απέχθεια του Πausanίας απέναντι στις άνομες πράξεις των Τριάκοντα Τυράννων φάνηκε με μια πράξη που μέχρι τότε δεν είχε αποτολμήσει κανείς. Δεν δέχτηκε να πάρει τα δώρα των Τριάκοντα, δώρα που συνηθίζονταν να προσφέρονται στους φιλοξενούμενους, αλλά δέχτηκε τα δώρα του Διόγνητου. Η κίνησή του αυτή έδειξε ξεκάθαρα τις διαθέσεις του απέναντι στους ολιγαρχικούς και τη στάση που θα κρατούσε πλέον απέναντι στις ειδικθείς τους πράξεις. Η συμπεριφορά του Πausanίας ήταν η αρχή του τέλους της υποστήριξης του ολιγαρχικού καθεστώτος. Η εύνοια του Σπαρτιάτη βασιλιά είχε προσανατολιστεί πλέον στους δημοκρατικούς⁵⁶.

Καίτοι δεινόν, ὧ ἄνδρες δικασταί, ὑπὸ μὲν τῶν πολεμίων παιδας ἡμᾶς ὄντας ἐλεῖσθαι, οἱ τῇ ὀλιγαρχία βοηθήσοντες ἦλθον, ὑπὸ δ' ὑμῶν, ὧ ἄνδρες δικασταί, τοιούτους γεγεννημένους τῶν ὄντων ἀποστερεῖσθαι, ὧν οἱ πατέρες ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας ἀπέθανον. : Πόσο φοβερό είναι οι εχθροί της πόλης, οι Σπαρτιάτες, που βοήθησαν στην άνοδο του ολιγαρχικού καθεστώτος να δείχνουν ευσπλαχνία στην οικογένεια του κατηγορουμένου, ενώ η πόλη και οι συμπολίτες του να προσπαθούν να τους στερήσουν τα υπάρχοντά τους; Σ' αυτούς που οι πρόγονοί τους πέθαναν για τη δημοκρατία; Ο Νικίας και ο Ευκράτης πλήρωσαν με τη ζωή τους τα δημοκρατικά τους φρονήματα και την άρνησή τους να συμπράξουν με ολιγαρχικούς. Τώρα, τα παιδιά αυτών σύρονται στα δικαστήρια από συκοφάντες που αποσκοπούν να τους οδηγήσουν σε θάνατο μέσω της πείνας και του πόνου, αφού θα τους στερήσουν την πατρική περιουσία και τα πολιτικά τους δικαιώματα⁵⁷.

⁵⁵ Todd (2000) 195, υποσ. 10.

⁵⁶ Ράπτης (2002) 357.

⁵⁷ ό. π. 357-358.

§13 *Εὐ δ' οἶδ', ὧ ἄνδρες δικασταί, ὅτι περὶ πλείστου ἂν ποιήσαιτο Πολίοχος τοῦτον τὸν ἀγῶνα κατορθῶσαι* : Είναι προφανές στον ομιλητή ότι, αν η δίκη αυτή έχει ευνοϊκή έκβαση για τον συκοφάντη Πολίοχο, ο κατήγορος θα δώσει μεγάλη αξία στο αποτέλεσμα αυτό, αφού θα αποδείξει με αυτόν τον τρόπο σε ξένους και συμπολίτες του τη δύναμή του. Βέβαια, δεν θα έχει άδικο, αφού θα έχει καταφέρει να πάρει το δικαστήριο αντίθετη απόφασή από αυτή που είχε πάρει στο παρελθόν για το ίδιο θέμα με ορκιζόμενο τον δικαστικό όρκο. Είναι γνωστή σε όλους η πρώτη απόφαση των δικαστών για τη δήμευση της περιουσίας του κατηγορουμένου, σύμφωνα με την οποία ο Πολίοχος τιμωρήθηκε με πρόστιμο 1.000 δραχμών. Αν, τώρα, για την ίδια υπόθεση ο Πολίοχος κερδίσει τη δίκη, θα έχει καταφέρει η Αθήνα να εκδώσει δυο αυτοαναιρούμενες και αντιφατικές αποφάσεις για τη δίκη του ίδιου προσώπου και για την ίδια ακριβώς περίπτωση⁵⁸.

§14 *χιλίας δραχμαῖς ἐζημιώσατε τὸν βουλόμενον τὴν ἡμετέραν γῆν δημοσίαν ποιῆσαι* : Το πρόστιμο των 1.000 δραχμών που αναφέρει ο ομιλητής θα μπορούσε να είχε επιβληθεί στον Πολίοχο αν καταδικάστηκε με *γραφὴ παρανόμων* για παράνομη πρόταση δήμευσης της περιουσίας του. Το ίδιο πρόστιμο, όμως, επιβαλλόταν και σε πολλές περιπτώσεις που ένας μηνυτής δεν κατάφερνε να λάβει το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών⁵⁹.

§15 *Οὐκ οὖν αἰσχρὸν, εἰ ἃ μὲν Λακεδαιμονίοις συνέθεσθε βεβαιώσετε, ἃ δὲ αὐτοῖς ἐψηφίσασθε οὕτω ῥαδίως διαλύσετε, καὶ τὰς μὲν πρὸς ἐκείνους συνθήκας κυρίας ποιήσετε, τὰς δὲ πρὸς αὐτοὺς ἀκύρους; Καὶ τοῖς μὲν ἄλλοις Ἑλλησιν ὀργίζεσθε, εἴ τις Λακεδαιμονίους ὑμῶν περὶ πλείονος ποιεῖται, ὑμεῖς δ' αὐτοὶ φανήσεσθε πιστότερον πρὸς ἐκείνους ἢ πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς διακείμενοι;* Στην παράγραφο 15 ο ομιλητής με δυο ρητορικές ερωτήσεις εκθέτει δυο εύλογους συλλογισμούς για να στηρίξει τον προηγούμενο συλλογισμό του, ότι θα επιδείξει αλλοπρόσαλλη συμπεριφορά το δικαστήριο αν εκδώσει για την ίδια υπόθεση δυο αντίθετες αποφάσεις. Με την πρώτη του ερώτηση υπογραμμίζει την ντροπή που θα επέσυρε το να τηρήσουν όσα

⁵⁸ Ράπτης (2002) 358.

⁵⁹ Todd (2000) 196, υποσ. 12.

συμφώνησαν με του Λακεδαιμόνιους, αλλά να παραβιάσουν όσα οι ίδιοι κάποτε αποφάσισαν, θεωρώντας έτσι έγκυρες τις συμφωνίες με εκείνους, αλλά τις μεταξύ τους συμφωνίες άκυρες. Με τη δεύτερη ρητορική του ερώτηση τους φέρνει για μια ακόμη φορά αντιμέτωπους με τους εαυτούς τους. Πώς είναι δυνατόν να τους προκαλεί οργή το ότι οι Σπαρτιάτες τιμώνται περισσότερο από τους ίδιους, όταν και οι ίδιοι προτιμούν να παραμένουν πιστοί σε εκείνους, αλλά όχι στους ίδιους τους εαυτούς τους και στις αποφάσεις τους⁶⁰;

§16 Ἄξιον δὲ μάλιστ' ἀγανακτῆσαι ὅτι οὕτως ἤδη οἱ τὰ τῆς πόλεως πράττοντες διάκεινται, ὥστ' οὐχ ὅ τι ἂν τῇ πόλει βέλτιστον ἦ, τοῦτο οἱ ῥήτορες λέγουσιν, ἀλλ' ἀφ' ὧν ἂν αὐτοὶ κερδαίνειν μέλλωσι, ταῦτα ὑμεῖς ψηφίζεσθε. : Ο ομιλητής υπενθυμίζει στους δικαστές ότι διανύουν μια περίοδο, αυτή μετά το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων, κατά την οποία οι ρήτορες δεν υποστηρίζουν πια όσα ευνοούν την πόλη, αλλά όσα ευνοούν τους ίδιους και τους αποφέρουν κέρδη (σύμφωνα με τον νόμο τα τρία τέταρτα της δημευμένης περιουσίας κατέληγαν στον άνθρωπο που έκανε την πρόταση της δήμευσης⁶¹). Το μεγαλείο της Αθηναϊκής δημοκρατίας έχει υποστεί ανεπανόρθωτα πλήγματα. Η διεξαγωγή δικαστικών υποθέσεων είναι καθημερινό φαινόμενο. Οι συκοφάντες έχουν βρει πρόσφορο έδαφος για τις ραδιουργίες τους και διαβάλουν ασύστολα τον οποιονδήποτε με σκοπό το κέρδος από την καταδίκη του αθώου θύματος⁶².

§18 ἔτι γὰρ ἐμέμνησθε τῶν γεγενημένων συμφορῶν, καὶ τοῖς θεοῖς εἰς ὁμόνοιαν ἠὔχεσθε καταστῆναι τὴν πόλιν μᾶλλον ἢ ἐπὶ τιμωρίαν τῶν παρεληλυθότων τραπομένων τὴν μὲν πόλιν στασιάσαι, τοὺς δὲ λέγοντας ταχέως πλουτῆσαι. : Σε αυτό το σημείο ο κατηγορούμενος υπενθυμίζει στους δικαστές τις παρελθούσες συμφορές. Εννοεί όσα ακολούθησαν την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Την επιλογή των Αθηναίων να επιδιώξουν την ομόνοια και όχι τη διχόνοια, η οποία θα οδηγούσε σε εκδικητικές συμπεριφορές και στον πλουτισμό δημαγωγών.

⁶⁰ Εδώ ο ομιλητής αναφέρεται στην παρεχόμενη προστασία από την αμνηστία του 403/402. Βλ. Todd (2000) 197, υποσ. 13.

⁶¹ Lamb (2006) 409, υποσ. α.

⁶² Ράπτης (2002) 358-359.

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα που ταλαιπώρησε την Αθήνα μετά την πτώση των Τριάκοντα Τυράννων και έθεσε σε κίνδυνο την *κοινωνική συνοχή* και *γαλήνη* ήταν η συνύπαρξη των δημοκρατικών με τους ολιγαρχικούς, ανθρώπους που τους είχαν βλάβει κατάφωρα. Επίσης, οι Τριάκοντα είχαν λάβει χρηματική βοήθεια από τους Σπαρτιάτες για να αντιμετωπίσουν τους δημοκρατικούς εχθρούς τους με την ανέγερση φυλακών για τους πολιτικούς τους αντιπάλους, για αστυνόμευση της περιοχής τους και για τη ταφή των πολιτών που εκτελούσαν. Σε διάστημα εννέα περίπου μηνών πάνω από 1.500 Αθηναίοι πολίτες εκτελέστηκαν από το καθεστώς των Τριάκοντα. Όπως ήταν φυσικό, μετά την πτώση των Τριάκοντα, οι Σπαρτιάτες απαιτούσαν τα χρήματά τους⁶³.

Πολλοί ήταν οι Αθηναίοι που πρότειναν αυτά τα χρήματα να τα πληρώσουν αυτοί που τα πήραν, αλλά στο τέλος, για να διατηρηθεί η ομόνοια και να μην αθετηθεί καμία συμφωνία - ασχέτως αν αυτές είχαν γίνει από το προηγούμενο καθεστώς - αποφάσισαν να τα πληρώσουν όλοι μαζί οι πολίτες. Άλλωστε, βασικό χαρακτηριστικό ενός δημοκρατικού πολιτεύματος, αλλά και μεγάλη αδυναμία του, είναι ότι συγχωρεί⁶⁴.

§20 νῦν δ' ἐπίστασθε ὅτι τὰ μὲν αὐτῶν ὑπὸ τούτων ἀφανίζεται, τὰ δὲ πολλοῦ ἄξια ὄντα ὀλίγου πιπράσκειται. : Σε αυτό το σημείο ο απολογούμενος εκφράζει έναν εύλογο συλλογισμό και ταυτόχρονα ένα παράπονο. Ο ομιλητής λέει πως, αν οι δημευόμενες περιουσίες διαφυλάττονταν και χρησιμοποιούνταν για το καλό της πόλης από τους κατηγορούς, κάτι τέτοιο θα συγχωρούνταν από αυτούς που πλήττονταν, αφού η περιουσία τους θα ξοδευόταν για το κοινό καλό, ακριβώς όπως θα έκαναν και οι ίδιοι. Όπως είναι, όμως, οι νόμοι αυτή τη στιγμή, μέρος της δημευόμενης περιουσίας καταλήγει στα χέρια του κατηγορού, που το χρησιμοποιεί για προσωπικές του υποθέσεις, και το υπόλοιπο μέρος εκποιείται για ελάχιστα χρήματα, που δεν αντιπροσωπεύουν την αξία του. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που κακοποιοί ρήμαζαν ακόμη και το δημευόμενο κτήριο αφαιρώντας ό,τι θα μπορούσαν να πουλήσουν (βλ. Λυσίας *Υπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ δημόσιον* 19.31).

⁶³ Ράπτης (2002) 359-360.

⁶⁴ ὁ. π. 360.

§21 **ἐκ μιᾶς οἰκίας τρεῖς ὄντες τριηραρχοῦμεν** : Ο ομιλητής τονίζει σε αυτό το σημείο ότι, αν η υπόθεση έχει θετική έκβαση γι' αυτόν και την οικογένειά του, το κέρδος για την πόλη θα είναι πολύ μεγαλύτερο, αφού η περιουσία θα χρησιμοποιηθεί για το κοινό καλό. Ήδη, τρία άτομα από την οικογένεια του κατηγορουμένου διατελούν *τριήραρχοι*⁶⁵ και πάντα ανταποκρίνονταν και πάντα θα ανταποκρίνονται σε τυχόν έκτακτες *εισφορές*. Και αυτός ο συλλογισμός είναι πολύ πειστικός. Η αθωωτική απόφαση γι' αυτόν είναι μονόδρομος όχι μόνο διότι θα αυτοαναιρεθούν οι δικαστές εκδίδοντας δυο αντίθετες αποφάσεις για τη δήμευση της ίδιας περιουσίας, όχι μόνο γιατί μια καταδικαστική απόφαση θα δώσει εξουσία σε έναν κοινό συκοφάντη, αλλά γιατί η αθώωσή της οικογένειάς του συμφέρει το κράτος⁶⁶.

§22 **φείδεσθε ἡμῶν** : Μετά από όσα έχει πει ο κατηγορούμενος για τις δημοκρατικές καταβολές του και τη συνεισφορά της οικογένειάς του στην Αθήνα προβαίνει σε μια ικεσία προς τους δικαστές. Ζητάει να λυπηθούν αυτόν και την οικογένειά του και να τους γλιτώσουν από μια αναίτια και χωρίς λόγο δήμευση της περιουσίας τους. Για να προβαίνει σε μια τέτοια έκκληση για συμπόνια σημαίνει πως δεν ήταν σίγουρος για το αποτέλεσμα της δίκης. Το εύλογο συμπέρασμα το αναγνώστη θα ήταν ότι ο ομιλητής φοβάται. Άλλωστε, το δικαστήριο θα έπρεπε να είχε απορρίψει την εκδίκηση μιας υπόθεσης που είχε επαναληφθεί στο παρελθόν. Ίσως φοβάται για πιθανή συνεννόηση του κατηγορούμενου με τους δικαστές για καταδικαστική απόφαση, η οποία θα απέφερε κέρδη και στις δυο πλευρές από τη δημευόμενη περιουσία⁶⁷.

§23 **Νῦν τοίνυν ταύτην ἀνθ' ἀπάντων ἀπαιτοῦμεν ὑμᾶς τὴν χάριν, μὴ περιδεῖν ἡμᾶς ἀπόρως διατεθέντας μηδ' ἐνδεεῖς τῶν ἐπιτηδείων γενομένους, μηδὲ τὴν τῶν προγόνων εὐδαιμονίαν καταλῦσαι, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον παράδειγμα ποιῆσαι τοῖς βουλομένοις τὴν πόλιν εὖ**

⁶⁵ «Η *τριηραρχία* ήταν μια μορφή *λειτουργίας* (υποχρεωτικής δημόσιας χρηματοδότησης) και περιελάμβανε τα έξοδα συντήρησης ενός πολεμικού πλοίου για ένα έτος. Αν πράγματι τα δυο αδέρφια και ένας ξάδερφός τους είχαν ταυτόχρονα αναλάβει ξεχωριστές τριηραρχίες, και αν ο λόγος εκφωνήθηκε πριν το 395 π.Χ., τότε το χωρίο αυτό υπονοεί ότι, αν και οι Αθηναίοι παρέμεναν υποτελείς σύμμαχοι της Σπάρτης, παρόλα αυτά διεκδικούσαν ήδη έναν βαθμό ανεξαρτησίας με το να διατηρούν ένα πολύ μεγαλύτερο στόλο από τα 12 επιτρεπόμενα καράβια που όριζε η παράδοσή τους στη Σπάρτη το 404 π.Χ. (Ξεν. *Ελληνικά* 2.2.20)». Βλ. Todd (2000) 198, υποσ. 15.

⁶⁶ Ράπτης (2002) 361.

⁶⁷ ό. π. 362.

ποιεῖν, οἴων ὑμῶν ἐν τοῖς κινδύνοις τεύξονται. Εδώ ο ομιλητής με θάρρος απαιτεί όσα γνωρίζει ότι δικαιούται σαν αντάλλαγμα για όσα η οικογένειά του έχει προσφέρει. Ζητάει από τους δικαστές να μην επιτρέψουν σε έναν κοινό συκοφάντη να τους στερήσει την πατρική τους περιουσία αφήνοντάς τους χωρίς τα απαραίτητα και να μην σπλώσουν το όνομα και τη μνήμη των προγόνων τους, αλλά να τους κάνουν παράδειγμα για όσους ευεργετούν την πόλη και τύχει να συρθούν άνευ λόγου στα δικαστήρια από συκοφάντες. Με την αναφορά του στους προγόνους του κάνει επίκληση στο συναίσθημα, αφού έτσι υπονοείται η προσφορά του Νικία, του Ευκράτη, αλλά και του Διόγνητου⁶⁸.

§24 Οὐκ ἔχω, ὦ ἄνδρες δικασταί, οὔστινας δεησομένους ὑπὲρ ἡμῶν ἀναβιβάσομαι : Οι τελευταίοι παράγραφοι του επίλογου είναι συγκλονιστικοί. Ο ομιλητής αποδίδει την έλλειψη μαρτύρων για την υπεράσπιση της υπόθεσής του στο γεγονός ότι όλοι έχουν πεθάνει για την πατρίδα. Άλλοι πέθαναν στον πόλεμο αφού αποδείχθηκαν άνδρες ενάρετοι και τίμησαν την πόλη και άλλοι πέθαναν για την ελευθερία και τη δημοκρατία από τους Τριάκοντα Τυράννους. Επομένως, για την έλλειψη μαρτυρικών καταθέσεων ευθύνονται οι αρετές των προγόνων του⁶⁹ και οι ατυχίες της πόλης. Το εύλογο συμπέρασμα που προκύπτει από αυτόν τον συλλογισμό είναι ότι, όσοι υπέφεραν την περίοδο της ολιγαρχίας δικαιούνται να ευεργετηθούν την περίοδο της δημοκρατίας.

§§26-27 Στις παραγράφους αυτές ο ομιλητής θυμίζει στο σεβαστό δικαστήριο την εποχή που διοικούσαν οι Τριάκοντα Τύραννοι. Την περίοδο εκείνη, αυτοί που τώρα απαρτίζουν το δικαστήριο, ζούσαν εξόριστοι έχοντας στερηθεί τις περιουσίες τους. Θεωρούσαν αυτούς που μάχονταν και θυσιάζονταν για την πατρίδα άριστους, ήρωες. Θέλημά τους ήταν κάποια μέρα να καταφέρουν να ανταποδώσουν στους απογόνους αυτών των ηρώων την ευγνωμοσύνη για τον αγώνα που έκαναν, για να είναι αυτοί ελεύθεροι τώρα. Σήμερα, έχουν τη δυνατότητα να κάνουν ακριβώς αυτό. Έχουν μπροστά τους τους συγγενείς και τα παιδιά των ανδρών που έδωσαν τη ζωή τους για τη δημοκρατία και την ελευθερία της Αθήνας. Έχουν τη δυνατότητα να τους σώσουν,

⁶⁸ Ράπτης (2002) 362-363.

⁶⁹ Οι αναφορές στον χαρακτήρα και τη φήμη όχι μόνο των διαδίκων, αλλά και των προγόνων τους και των μελών της οικογένειάς τους ήταν συχνές σε πολλούς ρητορικούς λόγους (Λυσ. 14.24, 18.24-27, 20.28, Ισ. 5.46). Βλ. Lanni (2006) 41, υποσ. 3.

να μην τους καταστρέψουν. Άλλωστε, έχουν μοιραστεί τις ίδιες ακριβώς συμφορές με αυτούς. Με τις τελευταίες του λέξεις παρακαλεί, ζητάει και ικετεύει να τύχει της βοήθειάς τους. Είναι η πατρική του περιουσία που διακυβεύεται. Ολόκληρη η ζωή και η υπόληψή του⁷⁰.

⁷⁰ Ήταν συχνό φαινόμενο σε λόγους υπεράσπισης να γίνεται επίκληση στο συναίσθημα με αναφορές στις συμφορές που θα έπλητταν τον κατηγορούμενο σε περίπτωση καταδικαστικής γι' αυτόν απόφασης. (Λυσ. 9.22, 18.27, 19.33, 19.53, 20.34-35, 21.25, Υπ. 1.19-20, Ισοκ. 16.47, Δημ. 27.66-69, 45.85, 55.35, 57.70). Βλ. Lanni (2006) 54, υποσ. 56. Μέλημα, μάλιστα, του κατηγορου ήταν να αποδείξει ότι η συμπεριφορά και οι πράξεις του κατηγορούμενου τον καθιστούσαν ανάξιο της συμπόνιας του δικαστηρίου. Βλ. Lanni (2006) 54.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

19. ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ ΧΡΗΜΑΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟΝ

Εισαγωγή

Ο λόγος 19 του Λυσία *Υπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ δημόσιον*⁷¹ χρονολογείται το 388 ή 387 π.Χ.⁷² Αφορά τη δήμευση της περιουσίας του Αριστοφάνη. Εκφωνείται, όμως, από τον κουνιάδο του Αριστοφάνη, καθώς ο ίδιος, αλλά και ο πεθερός του, στον οποίο και απευθύνεται η παρούσα μήνυση, είναι νεκροί⁷³.

«Ο Αριστοφάνης, του οποίου η περιουσία αποτελεί το θέμα αυτού του λόγου, ήταν ένας πολιτικός ήσσανος σημασίας που δραστηριοποιήθηκε στην Αθήνα τον 4^ο αι. π.Χ. Μαζί με τον πατέρα του, Νικόφημο⁷⁴, είχε ωφεληθεί από τη βοήθεια και την υποστήριξη του Κόνωνα, ο οποίος ήταν ένας από του ελάχιστους Αθηναίους στρατηγούς με επιτυχίες στο ενεργητικό του τα τελευταία χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ο Κόνων κατάφερε να διαφύγει μετά από την ήττα των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς το 405/404 π.Χ., αλλά δεν επέστρεψε στην Αθήνα, παρά μόνο για μικρό χρονικό διάστημα μεταξύ 393-392 π.Χ. Διετέλεσε ανεξάρτητος ναυτικός διοικητής, στην αρχή για τον Βασιλιά της Περσίας, για τον οποίο κέρδισε μια καθοριστικής σημασίας μάχη επί του σπαρτιατικού στόλου στη μάχη της Κνίδου

⁷¹ Ο λόγος αυτός είναι αρκετά μεγάλος και λεπτομερής. Αυτό συμβαίνει διότι ο ομιλητής απευθύνεται σε ένα δικαστήριο απόλυτα προκατειλημμένο εναντίον της υπόθεσης. Ο Νικόφημος και ο Αριστοφάνης θεωρούνται ένοχοι για τα βαρύτερα εγκλήματα και τώρα ο απολογούμενος φέρεται να αποκρύπτει μέρος της περιουσίας του σε βάρος της πόλης. Φυσικά, το κατηγορητήριο έχει κάνει ότι μπορούσε για να ενισχύσει αυτή την άποψη. Βλ. Adams (1905) 168.

⁷² Lamb (2006) 416. Σύμφωνα με τον Τζουμελέα, η δίκη έγινε και ο λόγος εκφωνήθηκε το 389 ή 388 π.Χ. Δηλαδή, τέσσερα ή πέντε χρόνια μετά τη ναυμαχία της Κνίδου (394 π.Χ.) επί άρχοντος Ευβουλίδου. Στη ναυμαχία αυτή, ο Κόνων με τη βοήθεια του Πέρση σατράπη Φαρνάβαζου κατατρόπωσε τον Σπαρτιατικό στόλο με ναύαρχο τον Πείσανδρο. Βλ. Τζουμελέας (1939) 7.

⁷³ Ουσιαστικά ο τίτλος του λόγου είναι λάθος, αφού τελικά η περιουσία του κουνιάδου του Αριστοφάνη είναι που κινδυνεύει. Βλ. Adams (1905) 162.

⁷⁴ Ο Νικόφημος ήταν άνδρας φιλόδοξος και τολμηρός. «Μετά τη ναυμαχία στην Κνίδα που έγινε το 394 π.Χ. και στην οποία ο Κόνων και ο Φαρνάβαζος νίκησαν τον στόλο των Σπαρτιατών, με ναύαρχο τον Πείσανδρο, η περιουσία του Νικοφήμου, ο οποίος ήταν τριήραρχος στη ναυμαχία, αυξήθηκε. Μετά από αυτά ο Νικόφημος διορίστηκε υπό του Κόνωνος διοικητής των Κυθήρων, και αύξησε την περιουσία τους στην Αθήνα ακόμη περισσότερο». Βλ. Τζουμελέας (1939) 3.

το 394 π.Χ., στις αρχές του Κορινθιακού Πολέμου, και αργότερα για τον Ευαγόρα από τη Σαλαμίνα της Κύπρου, ο οποίος κυβερνούσε το νησί για λογαριασμό των Περσών, αλλά ήταν ουσιαστικά ανεξάρτητος. Κάπου το 390 π.Χ., ο Αριστοφάνης και ο Νικόφημος έπεσαν σε δυσμένεια και εκτελέστηκαν»⁷⁵. Στις παραγράφους §§28-29 του λόγου, ο θάνατος του Αριστοφάνη τοποθετείται τέσσερα με πέντε χρόνια (*ἐν οὖν τέτταρσιν ἢ πέντε ἔτεσι*) μετά τη ναυμαχία της Κνίδου. Δεν γνωρίζουμε πού έλαβε χώρα η εκτέλεσή τους, καθώς και αν η εκτέλεση έγινε από την Αθήνα ή τον Ευαγόρα. Οι λόγοι της εκτέλεσής τους είναι, επίσης, άγνωστοι, αλλά είναι πολύ πιθανό να συνδέονται με διπλωματικές ή στρατιωτικές πρωτοβουλίες που αυτοί ανέλαβαν και δεν είχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα⁷⁶. Σύμφωνα με τον Lamb, ο Αριστοφάνης το 393 π.Χ. πήγε στις Συρακούσες με παρότρυνση του Κόνωνα και σκοπό να απομακρύνει τον Διονύσιο από το σχέδιό του να δημιουργήσει φιλικές σχέσεις ανάμεσα στη Σπάρτη και τον Ευαγόρα. Το 390 π.Χ. στάλθηκε από την Αθήνα να βοηθήσει τον Ευαγόρα εναντίον της Περσίας⁷⁷. Αυτή η αποστολή κατέληξε σε αποτυχία με αποτέλεσμα οι Αθηναίοι να έχουν έναν καλό λόγο να εχθρεύονται τους επικεφαλείς αυτής της αποστολής, τον Νικόφημο και τον Αριστοφάνη⁷⁸. Μετά από αυτή την αποστολή ακολούθησε η εκτέλεσή τους με συνοπτικές διαδικασίες και η κατάσχεση της περιουσίας του Αριστοφάνη⁷⁹.

«Την εκτέλεσή πατέρα και γιου ακολούθησε η κατάσχεση της περιουσίας τους στην Αθήνα. Η κατάσχεση αυτή φαίνεται να προτάθηκε από κάποιον Αισχίνη και στη συνέχεια να αντιμετωπίστηκε ανεπιτυχώς με *γραφή παρανόμων*⁸⁰. Αυτή την

⁷⁵ Todd (2000) 200.

⁷⁶ ό. π. 200.

⁷⁷ Δέκα αθηναϊκά καράβια στάλθηκαν στον Ευαγόρα της Κύπρου, ο οποίος ήταν σε πόλεμο με την Περσία (καθώς προσπαθούσε να πάρει τον έλεγχο όλου του νησιού). Οι Σπαρτιάτες, όμως, που δρούσαν για το συμφέρον των Περσών, έπιασαν τα καράβια, με ναύαρχο τον Φιλοκράτη, στην πορεία τους προς την Κύπρο, κοντά στη Ρόδο. Έτσι, ο Αριστοφάνης και ο Νικόφημος ήρθαν αντιμέτωποι με το μένος των Αθηναίων και καταδικάστηκαν σε θάνατο χωρίς δίκη. Βλ. Ράπτης (2002) 114. Την άνοιξη του 387 π.Χ. άλλα δέκα πλοία με 800 πελταστές στάλθηκαν από την Αθήνα υπό τον Χαβρία (Ξεν. Έλλ. 5.1.10). Με την αποστολή αυτής της βοήθειας ο Ευαγόρας κατέλαβε την Κύπρο. Βλ. Adams (1905) 161.

⁷⁸ «Οι δέκα τριήρεις που στάλθηκαν από τους Αθηναίους ως βοήθεια στον Ευαγόρα της Κύπρου με διοικητή τον Φιλοκράτη συνελήφθησαν υπό του ναυάρχου των Σπαρτιατών Τελευταία, όπως διηγείται ο Ξενοφών στα *Ελληνικά* 4.8.24». Βλ. Τζουμελέας (1939) 4.

⁷⁹ Lamb (2006) 415-416.

⁸⁰ Η *γραφή παρανόμων* μπορούσε να ασκηθεί εναντίον οποιασδήποτε πρότασης στη Βουλή ή στην Εκκλησία του Δήμου, είτε αυτή αποσκοπούσε στη θέσπιση νόμου είτε στην έκδοση ψηφίσματος, όταν αυτή παραβίαζε κάποιον υπάρχοντα νόμο στη μορφή ή στο περιεχόμενο. Για τη διαδικασία αυτή μαθαίνουμε από τον Ανδοκίδη 1.17. Βλ. MacDowell (2003) 80.

πληροφορία την παίρνουμε από τον τίτλο ενός χαμένου λόγου που αποδίδεται στον Λυσία από τον λεξικογράφο Αρποκράτιο και ο οποίος φαίνεται να εκφωνήθηκε εναντίον του Αισχίνη και να αφορούσε τη δήμευση της περιουσίας του Αριστοφάνη. Σύμφωνα με τις φήμες της εποχής, η περιουσία του Αριστοφάνη ήταν πολύ μεγάλη. Η αξία, όμως, της περιουσίας που κατασχέθηκε δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες του κόσμου. Έτσι, δημιουργήθηκαν υποψίες ότι η περιουσία του Αριστοφάνη είχε περάσει στα χέρια των συγγενών του εξ αγχιστείας. Με την υποψία αυτή έγινε μήνυση⁸¹ στον πεθερό του Αριστοφάνη, ο οποίος έφυγε από τη ζωή πριν τη δίκη, όπως μαθαίνουμε στην παράγραφο §62 (*ὁ πατήρ ἀπέθανεν*), αφήνοντας την υπεράσπιση της υπόθεσης στον γιό του και κουνιάδο του Αριστοφάνη. Δεν γνωρίζουμε στοιχεία για τον ομιλητή ή τον πατέρα του. Πρέπει να ήταν, όμως, μέλη σημαντικής Αθηναϊκής οικογένειας καθώς στις παραγράφους §§12-17 ο ομιλητής παραθέτει μια εκτενή λίστα συγγενών του εξ αγχιστείας προκειμένου να επιχειρηματολογήσει υπέρ του πατέρα του, ότι δεν θα κανόνιζε ποτέ έναν γάμο για να επωφεληθεί από αυτόν με τον τρόπο που κατηγορείται ότι επωφελήθηκε από την περιουσία του Αριστοφάνη, και η λίστα αυτή περιλαμβάνει πολλούς σημαντικούς Αθηναίους»⁸².

«Ο σκοπός της υπεράσπισης είναι διπλός. Πρώτον, γίνονται επανειλημμένως προσπάθειες να αποστασιοποιηθεί ο πατέρας του ομιλητή, ο κατηγορούμενος, από τον Αριστοφάνη, ώστε να υπονοηθεί ότι υπήρχαν άλλοι άνθρωποι με τους οποίους ο Αριστοφάνης είναι πιθανότερο να ήταν πιο κοντά και να εμπιστεύτηκε σ' αυτούς τις προσωπικές του υποθέσεις. Αυτές οι προσπάθειες ενισχύονται και από την παρουσίαση του πατέρα του ομιλητή ως πατριώτη πρόθυμου να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του απέναντι στην Αθήνα, αλλά χωρίς να έχει φιλοδοξίες για δημόσια

Αυτό το είδος της *γραφής* θεσπίστηκε περίπου στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα με σκοπό να ελέγξει και να περιορίσει τις βιαστικές νομοθεσίες και, όπως όλες οι γραφές, ήταν ανοιχτή στον εθελοντή μηνυτή, γι' αυτό πολλές φορές χρησιμοποιούνταν ως «όπλο σε πολιτικές αντιπαλότητες». Βλ. Carey (1992) 87. Από τη στιγμή τώρα που ο μηνυτής έκανε ένορκη δήλωση πως επρόκειτο να υποβάλει *γραφή παρανόμων*, «ο προτεινόμενος νόμος ή ψήφισμα, είτε η Εκκλησία είχε ψηφίσει γι' αυτόν είτε όχι, αναστελλόταν μέχρι τη διεξαγωγή της δίκης». Σε περίπτωση πραγματικής ενοχής του εναγόμενου τού επιβαλλόταν πρόστιμο, ενώ ο νόμος ή το ψήφισμα που πρότεινε ακυρωνόταν. Όταν κάποιος διέπραττε αυτό το αδίκημα τρεις φορές τότε έχανε τα πολιτικά του δικαιώματα, υφίστατο *ατιμία*. Βλ. MacDowell (2003) 80.

⁸¹ Στην παράγραφο §55 γίνεται λόγος για *γραφή*, αλλά η *απογραφή* είναι πιο πιθανή. Βλ. Todd (2000) 201, υποσ. 4. «Στην *απογραφή* ο μηνυτής υπέβαλλε έναν κατάλογο περιουσιακών στοιχείων τα οποία, όπως ισχυριζόταν, κατακρατούσε στην κατοχή του ο κατηγορούμενος, μολοντί αυτά έπρεπε να έχουν δημευθεί αν κέρδιζε την υπόθεση ο μηνυτής, έπαιρνε ως αμοιβή τα τρία τέταρτα της αξίας της περιουσίας». Βλ. MacDowell (2000) 92.

⁸² Todd (2000) 200-201.

αξιώματα (§18 *Ἀλλὰ μὴν ὄ γε Ἀριστοφάνης ἤδη ἔχων τὴν γυναῖκα ὅτι πολλοῖς ἂν μᾶλλον ἐχρήτο ἢ τῷ ἐμῷ πατρὶ, ῥάδιον γνῶναι. Ἡ τε γὰρ ἡλικία πολὺ διάφορος, ἢ τε φύσις ἔτι πλέον ἐκείνου μὲν γὰρ ἦν τὰ ἑαυτοῦ πράττειν, Ἀριστοφάνης δὲ οὐ μόνον τῶν ἰδίων ἀλλὰ καὶ τῶν κοινῶν ἐβούλετο ἐπιμελεῖσθαι, καὶ εἴ τι ἦν αὐτῷ ἀργύριον, ἀνήλωσεν ἐπιθυμῶν τιμᾶσθαι.*⁸³, §57 *Ὁ τοίνυν ἐμὸς πατήρ ἄρχειν μὲν οὐδεπώποτε ἐπεθύμησε, τὰς δὲ χορηγίας ἀπάσας κεχορήγηκε, τετρηιάρχηκε δὲ ἐπτάκις, εἰσφοράς δὲ πολλὰς καὶ μεγάλας εἰσενήνοχεν.*⁸⁴). Δεύτερον, προβάλλονται επιχειρήματα που στοχεύουν στην ελαχιστοποίηση του μεγέθους της περιουσίας του Αριστοφάνη, προκειμένου να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η κατάσχεση είχε πράγματι αποφέρει ὅσα μπορούσε λογικά να αποφέρει. Γι' αυτό τον λόγο, ο ομιλητής τονίζει το ὕψος των εξόδων που ο Αριστοφάνης είχε αναλάβει ως ένας ἄνδρας που πρόσφατα εἶχε αποκτήσει πλούτη και προσπαθούσε με αυτά να εξαγοράσει τον σεβασμὸ της κοινωνίας μετά τη ναυμαχία της Κνίδου (§28 *Ἴσως ἐνίοις ὑμῶν, ὧ ἄνδρες δικασταί, δοκεῖ ὀλίγα εἶναι· ἀλλ' ἐκεῖνο ἐνθυμεισθε, ὅτι αὐτῷ πρὶν Νικοφῆμω ἢ καὶ Ἀριστοφάνει πρὶν τὴν ναυμαχίαν νικῆσαι Κόνωνα γῆ μὲν οὐκ ἦν ἀλλ' ἢ χωρίδιον μικρὸν Ραμνοῦντι. Ἐγένετο δ' ἡ ναυμαχία ἐπ' Εὐβουλίδου ἄρχοντος.*⁸⁵ §29 *Ἐν οὖν τέτταρσιν ἢ πέντε ἔτεσι, πρότερον μὴ ὑπαρχούσης οὐσίας, χαλεπὸν, ὧ ἄνδρες δικασταί, τραγωδοῖς τε δις χορηγῆσαι, ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ πατρός, καὶ τρία ἔτη συνεχῶς τρηιάρχησαι, εἰσφοράς τε πολλὰς εἰσενήνοχέναι, οἰκίαν τε πεντήκοντα μνῶν πρίασθαι, γῆς τε πλέον ἢ τριακόσια πλέθρα κτήσασθαι ἔτι δὲ πρὸς*

⁸³ «Ἀλλά, βέβαια, εἶναι εύκολο να κατανοήσετε ὅτι ο Αριστοφάνης, που εἶχε ἤδη παντρευτεί τη (χῆρα) ἀδελφή μας, συναναστρεφόταν περισσότερο τους πολλούς του φίλους παρά τον πατέρα μου. Γιατί, και η διαφορά ηλικίας ἦταν πολὺ μεγάλη και η διαφορά χαρακτήρων ἀκόμη μεγαλύτερη. Γιατί, ο πατέρας μου φρόντιζε μόνο για την οικογένεια, ενώ ο Αριστοφάνης ἀρεσκόταν να ασχολεῖται ὄχι μόνο με προσωπικά του θέματα ἀλλὰ και με τα κοινά και, αν εἶχε κάποια χρήματα, τα ξόδεψε στο βωμὸ της πολιτικής του προβολῆς». (μετάφραση Ράπτης, Γ.) Βλ. Ράπτης (2002) 127.

⁸⁴ «Ὁ πατέρας μου, λοιπόν, ποτέ δεν σκέφτηκε να ασκήσει ἐξουσία και ἔχει ἀναποκριθεῖ ὅλες τις φορές που ὀρίστηκε χορηγὸς τραγωδίας, ἐπτά φορές εἶχε γίνει τρηιάρχος και εἶχε συνεισφέρει σε πάμπολλες και μεγάλες εἰσφορές». (μετάφραση Ράπτης, Γ.) Βλ. Ράπτης (2002) 151.

⁸⁵ «Ἴσως για μερικούς ἀπὸ εσάς, ἄνδρες δικαστές, θα φανοῦν πως εἶναι λίγα. Ἀλλὰ πρέπει να ἀναλογιστεῖτε το ἐξῆς, ὅτι πρὶν ἀπὸ τη νίκη δηλαδὴ στη ναυμαχία δεν εἶχαν κανένα ἄλλο κτήμα, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα μικρὸ χωράφι στο Ραμνοῦντα, και η ναυμαχία ἐγένετο τη χρονιά που ἀρχοντας ἦταν ο Εὐβουλος». (μετάφραση Ράπτης, Γ.) Βλ. Ράπτης (2002) 133-135.

τούτοις οἴεσθε χρῆναι ἔπιπλα πολλὰ καταλελοιπέναι,⁸⁶). Επίσης, παραθέτει πληθώρα παραδειγμάτων, στα οποία συμπεριλαμβάνεται όχι μόνο ο ίδιος ο Κόνωνας (§§19.34-41), αλλά και ονόματα πολλών άλλων σημαντικών Αθηναίων πρόσφατα αποθανόντων, τους οποίους γνωρίζουμε από άλλες πηγές (§§19.46-52), ώστε να αποδείξει με στοιχεία ότι πλούσιοι άνθρωποι μπορεί να αποδειχτούν μετά το θάνατό τους πολύ πιο φτωχοί από όσο φημιολογούνταν ότι ήταν οι πατεράδες ή παππούδες τους»⁸⁷.

Ο λόγος αυτός είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου που ο Λυσίας χειριζόταν υποθέσεις οι οποίες κινδύνευαν από την προκατάληψη του κόσμου, καθώς αφορούσαν ανθρώπους που είχαν κάνει περιουσία εργαζόμενοι εκτός Αθηνών, ενώ στην Αθηνά η οικονομική κατάσταση ήταν δύσκολη⁸⁸.

Πρόκειται για έναν λόγο με τέλεια δομή (Προοίμιον §§1-11, Πίστεις §§12-54, Επίλογος §§55-64). Το *Προοίμιο* εξυπηρετεί τον σκοπό του, αφού ενημερώνει για το θέμα και εξασφαλίζει την εύνοια και την προσοχή του ακροατηρίου σ' αυτόν τον άπειρο ομιλητή που προσπαθεί να διασώσει την εναπομείνασα περιουσία του, αλλά και την υπόληψη του εκλιπόντος πατέρα του. Η *Διήγηση* είναι στενά συνδεδεμένη με τις *Αποδείξεις*. Οι *Αποδείξεις*, είτε άτεχνες είτε έντεχνες, επιτυγχάνουν να πείσουν αλλά και να ενισχύσουν την επιδίωξη του ομιλητή για μια θετική γι' αυτόν έκβαση της δίκης. Η επιχειρηματολογία του επικεντρώνεται στο ήθος του πατέρα του, ο οποίος ποτέ δεν θα κατακρατούσε χρήματα από το κράτος, και στις σπατάλες του Αριστοφάνη. Τέλος, ο *Επίλογος* επιδιώκει την ανάμνηση, η οποία επιτυγχάνεται με την ανακεφαλαίωση των βασικών θέσεων και επιχειρημάτων.

⁸⁶ «Σε τέσσερα ή πέντε χρόνια κι ενώ δεν είχε άλλη περιουσία ωρύτερα είναι δύσκολο, άνδρες δικαστές, να αναλάβει δυο φορές χορηγός τραγωδιών, ο ίδιος και για λογαριασμό του πατέρα του, να αναλάβει τα έξοδα για τον εξοπλισμό πολεμικού πλοίου (να γίνει τριήραρχος) για τρία συνεχόμενα έτη, να έχει ανταποκριθεί σε πολλούς έκτακτους φόρους, να αγοράσει σπίτι αξίας πενήντα μινων, να αποκτήσει χωράφια πάνω από τριάντα πλέθρα, κι από πάνω να νομίζει κανείς ότι έπρεπε να είχε αφήσει και έπιπλα;». (μετάφραση Ράπτης, Γ.) Βλ. Ράπτης (2002) 135.

⁸⁷ Todd (2000) 201-202.

⁸⁸ Lamb (2006) 417.

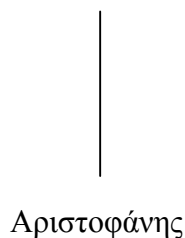
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Διάδικοι και Επιχειρήματα

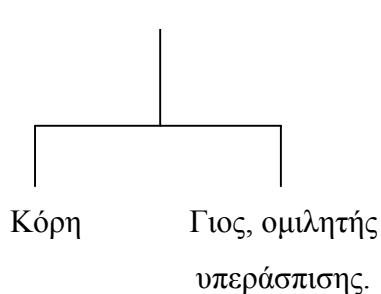
Η δίκη αυτή διεξάγεται ανάμεσα στο Δημόσιο (§11 και του ἄγῶνος πρὸς τὸ δημόσιον ὄντος) και τον πεθερό του Αριστοφάνη. Ο πεθερός του Αριστοφάνη, όμως, απεβίωσε πριν τη διεξαγωγή της δίκης. Επομένως, ο κουνιάδος του Αριστοφάνη και γιος του εκλιπόντος καλείται να υπερασπιστεί την περιουσία και την υπόληψη του πατέρα του. Το είδος της δίκης είναι *απογραφή* διεξάγεται ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας και ανήκει στην κατηγορία των δημόσιων υποθέσεων.

Οι βασικοί εμπλεκόμενοι στην εξεταζόμενη υπόθεση⁸⁹.

Ο Νικόφημος, φίλος του Κόνωνα
και του Ευαγόρα.

Ο αρχικός κατηγορούμενος,
πεθερός του Αριστοφάνη.

Το βασικό επιχείρημα των κατηγορών είναι ότι ο Αριστοφάνης διοχέτευσε χρήματα σε συγγενείς του, καθώς η δημευθείσα περιουσία δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες τους. Την άδικη απαίτηση του κράτους να βρεθούν χρήματα που δεν υπήρχαν στην πραγματικότητα καλείται να αντικρούσει ο κουνιάδος του Αριστοφάνη. Επειδή η προδοσία του Αριστοφάνη και του Νικόφημου ουσιαστικά δεν αποδείχτηκε ποτέ, ο ομιλητής επικαλείται την υποδειγματική προσφορά και δράση τόσο του Αριστοφάνη όσο και του πατέρα του. Πρέπει, όμως, να υπερασπιστεί και τον εαυτό του, καθώς η δίκη του πια περιουσία διακυβεύεται.

⁸⁹ Adams (1905) 162.

Τα επιχειρήματά του συνοπτικά ήταν τα εξής:

- Ο γάμος της αδερφής του με τον Αριστοφάνη δεν έγινε με κριτήριο τα χρήματα, αλλά την καταγωγή από καλή οικογένεια. Επίσης, ο ίδιος ο πατέρας του παντρεύτηκε χωρίς προίκα τη μητέρα του με γνώμονα την καλή καταγωγή της. Ακόμη, φρόντισε και οι άλλες δυο αδερφές του να δοθούν όχι σε πλούσιους, αλλά σε χρηστούς πολίτες, γεγονός που αποδεικνύει ότι η οικονομική επιφάνεια του εκάστοτε γαμπρού ποτέ δεν απασχόλησε τον πατέρα του. Στον ίδιο, μάλιστα, δόθηκε η συμβουλή να πάρει μικρή προίκα, αλλά η γυναίκα που θα παντρευτεί να κατάγεται από οικογένεια χρηστή και ενάρετη (§16 *εὖ εἰδέναι ὅτι κηδεσταῖς χρησοίμην κοσμίους καὶ σώφροσι*).
- Πριν φύγει ο Αριστοφάνης για το ταξίδι στην Κύπρο διέθεσε όλα τα περιουσιακά του στοιχεία στο πολυδάπανο αυτό ταξίδι προς τον Ευαγόρα. Διοχέτευσε σ' αυτό όχι μόνο τα δικά του χρήματα, αλλά 40 μνες του αδερφού του, εν αγνοία του, δανεικά από φίλους, τα οποία επεστράφησαν, και 7 μνες του πεθερού του. Πώς, λοιπόν, αυτός ο υπερφιλόδοξος άνδρας που προσέβλεπε σε κοινωνική καταξίωση και ανταπόδοση των εξόδων του στο πολλαπλάσιο από την Κύπρο, θα άφηνε χρήματα πίσω και δεν θα τα διέθετε απλόχερα στη ναυτική αυτή επιχείρηση;
- Όταν του δόθηκε η δυνατότητα να περάσει στην κατοχή του μια χρυσή φιάλη μεγάλης αξίας για μόνο 16 μνες, την οποία αργότερα θα μπορούσε να δώσει για 20 μνες, δήλωσε αδυναμία κάλυψης του ποσού και αρνήθηκε!
- Φεύγοντας για την Κύπρο δεν άφησε πίσω του χρυσό και ασήμι, μόνο λίγα επάργυρα σκεύη τα οποία απαριθμούνται στην απογραφή σκευών.
- Είχε κάνει υπερβολικά πολλά έξοδα που ξεπερνούσαν τις ικανότητες του μέσα σε τέσσερα με πέντε χρόνια. Είχε αναλάβει 2 φορές χορηγός τραγωδιών, είχε γίνει τριήραρχος τρία συναπτά έτη, είχε ανταποκριθεί σε φόρους (εισφορές), είχε αγοράσει σπίτι 50 μνες, καθώς και χωράφια, οπότε δεν μπορούσε να έχει και έπιπλα μεγάλης αξίας.
- Από το σπίτι της οικογένειας του Αριστοφάνη κατασχέθηκαν υπάρχοντα αξίας 1.000 δραχμών. Μεγαλύτερης αξίας από κάθε άλλη δημευθείσα περιουσία.
- Είναι διατεθειμένοι να πάρουν όποιο όρκο επιθυμούν οι σύνδικοι προκειμένου να πειστούν ότι δεν έχουν στη κατοχή τους περιουσιακά στοιχεία του

Αριστοφάνη. Επιπλέον, τους οφείλεται η προίκα της αδερφής του και οι 7 μνες του πατέρα του.

- Αν δημευθεί και η δική του περιουσία, θα βρεθεί στη δυσμενή για αυτόν θέση να αναθρέψει τα παιδιά της αδερφής του χωρίς να έχει απολύτως τίποτα στην κατοχή του.
- Τα χρήματα του Αριστοφάνη αποδεδειγμένα (από μάρτυρες και στοιχεία) είναι λίγο περισσότερα από το ένα τρίτο των χρημάτων του Κόνωνα, η περιουσία του οποίου θεωρούνταν πολύ μεγαλύτερη πριν ανοιχτεί η διαθήκη, που ο ίδιος είχε συντάξει και με αυτή καταλλήλως καταναίμει τα περιουσιακά του στοιχεία. Το ύψος του ποσού είναι το αναμενόμενο, αλλά έχει δαπανηθεί αποδεδειγμένα.
- Το σεβαστό δικαστήριο έχει κάνει πολλές φορές στο παρελθόν λάθος όσον αφορά τα περιουσιακά στοιχεία που αποβίωσαντες, αλλά και ζωντανοί συμπολίτες του, έχουν στην κατοχή τους.
- Λέγεται ότι, οι άριστοι και οι πλέον σοφοί είναι διατεθειμένοι να αλλάξουν άποψη, όταν τα στοιχεία επαρκούν για να το κάνουν (§53 *φασί δὲ καὶ τοὺς ἀρίστους καὶ σοφωτάτους μάλιστα ἐθέλειν μεταγινώσκειν*).
- Όσον αφορά τον πατέρα του, τονίζει πως για πενήντα χρόνια υπηρέτησε την πόλη και με τα χρήματά του, αλλά και με το σώμα του. Για τα λεγόμενά του προσκομίζει μάρτυρες και στοιχεία. Επιπροσθέτως, δεν απέφυγε ποτέ καμία δαπάνη και βοηθούσε χωρίς να περιμένει τίποτα, γιατί πίστευε πως είναι γνώρισμα αγαθού ανθρώπου να ωφελεί τους φίλους του ακόμη και αν δεν το μάθει κανείς (§59 *ταῦτ' ἐποίει ἡγούμενος εἶναι ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ὠφελεῖν τοὺς φίλους, καὶ εἰ μηδεὶς μέλλοι εἴσεσθαι*). Ακόμη, για λίγο θα μπορούσε να προσποιηθεί κανείς, αλλά σε διάστημα εβδομήντα χρόνων θα είχε σίγουρα φανεί ο πραγματικός του χαρακτήρας.
- Η εναπομείνασα περιουσία δεν ξεπερνάει τα δυο τάλαντα. Συμφέρει, λοιπόν, την πόλη περισσότερο να μην δημευθεί η περιουσία, αλλά να την κρατήσει η οικογένεια του εναγομένου και να προσπαθήσει να με τον καιρό να εξοικονομήσει χρήματα για το κοινό καλό, όπως έκανε ο πατέρας του τόσα χρόνια. Άλλωστε, στην πραγματικότητα η περιουσία τους πάντα άνηκε στην πολιτεία (§62 *ὥστε τῶ γ' ἔργῳ πάλαι τῆς πόλεως ταῦτ' ἐστί*).

Σύμφωνα με τον Adams⁹⁰, η αναλυτική δομή της επιχειρηματολογίας του κατηγορουμένου στις *Πίστεις* και τον *Επίλογο* είναι η ακόλουθη:

Πίστεις, §§12-54: Επιχειρήματα ενάντια στην πιθανότητα ο πατέρας του ομιλητή να είχε στην κατοχή του περιουσιακά στοιχεία του Αριστοφάνη.

- I. Ο γάμος και η σύναψη συγγενικών δεσμών με την οικογένεια του Νικόφημου δεν έγινε με κριτήριο την οικονομική του κατάσταση.
 - Διήγηση για τα κίνητρα του γάμου, §§12-13.
 - Διήγηση για τον γάμο του πατέρα του ομιλητή με τη μητέρα του, αλλά και περιγραφή των άλλων γάμων της οικογένειας, §§14-17.
- II. Ο Αριστοφάνης δεν θα άφηνε ποτέ την περιουσία του στα χέρια ενός άνδρα με τόσο διαφορετικές συνήθειες και ιδεολογία από τον ίδιο, όπως ήταν ο πεθερός του, §§18-20.
- III. Ο Αριστοφάνης δεν είχε περιουσία για να αφήσει, όταν ξεκίνησε για το ταξίδι του στην Κύπρο, §§21-27.
 - Το παραπάνω επιχείρημα αποδεικνύεται από τις προσπάθειες του Αριστοφάνη να δανειστεί χρήματα, §§22-24.
 - Επίσης, από την ανικανότητά του να δανείσει χρήματα με ενέχυρο τη χρυσή φιάλη, §§25-27.
 - Τέλος, από το γεγονός ότι δανείστηκε σκεύη για να κάνει το τραπέζι στους πρεσβευτές του Ευαγόρα, §27.
- IV. Ο ομιλητής απαντά στην κοινή αντίληψη ότι ο Αριστοφάνης θα έπρεπε να έχει μεγαλύτερη περιουσία από τη δημευθείσα, §§28-54.
 - Επιχείρημα του κατηγορουμένου που προκύπτει από το σύντομο χρονικό διάστημα στο οποίο ο Αριστοφάνης απέκτησε την περιουσία του, αλλά και τα τεράστια έξοδα στα οποία έπρεπε να ανταπεξέλθει, §§28-29.
 - Επιχείρημα που στηρίζεται στη λιγιστή προσωπική περιουσία, που αποδείχτηκε πως είχαν, ακόμη και παλιές πλούσιες οικογένειες, §30.
 - Επιχείρημα που προκύπτει από την ασυνήθιστη φροντίδα της οικογένειας του κατηγορουμένου να παραδώσει το σπίτι του Αριστοφάνη άθικτο στην πολιτεία, §31.
 - Επιχείρημα που βασίζεται στην προθυμία να παρθεί όρκος για να αποδειχθεί ότι όλη η περιουσία του Αριστοφάνη έχει παραδοθεί στην πολιτεία, §32.

⁹⁰ Adams (1905) 166-168.

Στην παράγραφο §33, έχουμε περιγραφή των φοβερών δεινών που απειλούν τον απολογούμενο (*Παρέκβασις*).

V. Επιχείρημα που αντλείται από την ασυνήθιστα μικρή περιουσία που αποδείχτηκε πως είχε ο Κόνων, και το ποσοστό αυτής που πήρε το δημόσιο σε σχέση με το ποσοστό που πήρε από την περιουσία του Αριστοφάνη, §§34-44.

VI. Επιχείρημα που προκύπτει από παλιές εσφαλμένες εκτιμήσεις περιουσιών δημόσιων ανδρών, §§45-52.

- Οι περιπτώσεις του Ισχόμαχου (§46), του Στέφανου (§46), του Νικία (§47), του Καλλία (§48), του Κλεοφώντα (§48) και του Αλκιβιάδη (§52).
- Η αιτία αυτού του λάθους, §49.
- Η υπόθεση του Διότιμου, §§50-51.

Έκκληση βασισμένη στα τελευταία επιχειρήματα (*Παρέκβασις*), §§53-54.

Επίλογος, §§55-64.

I. Σύντομη ανακεφαλαίωση των βασικών επιχειρημάτων, §55.

II. Επίκληση στο συναίσθημα, §§55-64.

- Η ζωή υπόδειγμα του ομιλητή, §§55.
- Ο ανιδιοτελής χαρακτήρας του πατέρα του κατηγορουμένου, όπως φαίνεται από τη δημόσια ζωή του, §§56-63.
- Η τελική έκκληση, §64.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Ερμηνευτικό Υπόμνημα

§§1-11 Οι παράγραφοι αυτές αποτελούν το *Προοίμιο* (Exordium) του *Υπὲρ τῶν Αριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ δημόσιον*. Στο προοίμιο ο κουνιάδος του Αριστοφάνη κάνει λόγο για σκευωρία σε βάρος της οικογένειάς του, αφού οι κατηγοροί κατέστρωναν το εχθρικό τους σχέδιο εδώ και καιρό (§3 *Οἱ μὲν γὰρ ἐκ πολλοῦ χρόνου ἐπιβουλεύοντες*). Μιλᾷει για το ήθος του πατέρα του και τη συνεισφορά του στο κράτος, αλλά και για τις παράλογες προσδοκίες και εικασίες του κόσμου, όσον αφορά την περιουσία του Αριστοφάνη (§11 *Χαλεπὸν μὲν οὖν, ᾧ ἄνδρες δικασταί, ἀπολογεῖσθαι πρὸς δόξαν ἦν ἔνιοι ἔχουσι περὶ τῆς Νικοφῆμου οὐσίας*). Τέλος, υπογραμμίζει ότι οι κατηγορίες είναι αναληθείς (§11 *ῥαδίως γνώσεσθε ὅτι οὐκ ἀληθῆ ἔστι τὰ κατηγορημένα*) και θα προσπαθήσει να αποδείξει την αλήθεια των λόγων του παρά τις άσχημες συγκυρίες.

§1 **Πολλήν μοι ἀπορίαν παρέχει ὁ ἀγὼν οὕτοσί :** Ο κουνιάδος του Αριστοφάνη τονίζει την πολύ δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται, καθώς από τον ίδιο εξαρτάται η αποκατάσταση του ονόματος του πατέρα του, η δική του περιουσιακή κατάσταση, αλλά και το μέλλον των παιδιών του Αριστοφάνη⁹¹.

ᾧ ἄνδρες δικασταί : Σε αυτό το σημείο απευθύνεται στο δικαστήριο της Ηλιαίας. Ο Σόλων ήταν αυτός που με τις μεταρρυθμίσεις του (594/593 π.Χ.) εισήγαγε το δικαίωμα εφέσεως στα δικαστήρια, καθώς θεωρούσε ότι μ' αυτόν τον τρόπο έδινε μεγαλύτερη δύναμη στον λαό (βλ. Αριστοτ. *Αθ. Πολ.* 9.i, 9.ii). Έτσι, ο Σόλων έδωσε στον λαό εξουσία να παίρνει δικαστικές αποφάσεις. Το δικαστήριο που ενσάρκωνε αυτή τη μεταρρύθμιση ήταν η Εκκλησία του Δήμου, η συνέλευση των Αθηναίων πολιτών. Μια άλλη λέξη για το δικαστήριο, που χρησιμοποιήθηκε στο αρχαϊκό αθηναϊκό δίκαιο, είναι Ηλιαία, η οποία ετυμολογικά φαίνεται να σημαίνει *συνέλευση*. Η συνέλευση, λοιπόν, δηλαδή η Εκκλησία του Δήμου, ονομαζόταν Ηλιαία, αντί

⁹¹ Ράπτης (2002) 156.

Εκκλησία, όταν ο σκοπός της συγκέντρωσης ήταν δικαστικός⁹². Η Ηλιαία εκπροσωπούσαν από μια ομάδα Αθηναίων πολιτών που εναλλασσόταν με μια ιδιαίτερος περίπλοκη διαδικασία επιλογής και κλήρωσης, τους δικαστές, οι οποίοι όφειλαν να είναι ενήλικες Αθηναίοι πολίτες άνδρες, άνω των τριάντα ετών, και να ορκιστούν τον λεγόμενο *ηλιαστικό όρκο*.

εἰ καὶ μὴ δεινὸς πρὸς ταῦτα πέφυκα : Ο κατηγορούμενος δηλώνει ότι δεν είναι ικανός από τη φύση του να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας δικαστικής διαμάχης, γεγονός που δείχνει ότι δεν είναι από τους ανθρώπους που εμπλέκονται συχνά σε δικαστικούς αγώνες. Στην αρχαία Αθήνα η συχνή προσφυγή στα δικαστήρια αντιμετωπιζόταν με εχθρότητα και δεν επικροτούνταν⁹³.

Στο τέλος, μάλιστα, του λόγου υπογραμμίζει ότι στα τριάντα του χρόνια δεν τον έχει κατηγορήσει για οτιδήποτε κάποιος από τους συμπολίτες του. Επίσης, δεν είχε βρεθεί ποτέ στο δικαστήριο ή στο βουλευτήριο πριν τον βρει αυτή η συμφορά (§55 *Ἐγὼ γὰρ ἔτη γεγωνῶς ἤδη τριάκοντα οὔτε τῶ πατρὶ οὐδὲν πώποτε ἀντεῖπον, οὔτε τῶν πολιτῶν οὐδεὶς μοι ἐνεκάλεσεν, ἐγγύς τε οἰκῶν τῆς ἀγορᾶς οὔτε πρὸς δικαστηρίῳ οὔτε πρὸς βουλευτηρίῳ ᾤφθην οὐδεπώποτε, πρὶν ταύτην τὴν συμφορὰν γενέσθαι*).

§2 τὴν δ' ἐμὴν ἀπειρίαν πάντες ἴσασι, ὅσοι ἐμὲ γινώσκουσιν : Ο ομιλητής υπενθυμίζει στο ακροατήριο την απειρία του, καθώς η συχνή παρουσία στο δικαστήριο δημιουργούσε προκατάληψη απέναντι στον κατηγορούμενο.

§3 Οἱ μὲν γὰρ ἐκ πολλοῦ χρόνου ἐπιβουλεύοντες, αὐτοὶ ἄνευ κινδύνων ὄντες, τὴν κατηγορίαν ἐποίησαντο, ἡμεῖς δὲ ἀγωνιζόμεθα μετὰ δέους καὶ διαβολῆς καὶ κινδύνου τοῦ μεγίστου. Εἰκὸς οὖν ὑμᾶς εὖνοϊαν πλείω ἔχειν τοῖς ἀπολογουμένοις. : Συχνά στους ρητορικούς λόγους τονίζεται η δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται ο κατηγορούμενος όταν μιλάει δεύτερος κατά σειρά, ο φόβος και η αγωνία του για τις άδικες κατηγορίες που του αποδίδονται

⁹² MacDowell (2003) 46-48.

⁹³ Ήταν συχνό φαινόμενο να δηλώνεται η απειρία του ομιλητή (Πλ. *Ἀπολογία* 17a, Αντιφ. 5.1-3, Λυσ. 7.1-3, 17.1, 19.1 κ.ά.). Βλ. Carawan (2007) 16, υποσ. 45.

(Ανδοκ. 1.1, 1.6-7, Λυσ. 7.3, 19.3-4, Ισοκ. 18.54), αλλά και η δυσμενής θέση στην οποία βρίσκεται να αντικρούσει άμεσα κατηγορίες οι οποίες σχεδιάστηκαν με άνεση χρόνου (Ανδοκ. 1.6-7, Λυσ. 7.3, 19.2-5, Ισοκ. 15.18, 18.54)⁹⁴.

§5 **ὅτι πάντων δεινότατόν ἐστι διαβολή** : Εδώ ο κατηγορούμενος κάνει λόγο για συκοφαντία. Εκείνη την εποχή, υπήρχαν άνθρωποι χωρίς ηθικούς φραγμούς και αξίες που επαγγελματικά διέδιδαν, αλλά και ενόρκως κατέθεταν, ψεύδη.

Η εφαρμογή των νόμων στην αρχαία Αθήνα στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στους *εθελοντές μηνυτές*, από τους οποίους εξαρτιόταν η προσαγωγή των εγκληματιών στη δικαιοσύνη. «Τα είδη των υποθέσεων για τα οποία οι εθελοντές προσφέρονταν με μεγαλύτερη προθυμία, πρέπει να ήταν εκείνα στα οποία ο μηνυτής έπαιρνε οικονομική ανταμοιβή αν κέρδιζε την υπόθεση»⁹⁵. Ένα από τα είδη αυτά ήταν «η *απογραφή*, που χρησιμοποιούνταν για την ανάκτηση εκ μέρους της πολιτείας κατακρατούμενης περιουσίας· ο επιτυχημένος μηνυτής έπαιρνε τα τρία τέταρτα του ποσού το οποίο επανακτούσε η πολιτεία»⁹⁶.

Αυτή η επιπόνηση των *εθελοντών μηνυτών* για την επιβολή της τάξης και του δικαίου στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα προκάλεσε την εμφάνιση μια συγκεκριμένης κατηγορίας πολιτών οι οποίοι συστηματικά υπέβαλλαν αβάσιμες κατηγορίες. Οι άνθρωποι αυτοί «είτε αποσκοπούσαν στην καταδίκη κάποιου αθώου κατηγορουμένου για να κερδίσουν την αμοιβή που οφειλόταν στον επιτυχημένο μηνυτή, είτε στον εκβιασμό του κατηγορουμένου ώστε να δωροδοκηθούν για να αποσύρουν την καταγγελία»⁹⁷. Αυτοί ονομάζονταν *συκοφάντες*. Για να μην ταλαιπωρούν αθώους πολίτες, αυτοί οι μηνυτές αποθαρρύνονταν με ποινή 1000 δραχμών. Η ποινή αυτή επιβαλλόταν σε όποιον «μηνυτή σε δημόσια υπόθεση συγκέντρωνε λιγότερο από το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών και σε όποιον μηνυτή εγκατέλειπε την υπόθεση, αφού την είχε αρχίσει, συνήθης συμπεριφορά ενός εκβιαστή»⁹⁸. Αργότερα, στη ποινή αυτή προστέθηκε και η στέρηση του δικαιώματος του μηνυτή να εισαγάγει υποθέσεις ιδίου τύπου⁹⁹.

⁹⁴ Carawan (2007) 8.

⁹⁵ MacDowell (2003) 98.

⁹⁶ ό. π. 98.

⁹⁷ ό. π. 99.

⁹⁸ ό. π. 101.

⁹⁹ ό. π. 101.

§6 πεπαυμένοι γὰρ τῆς ὀργῆς αὐτῶν ἀκροᾶσθε, καὶ τοὺς ἐλέγχους ἤδη ἐθέλοντες ἀποδέχεσθε : Η συκοφαντία κατά κανόνα προκαλεί αγανάκτηση εναντίον των θυμάτων που κατηγορούνται. Αν, όμως, υπάρξει ο απαιτούμενος χρόνος για να καταλαγιάσει αυτή η αγανάκτηση, η αναλήθεια των κατηγοριών αποκαλύπτεται¹⁰⁰.

§7 Νικόφημος καὶ Ἀριστοφάνης ἄκριτοι ἀπέθανον : «Ο Νικόφημος ήταν Αθηναίος πολίτης που διασώθηκε μαζί με τον Κόνωνα από την καταστροφή στους Αιγός ποταμούς»¹⁰¹. Αργότερα, μετέβη στον Ευαγόρα της Κύπρου. Εκεί, έφτιαξε μια καινούργια ζωή με μια νέα σύζυγο με την οποία απέκτησε μια κόρη. Άφησε πίσω του την Αθήνα και τον γιο του από τον πρώτο του γάμο, τον Αριστοφάνη. Στο πέρασμα των χρόνων η περιουσία του αυξήθηκε, καθώς πήρε μέρος στη ναυμαχία της Κνίδου το 394 π.Χ. ως τριήραρχος. Ο Αριστοφάνης παντρεύτηκε και απέκτησε παιδιά στην Αθήνα. Έπειτα, πήρε μέρος σε μια επιχείρηση με σκοπό ο Διονύσιος των Συρακουσών να νυμφευθεί μια από τις κόρες του Ευαγόρα. Με αυτόν τον τρόπο η Αθήνα θα κέρδιζε τη συμμαχία με τον Διονύσιο. Μια συμμαχία που επεδίωκε και η Σπάρτη. Μια, όμως, από τις φιλόδοξες επιχειρήσεις που ανέλαβε είχε άδοξο τέλος. Μαζί με τον πατέρα του θέλησε να μεσολαβήσει ώστε να αποσταλούν Αθηναϊκά πλοία στον Ευαγόρα ως βοήθεια εναντίον του Μεγάλου Βασιλιά της Περσίας. Τα πλοία αυτά πιάστηκαν από τους Σπαρτιάτες και ο Νικόφημος με τον Αριστοφάνη πλήρωσαν αυτό το εγχείρημα με τη ζωή τους. Πατέρας και γιος θεωρήθηκαν προδότες και εκτελέστηκαν χωρίς δίκη. Η Αθήνα θεώρησε την αποστολή των πλοίων πρόσχημα για την αποκόμιση προσωπικών οφελών¹⁰².

οὐδὲ γὰρ θάψαι τὰ σώματ' αὐτῶν ἀπέδοσαν : Η αγανάκτηση και το μένος των Αθηναίων για τη σύλληψη των πλοίων τους από τους Σπαρτιάτες έπεσε με σφοδρότητα πάνω στον Νικόφημο και τον Αριστοφάνη, οι οποίοι στερήθηκαν το αναφαίρετο δικαίωμα της ταφής. Η στέρηση του δικαιώματος αυτού στους συγγενείς των νεκρών εγείρει ερωτήματα και κάνει μεγάλη εντύπωση, αν σκεφτεί κανείς την ευαισθησία των Αθηναίων στη ταφή των νεκρών και την άποψη ότι η ψυχή ενός

¹⁰⁰ Lamb (2006) 421, υποσ. α.

¹⁰¹ Ράπτης (2002) 159.

¹⁰² ό. π. 159.

άταφου νεκρού περιπλανιέται άσκοπα χωρίς να βρίσκει τον δρόμο για τον Άδη και τη σωτηρία (βλ. Σοφ. *Αντιγόνη*)¹⁰³.

§8 πολὺ δὲ ἀθλιώτεροι δοκοῦσί μοι οἱ παῖδες οἱ Ἀριστοφάνους : Ήταν συχνό φαινόμενο ένας κατηγορούμενος να προσκομίσει τέκνα στο δικαστήριο προκειμένου να προκαλέσει τη συμπάθεια δικαστών και ακροατηρίου. Στην προκειμένη περίπτωση ο απολογούμενος αναφέρεται στα τρία, ορφανά από πατέρα πια, παιδιά του Αριστοφάνη και τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκονται. Τα παιδιά αυτά έχουν χάσει τον πατέρα και τον παππού τους, τον Νικόφημο, και έχει δημευθεί η περιουσία που προοριζόταν για την ανατροφή και τη μόρφωσή τους. Αν ο κουνιάδος του Αριστοφάνη χάσει και δημευθεί και η δική του περιουσία, η κατάσταση θα δυσκολέψει ακόμη περισσότερο για τα παιδιά, αφού θα χάσουν το τελευταίο τους οικονομικό στήριγμα, τον θείο τους (αδελφό της μητέρας τους)¹⁰⁴.

§9 ἔστερημένοι δὲ τῆς προικός : Ο απολογούμενος, ο οποίος κατηγορείται ότι η οικογένειά του έχει αποκρύψει μέρος της περιουσίας του Αριστοφάνη, έχει ζημιωθεί οικονομικά από τον γάμο της αδερφής του. Η προίκα¹⁰⁵ που δόθηκε στον Αριστοφάνη από τον πατέρα του χάθηκε με τη δήμευση της περιουσίας του γαμπρού του. Ο ίδιος έχει μείνει να φροντίζει την αδερφή του και τα παιδιά της και τώρα, αν χάσει και δημευθεί και η δική του περιουσία, δεν θα μπορεί να ανταπεξέλθει.

(χρήματα) κτησάμενοι ἐκ τοῦ δικαίου : Εδώ, ο κουνιάδος του Αριστοφάνη υπογραμμίζει ότι η περιουσία της οικογένειάς του έχει αποκτηθεί με τίμιο τρόπο και νόμιμα, σε αντίθεση με πολλούς άλλους Αθηναίους. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση του Νικομάχου. Γι' αυτόν μαθαίνουμε στον λόγο του Λυσία *Κατὰ Νικομάχου*. Ο Νικόμαχος, λοιπόν, ο κατηγορούμενος στη δίκη, αλλά και ένας

¹⁰³ Ράπτης (2002) 159-160.

¹⁰⁴ ό. π. 160-161.

¹⁰⁵ Η προίκα αποτελούσε βοήθεια στα έξοδα συντήρησης της γυναίκας και των παιδιών που θα αποκτούσε. Θεωρούνταν κεφάλαιο και όχι έσοδο. Ο σύζυγος δεν μπορούσε να την ξοδέψει, αφού έπρεπε να την επιστρέψει σε περίπτωση διαζυγίου. Το μέγεθος της προίκας συμφωνούνταν μεταξύ του κυρίου της κοπέλας και του μέλλοντα συζύγου κατά την εγγύη. Μπορούσε να είναι κάποιο χρηματικό ποσό ή έκταση γης. Μπορούσε να καταβληθεί είτε κατά την εγγύη, είτε με δόσεις (υπήρχε και η περίπτωση τόκων). Αν δεν εκπληρωνόταν η συμφωνία μεταξύ κυρίου και συζύγου, ο τελευταίος μπορούσε να μηνύσει τον κύριο, ή τον κληρονόμο του, για παράβαση της συμφωνίας. Η παράδοση προίκας όμως ήταν προαιρετική και όχι υποχρεωτική από τον κύριο. Βλ. MacDowell (2003) 138-139.

από τους εννέα άρχοντες και γραμματέας της βουλής, αυθαίρετα προέβαινε σε μετατροπή των νόμων σύμφωνα με το συμφέρον του. Έτσι, εισέπραττε τεράστια χρηματικά ποσά πολλές φορές και από τη μεριά του κατηγορού και από τη μεριά του κατηγορουμένου, αφού είχε φροντίσει να κάνει τροποποιήσεις των νόμων, ώστε να είναι πιθανή μια θετική έκβαση και για τους δυο αντιδίκους¹⁰⁶.

§10 *εις τὰς αισχίστας ἡδονὰς εἰθισμένοι εἰσὶν ἀναλίσκειν* : Σε αυτό το σημείο, ο κατηγορούμενος θέλει να κάνει μια αντιπαράθεση ανάμεσα στον πατέρα του που σ' όλη του τη ζωή ξόδεψε πολύ περισσότερα για την πόλη παρά για τον εαυτό του και την οικογένειά του και σ' αυτούς που είναι εθισμένοι στις πιο αισχρές ηδονές και σπαταλούν και την πατρική περιουσία και ό,τι άλλο αποκτήσουν από αλλού. Σαφώς, οι οικογενειάρχες Νικόφημος και Αριστοφάνης δεν θα μπορούσαν να μην έρθουν στο μυαλό των ακροατών σε αυτό το σημείο, οι οποίο θεωρούνταν υποδείγματα ανδρών μέχρι την εκτέλεση τους. Η αθηναϊκή ιστορία βρίθει παραδειγμάτων ασύδοτων ανδρών που αναλώνονταν σε ακολασίες όπως κύβους, παλλακίδας, έωνημένας γυναίκας κ.λπ. Ο Αλκιβιάδης (έρμαιο των παθών του αναλωνόταν στον εκτροφή αλόγων, στις εταίρες και σε άλλες σπατάλες) και ο γιος του (συνήψε σχέση με τον βασιλιά του Πόντου Σεύθη αποβλέποντας στην περιουσία αυτού) είναι δυο από αυτά τα παραδείγματα. Ο ίδιος ο Λυσίας, στον λόγο του *Περὶ τραύματος ἐκ προνοίας*, εκθέτει την υπόθεση δυο αξιοπρεπέστατων, τουλάχιστον φαινομενικά, Αθηναίων οι οποίοι είχαν αγοράσει μια ελεύθερη Αθηναία για να ικανοποιούν τις σεξουαλικές τους επιθυμίες. Η ενασχόληση, όμως, της κοπέλας με τον έναν εκ των δυο περισσότερο οδήγησε στη μεταξύ τους αντιδικία¹⁰⁷.

§11 *πρὸς δόξαν ἦν ἔνιοι ἔχουσι περὶ τῆς Νικοφῆμου οὐσίας, καὶ σπάνιν ἀργυρίου ἢ νῦν ἐστὶν ἐν τῇ πόλει, καὶ τοῦ ἀγῶνος πρὸς τὸ δημόσιον ὄντος* : Η παρούσα δίκη υποκινήθηκε από τις υποψίες του κόσμου για παρακράτηση μέρους της περιουσίας του Αριστοφάνη από τους συγγενείς του εξ αγχιστείας, αφού η δημευθείσα περιουσία δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες των Αθηναίων συμπολιτών του. Η επικράτηση και διάδοση αυτής της εσφαλμένης άποψης είναι που

¹⁰⁶ Ράπτης (2002) 161-162.

¹⁰⁷ ό. π. 163-164.

έφερε τον κουνιάδο του στη θέση του κατηγορουμένου. Έτσι, καλείται να αποδείξει ότι οι φήμες δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα σε μια χρονική περίοδο που η Αθήνα περνάει οικονομικά προβλήματα ύστερα από τον Πελοποννησιακό και τον Κορινθιακό πόλεμο. Οι οικονομικές δυσκολίες της πόλης και το γεγονός ότι κατηγορος είναι το δημόσιο κάνουν το εγχείρημα του εξαιρετικά δύσκολο, καθώς πολλές φορές το κράτος έχει φανεί σκληρό απέναντι σε περιπτώσεις οφειλής χρημάτων. Η λέξη *σπάνις* (-εως) σημαίνει *έλλειψη* και δεν αναφέρεται καθόλου τυχαία από τον κατηγορούμενο¹⁰⁸. Αυτή την έλλειψη χρημάτων συνυπολογίζει και συνεκτιμά, «αφού η Πολιτεία ψάχνει πηγές να ανακουφιστεί οικονομικά. Άρα, ορθά υποψιάζεται ότι κινδυνεύει με δήμευση και η δική του περιουσία»¹⁰⁹. Πάντα γίνονταν δημεύσεις περιουσιών και, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, οι δικαστές φρόντιζαν όχι για το δίκαιο, αλλά για το συμφέρον τους. Πριν τους τριάκοντα, όμως, οι δημεύσεις ήταν λίγες διότι τα έσοδα του κράτους ήταν μεγάλα από τους φόρους και τις εισφορές των συμμάχων. Μετά την περίοδο των τριάκοντα, ο λαός είχε τις ίδιες επιθυμίες, αλλά όχι χρήματα για να τις ικανοποιήσει. Έτσι, δρᾶττονταν κάθε αφορμής να ταπεινώσει παλαιές οικογένειες δημεύοντας τις περιουσίες τους¹¹⁰.

§§12-54 Οι παράγραφοι αυτές αποτελούν τις *Πίστεις* (Argumentatio) του λόγου. Η *Διήγησις* είναι στενά συνδεδεμένη με τις *Αποδείξεις*. Στις παραγράφους αυτές βασικός στόχος του ομιλητή είναι να διαλύσει την υποψία ότι ο πατέρας του απέκρυπτε μέρος της περιουσίας του Αριστοφάνη. Με τα επιχειρήματα των παραγράφων §§12-20 (το κίνητρο του πατέρα του δεν ήταν ποτέ τα χρήματα, ο Αριστοφάνης δεν θα άφηνε χρήματα σε κάποιον τόσο διαφορετικό από τον ίδιο) προετοιμάζει το έδαφος για το βασικό του επιχειρήμα των παραγράφων §§21-27, ότι ο Αριστοφάνης είχε μικρή περιουσία. Όσα παραθέτει για να στηρίξει το επιχειρήμα του είναι πειστικά. Για να πείσει και τους πιο προκατειλημμένους απέναντι στην υπόθεσή του παραθέτει και τα περίτεχνα επιχειρήματα των παραγράφων §§28-54, ώστε να απαντήσει σε όσους θεωρούσαν ότι ο Αριστοφάνης θα έπρεπε να είχε μεγαλύτερη περιουσία από τη δημευθείσα¹¹¹.

¹⁰⁸ Ράπτης (2002) 164-165.

¹⁰⁹ ό. π. 165.

¹¹⁰ Τζουμελέας (1939) 6-7.

¹¹¹ Adams (1905) 173.

§12 *Στρατηγῶν γὰρ Κόνων περὶ Πελοπόννησον* : «Πιθανότατα το 393 π.Χ., την περίοδο που είναι γνωστό ότι δραστηριοποιείτο εκεί (Ξεν. *Ἑλληνικά* 4.8.7-8)»¹¹².

Στρατηγῶν γὰρ Κόνων περὶ Πελοπόννησον, τριηραρχήσαντι τῷ ἐμῷ πατρὶ πάλαι φίλος γεγεννημένος, ἐδεήθη δοῦναι τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν αἰτοῦντι τῷ υἱῷ τῷ Νικοφῆμου. : Για τον γάμο της αδελφής του κατηγορουμένου με τον νεκρό πλέον Αριστοφάνη είχε μεσολαβήσει ο στρατηγός Κόνωνας. Την εποχή εκείνη η φήμη του Αριστοφάνη, αλλά και του πατέρα του, ήταν πολύ καλή. Δεν υπήρχε κανένας λόγος ο πατέρας του να αρνηθεί να δώσει την αδερφή του. Τα κίνητρα αυτής της ένωσης δεν ήταν ποτέ οικονομικά, όπως θα διασαφηνιστεί και παρακάτω. Η οικογένεια του απολογουμένου έδωσε τη δέουσα προίκα για την αδελφή του και ποτέ δεν έλαβε οικονομική βοήθεια από τον Αριστοφάνη. Αντιθέτως, του έδωσε και δάνειο, όταν το χρειάστηκε για να καλύψει τις ελλείψεις του.

§§14-17 Στις παραγράφους αυτές πλέκεται ένα μικρό εγκώμιο για το ήθος και τον χαρακτήρα του πατέρα του κατηγορουμένου. Ο πατέρας του, λοιπόν, όταν ήρθε η ώρα να παντρευτεί επέλεξε τη σύζυγό του με κριτήριο την καταγωγή της και τον χρηστό χαρακτήρα του πατέρα της, χωρίς να πάρει προίκα¹¹³. Επιπροσθέτως, αν και είχε τη δυνατότητα να δώσει τις κόρες του σε πλούσιους άνδρες χωρίς προίκα, δεν το έκανε διότι δεν κατάγονταν από καλή οικογένεια. Προτίμησε γαμπρούς με άριστο χαρακτήρα και σε όλους έδωσε προίκα. Τον ίδιο συμβούλεψε να επιλέξει τη γυναίκα του με τα ίδια κριτήρια και όχι οικονομικά. Και τη συμβουλή του αυτή την τίμησε και τη σεβάστηκε παίρνοντας γυναίκα χρηστή και ενάρετη¹¹⁴. Πώς, λοιπόν, ο πατέρας του, ένας άνδρας που παντρεύτηκε χωρίς προίκα, προίκισε τις κόρες του και συμβούλευσε τον γιο του να πάρει ελάχιστη προίκα έγινε συγγενής του Νικόφημου

¹¹² Todd (2000) 204, υποσ. 3.

¹¹³ Θεωρούνται αξιέπαινο και χαρακτηριστικό ενάρετου άνδρα να πάρει γυναίκα χωρίς προίκα, με την προϋπόθεση ότι αυτή καταγόταν από καλή οικογένεια (Λυσ. 19.14). Ωστόσο, θα φαινόταν ύποπτο αν ένας ευκατάστατος πατέρας δεν έδινε προίκα στις κόρες του (Ισ. 3.28-29) και μάλλον γι' αυτό ο πατέρας του ομιλητή φρόντισε να προίκισι όλες τις κόρες του (Λυσ. 19.15). Βλ. Todd (1993) 215.

¹¹⁴ «Ο πεθερός του, ο Κριτόδημος, εγνωσμένου κύρους και φιλοπατρίας, σκοτώθηκε στη ναυμαχία του Ελλησπόντου, στους Αιγός ποταμούς, το 405 π.Χ.». Βλ. Ράπτης (2002) 167.

και του Αριστοφάνη για τα χρήματα; Ο χαρακτήρας και οι μέχρι τον θάνατό του επιλογές που έκανε αποδεικνύουν το αδύνατο ενός τέτοιου ενδεχόμενου.

§14 **ὅτι δὲ Ξενοφῶντος ἦν θυγάτηρ τοῦ Εὐριπίδου υἱός** : «Δεν πρόκειται για τον ιστορικό και συγγραφέα Ξενοφόντα, αλλά ούτε και τον ποιητή Ευριπίδη. Ο Ξενοφών ήταν στρατηγός το διάστημα 441-430 π.Χ. και σκοτώθηκε σε μάχη το 429 π.Χ.»¹¹⁵.

§15 **Φιλομήλω τῷ Παιανειῖ** : «Ο Φιλόμηλος ήταν γιος του Φιλιπίδου, ο οποίος ως τριήραρχος επαινείται για τις αρετές και τον πλούτο του. Κατάγεται από το δήμο Παιανίας της Πανδιονίδος φυλής»¹¹⁶.

Φαίδρω τῷ Μυρρινουσίῳ : Πρόκειται για τον γνωστό Φαίδρο από το *Συμπόσιο* και τον *Φαίδρο* του Πλάτωνα¹¹⁷.

§16 **τὴν Κριτοδήμου θυγατέρα τοῦ Ἀλωπεκῆθεν** : Ο Κριτόδημος ήταν ο πατέρας του πολιτικού Αριστομάχου, ο οποίος μνημονεύεται από τον Δημοσθένη. Ο δήμος Αλωπεκής ήταν κοντά στην Αθήνα. Από τον δήμο αυτό κατάγονταν ο Σωκράτης και ο Αριστείδης¹¹⁸.

ἐν Ἑλλησπόντῳ : Σε αυτό το σημείο, που ο ρήτορας αναφέρεται στη ναυμαχία στον Ελλήσποντο, εννοεί την καταστροφή του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός Ποταμούς υπό του Λυσάνδρου το 405 π.Χ.¹¹⁹ Ο Λύσανδρος εκτέλεσε 3.000 Αθηναίους αιχμαλώτους¹²⁰.

§17 **Καίτοι, ὧ ἄνδρες δικασταί, ὅστις αὐτός τε ἄνευ χρημάτων ἔγημε τοῖν τε θυγατέροιν πολὺ ἀργύριον ἐπέδωκε τῷ τε υἱεὶ ὀλίγην προῖκα ἔλαβε, πῶς οὐκ εἰκὸς περὶ τούτου πιστεύειν ὡς οὐχ ἔνεκα χρημάτων**

¹¹⁵ Todd (2000) 204, υποσ. 4.

¹¹⁶ Τζουμελέας (1939) 16, υποσ. 1.

¹¹⁷ Lamb (2006) 424, υποσ. d.

¹¹⁸ Τζουμελέας (1939) 16, υποσ. 4.

¹¹⁹ ό. π. 16, υποσ. 5.

¹²⁰ Lamb (2006) 426, υποσ. a.

τούτοις κηδεστής ἐγένετο; : Η πρώτη από αρκετές ρητορικές ερωτήσεις που θα ακολουθήσουν στις επόμενες παραγράφους (§23, §33, §34, §38). Κάθε μακροσκελής ρητορική ερώτηση θα θέτει ένα εύλογο ερώτημα, όπως στη προκειμένη περίπτωση, που θα γεμίζει το ακροατήριο αμφιβολίες για την αξιοπιστία του κατηγορητηρίου αλλά και συμπάθεια απέναντι στον κατηγορούμενο.

§18 Ἡ τε γὰρ ἡλικία πολὺ διάφορος, ἢ τε φύσις ἔτι πλέον : Ο πατέρας του απολογούμενου δεν θα ήταν σωστό σε καμία περίπτωση να ταυτιστεί με τον γαμπρό του, καθώς δεν τους χώριζε μόνο η ηλικία αλλά και ο χαρακτήρας. Ο Αριστοφάνης, σε αντίθεση με τον πατέρα του, ήταν φιλόδοξος και καιροσκόπος. Προέβαινε σε σπατάλες κάθε είδους προκειμένου να κερδίσει κοινωνική καταξίωση. Αναλάμβανε πάντα περισσότερα απ' όσα μπορούσε να φέρει σε πέρας με αποκορύφωμα την τελευταία αποστολή που είχε άδοξο τέλος.

§19 Πρῶτον μὲν γὰρ βουλομένου Κόνωνος πέμπειν τινὰ εἰς Σικελίαν : Ο φιλόδοξος Αριστοφάνης παίρνει μέρος στην επιχείρηση του Κόνωνα για αποστολή αντιπροσωπείας στον τύραννο των Συρακουσών Διονύσιο¹²¹. Στόχος τους ήταν η επίτευξη γάμου μεταξύ του Διονύσιου και της κόρης του βασιλιά της Κύπρου Ευαγόρα. Ο γάμος αυτός θα έθετε τον Διονύσιο στο πλευρό των Αθηναίων και θα τον απομάκρυνε από τους Λακεδαιμόνιους. Η αποστολή αυτή, που έλαβε χώρα το 392 π.Χ., είχε ευνοϊκή για τους Αθηναίους έκβαση, αφού ο Διονύσιος δεν έστειλε στους Σπαρτιάτες τις τριήρεις που τους είχε ετοιμάσει¹²².

ἐν Πειραιεῖ : Εδώ ο ρήτορας εννοεί την κατάληψη του Πειραιά από τον Θρασύβουλο το 403 π.Χ., όταν έπεσε η τυραννία των Τριάκοντα¹²³.

¹²¹ «Ο Διονύσιος ο πρεσβύτερος έγινε τύραννος των Συρακουσών το 406 π.Χ. Κατά τον πόλεμο εναντίον των Καρχηδονίων έλαβε βοήθεια από τους Σπαρτιάτες γι' αυτό και διέκειτο φιλικά προς αυτούς. Αργότερα, όμως, διέκειτο φιλικά και προς τους Αθηναίους, και γι' αυτό ο Κόνων το 392 π.Χ. έστειλε πρεσβεία σ' αυτόν και προσπάθησε να τον αποσπάσει από τους Σπαρτιάτες. Στην πρεσβεία συμμετείχε ο Αριστοφάνης, ο μαθητής του Ισοκράτη, ο Εύνομος, και ο ρήτορας Λυσίας, ο οποίος καταγόταν από τις Συρακούσες και ήταν φίλος του Διονυσίου». Βλ. Τζουμελέας (1939) 17, υποσ. 6.

¹²² Ράπτης (2002) 168-169.

¹²³ Τζουμελέας (1939) 18, υποσ. 1.

§20 Ἦσαν δ' ἐλπίδες τοῦ πλοῦ πείσαι Διονύσιον κηδεστήν μὲν γενέσθαι *Εὐαγόρα* : Ο Διονύσιος ἦταν τύραννος των Συρακουσών. Εμφανίζεται στην ενεργό δράση το 406 π.Χ. Οι Λακεδαιμόνιοι τον βοήθησαν στον πόλεμο εναντίον των Καρχηδονίων. Αυτό συνετέλεσε στη σύναψη διπλωματικών σχέσεων μεταξύ του Διονύσιου και των Σπαρτιατών. Το 392 π.Χ. ετοιμάζεται να στείλει για βοήθεια στους Λακεδαιμονίους τριήρεις. Αυτή την αποστολή βοήθεια είναι που θέλει να ανακόψει ο Κόνων με τη δική του επιχείρηση, και το επιτυγχάνει¹²⁴. Ο Ευαγόρας ἦταν τύραννος στη Σαλαμίνα της Κύπρου από το 410 π.Χ. Ο Ευαγόρας κινδυνεύει με μια επικείμενη επίθεση του Περσικού στόλου. Γι' αυτό στέλνει πρεσβευτές στους Αθηναίους αποζητώντας τη βοήθειά τους. Οι Αθηναίοι ανταποκρίθηκαν στο αίτημα του Ευαγόρα για βοήθεια και απέστειλαν τριήρεις. Επίσης, επειδή οι πρέσβεις από την Κύπρο δεν είχαν χρήματα για τον απόπλου, αφού τα έξοδα ἦταν πολλά και αγόρασαν και όπλα και μίσθωσαν και πελταστές, οι Αθηναίοι φρόντισαν να τους χορηγήσαν τα απαιτούμενα χρήματα για την επιστροφή τους στην πατρίδα. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των χρημάτων χορηγήθηκε από τον Αριστοφάνη. Ο Αριστοφάνης δεν διέθεσε απλόχερα μόνο την δική του περιουσία, αλλά ζήτησε και δανεικά από φίλους και γνωστούς. Ακόμη, ἔδωσε γι' αυτή την επιχείρηση σαράντα μνες του αδελφού του, χωρίς αυτός να το γνωρίζει, και επτά μνες που πήρε από τον πεθερό του, και πατέρα του κατηγορουμένου. Ο Αριστοφάνης ἔκανε όλα αυτά διότι ο Νικόφημος, ο πατέρας του, τον είχε διαβεβαιώσει ότι τα χρήματα αυτά θα επιστραφούν με το παραπάνω¹²⁵.

§21 *πελταστὰς* : Πελταστές ονομάζονταν οι φέροντες μικρή ημισεληνοειδή ασπίδα από κατσικίσιο δέρμα, την ονομαζόμενη *πέλτην*. Την ἔφεραν κυρίως οι Θράκες. Ο Αθηναίος στρατηγός Ιφικράτης (460-350 π.Χ.) εισήγαγε το αμυντικό αυτό όπλο και στον ελληνικό στρατό. Ο οπλισμός των στρατιωτών αποτελούνταν από το ξίφος, το ακόντιο και την *πέλτην*¹²⁶.

§22 *καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ὀμοπατρίου ἀποκειμένας παρ' αὐτῶ τετταράκοντα μνᾶς λαβὼν κατεχρήσατο* : «Αυτός ο γιος του Νικόφημου και ετεροθαλής αδερφός (*ὀμοπατρίου*) του Αριστοφάνη δεν αναφέρεται σε κανένα άλλο

¹²⁴ Ράπτης (2002) 169.

¹²⁵ ὁ. π. 170.

¹²⁶ Τζουμελέας (1939) 18-19, υποσ. 4.

μέρος αυτού του λόγου, αλλά υπάρχουν άφθονα στοιχεία που αποδεικνύουν πως αυτός ο άνθρωπος δεν υπήρχε. Στην παράγραφο §36 ο ομιλητής λέει: *Ἔτι δὲ φαίνονται (Κόνων καὶ Νικόφημος) οὐδὲν πώποτε διενεχθέντες, ὥστ' εἰκὸς καὶ περὶ τῶν χρημάτων ταῦτ' ἀ γνῶναι, ἱκανὰ μὲν ἐνθάδε τῷ ὑεῖ ἑκάτερον καταλιπεῖν, τὰ δὲ ἄλλα παρ' αὐτοῖς ἔχειν: ἦν γὰρ Κόνωνι μὲν ὕος ἐν Κύπρῳ καὶ γυνή, Νικοφήμῳ δὲ γυνή καὶ θυγάτηρ.* Ο άλλος γιος προφανώς δεν είναι ούτε στην Αθήνα ούτε στην Κύπρο, και φαίνεται να μην είχε μερίδιο στην πατρική περιουσία, καθώς τα υπόλοιπα (τὰ δὲ ἄλλα), αυτά που δεν δίνονται στον Αριστοφάνη, κρατούνται στην Κύπρο. Μαζί με τον υπολογισμό που αναφέρεται στις παραγράφους §§42-43, σύμφωνα με τον οποίο ο Αριστοφάνης είχε ξοδέψει περίπου 15 τάλαντα, και τα λόγια του απολογουμένου στην παράγραφο §44 (*Καὶ οὐ προσλογιζόμεθα ὅσα αὐτὸς ἐν Κύπρῳ ἔσχε Νικόφημος, οὔσης αὐτῷ ἐκεῖ γυναικὸς καὶ θυγατρὸς*) και στην παράγραφο §12 (*ἐδεήθη δοῦναι τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν αἰτοῦντι τῷ ὑεῖ τῷ Νικοφήμῳ*) μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι, αν ο Νικόφημος είχε δυο γιους, πιο σωστή θα ήταν η φράση *Ἀριστοφάνει τῷ Νικοφήμῳ*. Επιπλέον στοιχεία προκύπτουν από το γεγονός ότι μετά τον θάνατο του Αριστοφάνη, ο αδερφός του δεν έγινε κηδεμόνας των παιδιών του, αλλά η οικογένεια της μητέρας είναι αναγκασμένη να αναλάβει τη φροντίδα τους (§9 *ἠναγκασμένοι τρέφειν*). Στην ίδια παράγραφο ο ομιλητής λέει ότι έχει χάσει το προνόμιο να έχει, είναι στερημένος από συγγενείς εξ αγχιστείας (§9 *ἐστερημένοι κηδεστῶν*) και μιλάει για την προίκα της αδερφής του σαν μια απώλεια που έπληξε τη δική του περιουσία ενώ, αν τα παιδιά του Αριστοφάνη είχαν έναν θείο από τη μεριά του πατέρα τους, η προίκα θα κρατούνταν σαν καταπίστευμα από αυτόν προς όφελός τους. Τέλος, ο βασικός στόχος του κατηγορουμένου είναι να αποδείξει ότι η περιουσία του Νικόφημου και του Αριστοφάνη ήταν δικαιολογημένα αυτή που ήταν. Ισχυρίζεται ότι η δαπάνη των 15 ταλάντων από τον Αριστοφάνη, μαζί με την πιθανότατα μεγαλύτερη ποσότητα (§37) που κατακρατήθηκε από τον Νικόφημο για προσωπική του χρήση, αφήνουν ένα σύνολο πολύ μεγαλύτερο απ' ότι θα αναμενόταν να είχαν αφήσει, λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Κόνων είχε αφήσει μόνο 40 τάλαντα (§40). Αν, λοιπόν, υπήρχε ένας δεύτερος γιος στον οποίο θα είχε πάει το μέρος της

περιουσίας που δικαιούνται, ο ομιλητής δεν θα είχε χάσει την ευκαιρία να αξιοποιήσει αυτό το γεγονός, ώστε να ενδυναμώσει την επιχειρηματολογία του»¹²⁷.

«Οι σαράντα μνες, που αναφέρονται στην παράγραφο §22 ότι δόθηκαν στον Αριστοφάνη από τον αδερφό του, είναι ακριβώς το ποσό της προίκας της γυναίκας του και μιας και η προίκα δεν γινόταν ιδιοκτησία του συζύγου, η φράση *ἀποκειμένας παρ' αὐτῶ* θα ταίριαζε απόλυτα. Δεν θα απαιτούνταν πολλές αλλαγές στο κείμενο προκειμένου αυτό να απαλλαχθεί από την υποψία ύπαρξης ενός αδερφού. Αντί για τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ὀμοπατρίου ἀποκειμένας παρ' αὐτῶ τετταράκοντα μνᾶς, ο Laird, A. G. προτείνει τη γραφή τῆς ἀδελφῆς <τάς ὑπό> τοῦ ἐμοῦ πατρὸς ἀποκειμένας. Υποθέτοντας ότι το τάς ὑπό έχει αποβληθεί από αντιγραφείς και το ἐμοῦ πατρὸς έχει μετατραπεί σε ὀμοπατρίου, και ακολούθως το τῆς ἀδελφῆς έχει τραπεί σε τοῦ ἀδελφοῦ»¹²⁸.

«Η αλλαγή αυτή δεν αφαιρεί μόνο τον αδερφό από την ιστορία, αλλά δίνει και μια λογική εξήγηση της απώλειας της προίκας. Η προίκα δεν αποτελούσε αντικείμενο δήμευσης, και συνήθως διασφαλιζόταν με υποθήκευση περιουσίας του συζύγου. Ο ομιλητής δυο φορές (§9, §32) αναφέρεται στην απώλεια της προίκας, αλλά δεν αναφέρεται στην παράνομη δήμευσή της, αν και λέει ότι τα παιδιά του Αριστοφάνη έχουν παράνομα στερηθεί την πατρική τους περιουσία (§8). Δεν είναι απίθανο ο Αριστοφάνης να έπεισε τον πεθερό του να του επιτρέψει να διακινδυνεύσει την προίκα, απαλλαγμένος από την υποθήκη, αφού θα χρειαζόταν τον έλεγχο όλης της περιουσίας του για να διασφαλίσει, να δώσει εγγυήσεις στους φίλους από τους οποίους δανείστηκε (§22 *τοὺς φίλους ἔπειθε δεόμενος καὶ ἐγγνώμενος*). Στην παράγραφο §22 ο κατηγορούμενος λέει ότι ο Αριστοφάνης δανείστηκε επτά μνες από τον πεθερό του, τις οποίες και ξόδεψε (§22 *ὁ δὲ καὶ ταύτας λαβὼν κατεχρήσατο*). Δεν δίνει την απαιτούμενη έμφαση σε αυτό το σημείο ώστε να δείξει ότι το *καὶ* πριν το *ταύτας* υποδηλώνει πως και οι 40 μνες (δηλ. η προίκα και όχι τα χρήματα του αδερφού του Αριστοφάνη) είχαν προέλθει από την οικογένεια του ομιλητή και αυτές»¹²⁹.

¹²⁷ Laird (1911) 481-482.

¹²⁸ ό. π. 482.

¹²⁹ ό. π. 482.

«Το γεγονός ότι ο ομιλητής δεν δίνει έμφαση στην παράνομη δήμευση της προίκας υποδηλώνει ότι ο χαμένος λόγος του Λυσία, η ύπαρξη του οποίου αναφέρεται από τον Αρποκράτιο – *Κατ' Αισχίνου περι τῆς δημεύσεως τῶν Αριστοφάνους χρημάτων* – επιχειρούσε να σώσει την προίκα και τις επτά μνες. Σε αυτή την περίπτωση το *καὶ πρότερον πρὸς τοὺς συνδίκους* της παραγράφου §32 θα πρέπει να αναφέρεται στην προηγούμενη δίκη και όχι στην προκαταρκτική ανάκριση της παρούσας δίκης»¹³⁰.

§22 **τετταράκοντα μνᾶς** : «Η μνα στη σειρά των νομισμάτων της Αθήνας είναι τρίτη, μετά τον οβολό και τη δραχμή. Ακολουθεί τέταρτο το τάλαντον. Μια μνα ισοδυναμεί με εκατό δραχμές και εξήντα μνες ισοδυναμούν με ένα τάλαντο»¹³¹.

§23 **κάλει μοι Εὐνομον** : Ο Εὐνομος είναι ένα από τα πρόσωπο κλειδιά στην υπόθεση, καθώς πήρε μέρος στην επιχείρηση για τον Διονύσιο μαζί με τον Αριστοφάνη. Γνωρίζει καλά τον φιλόδοξο χαρακτήρα του Αριστοφάνη και την αγωνιώδη προσπάθειά του να βοηθήσει τον Ευαγόρα. Οι υποθέσεις ότι ίσως προσδοκούσε οικονομικά και πολιτικά οφέλη από αυτή του τη βοήθεια, είναι απλώς υποθέσεις και τίποτα παραπάνω. Συνεπώς, η μαρτυρία του σε αυτό το σημείο, η οποία σκοπό έχει να επιβεβαιώσει τα όσα λέει ο απολογούμενος, έχει ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη και ίσως την έκβαση της υπόθεσης¹³².

§24 **Τῶν μὲν μαρτύρων ἀκούετε, οὐ μόνον ὅτι ἔχρησαν τὸ ἀργύριον ἐκείνου δεηθέντος, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀπειλήφασιν** : Όλοι όσοι έδωσαν χρήματα στον Αριστοφάνη, για να βοηθήσουν στην αποστολή του πλοίου με τους Κύπριους πρέσβεις πίσω στην Κύπρο, τα πήραν πίσω. Οπότε δεν τίθεται θέμα απάτης ή κατάχρησης από την πλευρά του Αριστοφάνη¹³³.

§25 **Δῆμος γὰρ ὁ Πυριλάμπους** : «Ο Δήμος, γιος του Πυρίλαμπου, σχετίζεται με τον βασιλιά της Περσίας λόγω των διπλωματικών δραστηριοτήτων του πατέρα του

¹³⁰ Laird (1911) 482-483.

¹³¹ Ράπτης (2002) 170.

¹³² ό. π. 171.

¹³³ ό. π. 171.

στην περιοχή τον 5^ο αι. π.Χ. εκ μέρους της Αθήνας (Πλάτ. *Χαρμίδης* 158a)»¹³⁴.
Μαθαίνουμε από διάφορες πηγές για το κάλλος του (Αριστοφ. *Σφήκες* 98, Πλάτ.
Γοργίας 481d, 513 b)¹³⁵.

φιάλην χρυσήν : Στον Δήμο δόθηκε από τον Πέρση βασιλιά μια χρυσή φιάλη ως πιστοποιητικό αναγνώρισης της μεταξύ τους φιλίας. Αυτή τη φιάλη διατίθεται να δώσει ως ενέχυρο στον Αριστοφάνη για να πάρει δεκαέξι μνες δανεικές, για να μπορέσει να ανταποκριθεί στα έξοδα της τριηραρχίας. Όταν θα έφτανε στην Κύπρο, θα έπαιρνε πίσω το ενέχυρο επιστρέφοντας στον Αριστοφάνη είκοσι μνες, δηλαδή τα χρήματά του με τόκο. Αυτή η φιάλη θα εξασφάλιζε στον Δήμο ποικίλα αγαθά και χρήματα σε όποιο σημείο της Ασίας και αν κατέληγε. Γι' αυτό του ήταν εξαιρετικά πολύτιμη¹³⁶.

§26 **οὐκ ἔφη εἶναι, ἀλλ' ὤμνυε καὶ προσδεδανεῖσθαι τοῖς ξένοις ἄλλοθεν** : Ο παραδεκτά φιλόδοξος Αριστοφάνης αναγκάζεται εκ των συνθηκών να αρνηθεί την προσοδοφόρα γι' αυτόν προσφορά του Δήμου λέγοντας ότι δεν μπορεί να καλύψει το ποσό, αφού ακόμη χρωστάει χρήματα που είχε δανειστεί. Για την αλήθεια των λόγων του απολογουμένου σε αυτό το σημείο καλούνται μάρτυρες υπεράσπισης. Εφόσον, λοιπόν, αποδεδειγμένα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ο Αριστοφάνης δεν έχει χρήματα, θα ήταν αδύνατο να αφήσει χρήματα που δεν είχε στην οικογένεια του απολογουμένου. Συνεπώς, αν δημευθεί η περιουσία του ομιλητή, θα δημευθεί μια νομίμως αποκτηθείσα περιουσία, και όχι μια παρανόμως παρακρατηθείσα περιουσία¹³⁷.

§27 **χαλκῶματα δὲ σύμμεικτα οὐ πολλὰ ἐκέκτητο** : Σύμφωνα με τον ομιλητή, ο Αριστοφάνης δεν διέθετε ασήμι και χρυσό, αλλά μόνο λίγα επάργυρα σκεύη. Τρανή απόδειξη γι' αυτό είναι ότι όταν φίλευε τους πρεσβευτές του Ευαγόρα της Κύπρου αναγκάστηκε να δανειστεί σκεύη από γείτονες και φίλους. Τα σκεύη που άφησε ο Αριστοφάνης μετά τον θάνατό του απαριθμούνται στην απογραφή σκευών.

¹³⁴ Todd (2000) 207, υποσ. 13.

¹³⁵ Lamb (2006) 431, υποσ. a.

¹³⁶ Ράπτης (2002) 171.

¹³⁷ ό. π. 171-172.

§28 *πρὶν τὴν ναυμαχίαν νικῆσαι* : Εδώ γίνεται αναφορά στη ναυμαχία της Κνίδου που έλαβε χώρα το 394 π.Χ. Από όσα αναφέρονται στο κείμενο συμπεραίνουμε ότι πιθανότατα ο Αριστοφάνης επωφελήθηκε οικονομικά από αυτή τη νίκη. Μέχρι εκείνη την εποχή το μόνο περιουσιακό στοιχείο του Αριστοφάνη ήταν ένα μικρό χωράφι στον δήμο του Ραμνούνα, στα ανατολικά της Αττικής¹³⁸. Ο Ραμνούς ήταν πόλη και δήμος της Αιαντίδος φυλής. Είχε δύο ναούς και το ξακουστό άγαλμα της Νεμέσεως. Οι Ραμνούσιοι ήταν γνωστοί για τη σοφία τους. Από τον δήμο αυτό καταγόταν ο ρήτορας Αντιφώντας¹³⁹.

ἐπ' Εὐβουλίδου ἄρχοντος : «Η χρονολογία που έγινε η ναυμαχία της Κνίδου (394 π.Χ.) εξάγεται από το γεγονός ότι επώνυμος άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Ευβουλίδης»¹⁴⁰.

§29 *τραγωδοῖς τε δις χορηγῆσαι, ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ πατρὸς, καὶ τρία ἔτη συνεχῶς τριηραρχῆσαι, εἰσφορὰς τε πολλὰς εἰσενηνοχέναι* : «Η *χορηγία* (η κάλυψη των εξόδων ενός από τους χορούς, εδώ του τραγικού) και η *τριηραρχία* (η πληρωμή για τη συντήρηση ενός πολεμικού πλοίου για ένα έτος¹⁴¹) ήταν δυο από τις πιο σημαντικές λειτουργίες (οι λειτουργίες ήταν ένα είδος υποχρεωτικής δημόσιας υπηρεσίας που επιβαλλόταν σε πλούσιους άνδρες της Αθήνας). Η *εισφορά*¹⁴² ήταν ένας πολεμικός φόρος, ο οποίος επιβαλλόταν σε περιόδους ανάγκης σε όποιον είχε την οικονομική δυνατότητα να τον καλύψει»¹⁴³. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, με την πολιορκία της Μυτιλήνης είχαν αυξηθεί οι οικονομικές ανάγκες της Αθήνας. Έτσι, οι Αθηναίοι κατέφυγαν στην ακόλουθη λύση: «Έχοντας ανάγκη χρημάτων για την πολιορκία, εισήγαγαν οι ίδιοι για πρώτη φορά

¹³⁸ Ράπτης (2002) 175.

¹³⁹ Τζουμελέας (1939) 22, υποσ. 2.

¹⁴⁰ Ράπτης (2002) 176.

¹⁴¹ «Ο τριηραρχος έπρεπε να πληρώσει και να κανονίσει για τη συντήρηση ενός πλοίου του αθηναϊκού ναυτικού' ήταν, επίσης, ο κυβερνήτης του, αν το πλοίο στελνόταν σε θαλάσσια αποστολή, εκτός αν προτιμούσε να πληρώσει κάποιον άλλον για να εκτελέσει αυτό το καθήκον στη θέση του». Βλ. MacDowell (2003) 248.

¹⁴² Η *προεισφορά* ήταν ένα είδος λειτουργίας που εισάχθηκε τον 4^ο αι. π.Χ. «Ένας άνδρας οριζόταν να πληρώσει στο δημόσιο ταμείο το συνολικό ποσό του φόρου (εισφορά) που οφειλόταν από έναν αριθμό φορολογουμένων και στη συνέχεια προσπαθούσε να εισπράξει όσο περισσότερα από τα χρήματα αυτά μπορούσε από εκείνους οι οποίοι υποχρεούνταν να τα πληρώσουν. Ο αριθμός των ανδρών που υποχρεούνταν να καταβάλουν *προεισφορά* ήταν 300 σε κάθε περίπτωση (όχι κάθε χρόνο) επιβολής φόρου». Βλ. MacDowell (2003) 248.

¹⁴³ Todd (2000) 208, υποσ. 17.

άμεσο φόρο – εισφορά – συνολικού ποσού 200 ταλάντων (Θουκ. 3.19.1)¹⁴⁴. «Οι πολίτες των ελληνικών πόλεων αποδοκίμαζαν την ιδέα της άμεσης φορολογίας, θεωρώντας πως συνιστούσε καταπάτηση της προσωπικής τους ελευθερίας και προσβολή των θεμελίων της, που δεν ήταν άλλο από την ιδιοκτησία»¹⁴⁵.

Σε αυτό το σημείο μαθαίνουμε ότι ο Αριστοφάνης διετέλεσε τριήραρχος για τρία συναπτά έτη. «Κανένας δεν μπορούσε να υποχρεωθεί να εκτελέσει δυο λειτουργίες στο ίδιο ή σε διαδοχικά έτη, αν και μετά το 357 π.Χ. η συμμετοχή στην ομάδα των τριηράρχων δεν υπολογιζόταν γι' αυτόν τον σκοπό. Ένας νόμος που έλεγε ότι ένας άνδρας δεν έπρεπε να εκτελέσει την ίδια λειτουργία δυο φορές, πρέπει να ίσχυε μόνο για τις εορταστικές λειτουργίες και όχι για την τριηραρχία ή την προεισφορά»¹⁴⁶.

Μετά τη ναυμαχία της Κνίδου, ο Αριστοφάνης απέκτησε μια οικονομική επιφάνεια που του επέτρεπε να ανταποκριθεί στα απανωτά έξοδα. Η δίψα του για κοινωνική αναγνώριση και η φιλοδοξία του θα τον έκαναν να υπομείνει αγόγγυστα όλα όσα απαιτούσε η καινούργια του θέση, αυτή του άνδρα που απέκτησε πρόσφατα πολλά χρήματα. Όσα είχε, λοιπόν, απλόχερα τα έδωσε. Πώς θα μπορούσε από την περιουσία του, που μειωνόταν σταθερά, να διοχετεύσει κεφάλαια στην οικογένεια του πεθερού του;

οικίαν τε πεντήκοντα μνῶν πρίασθαι : Η αγορά από τον Αριστοφάνη ενός καινούργιου σπιτιού αξίας πενήντα μνων σίγουρα θα προκάλεσε συζήτηση μεταξύ των συμπολιτών του. Όταν ένας άνθρωπος αποκτά σε σύντομο χρονικό διάστημα πολλά χρήματα, είναι λογικό να προκαλεί τον φθόνο και ερωτηματικά για την προέλευση του πλούτου του¹⁴⁷.

§31 τῶν ἄλλων, ὅσων ἐδημεύσατε τὰ χρήματα, οὐχ ὅπως σκευὴ ἀπέδοσθε, ἀλλὰ καὶ αἱ θύραι ἀπὸ τῶν οἰκημάτων ἀφηρηπάσθησαν : Σε αυτό το χωρίο ο απολογούμενος τονίζει τη διαφορά του Αριστοφάνη με άλλους άνδρες των οποίων η περιουσία δημεύτηκε από το κράτος. Σε όλους τους άλλους δεν πωλήθηκαν τα έπιπλα, αλλά και τα θυρόφυλλα αρπάχθηκαν από τις οικίες τους. Στην περίπτωση του Αριστοφάνη, μετά τη δήμευση της περιουσίας του, εγκαταστάθηκε

¹⁴⁴ Kagan (2004) 169.

¹⁴⁵ ό. π. 169.

¹⁴⁶ MacDowell (2003) 249.

¹⁴⁷ Ράπτης (2002) 176-177.

φύλακας στο σπίτι, ώστε να μην κλαπούν τα θυρόφυλλα, τα σκεύη καθημερινής χρήσεως και ό,τι άλλο πολύτιμο υπήρχε μέσα. Έτσι, και έγινε. Τα έπιπλα που πήρε το κράτος από το σπίτι έφτασαν την αξία 1.000 δραχμών. Ένα ποσό που ποτέ πριν δεν είχαν συλλέξει από τις περιουσίες που δήμευσαν. Η διαφορά, όμως, στη μεταχείριση του Αριστοφάνη μάλλον δείχνει ότι σ' αυτόν το κράτος εξάντλησε την αυστηρότητά του και εξακολουθεί να δείχνει αναληψία επιχειρώντας να δημεύσει και την περιουσία του πεθερού του Αριστοφάνη.

ἐξεληλυθυίας τῆς ἐμῆς ἀδελφῆς : Σε αυτό το σημείο ο κατηγορούμενος αναφέρεται στην απομάκρυνση της αδερφής του από το σπίτι του νεκρού πια συζύγου της. Η γυναίκα του Αριστοφάνη μαζί με τα τρία παιδιά της φιλοξενείται πλέον από τον αδερφό της. Μέσα στον πόνο της τραγικής οικογενειακής ιστορίας που περνάει βρίσκει το κουράγιο να προστατέψει με φύλακα το δημευμένο πια σπίτι, ώστε να μην μείνει απροστάτευτο απέναντι σε ληστές. Έτσι, γίνεται *προστάτης της περιουσίας του δημοσίου*, αφού σε διαφορετική περίπτωση θα έκλεβαν τις πόρτες και τα παραθυρόφυλλα¹⁴⁸.

§32 τὸς συνδίκους : «Στην Αθήνα οι σύνδικοι ήταν συνήγοροι του δημοσίου οι οποίοι διορίζονταν για να αντιπροσωπεύουν την πόλη και να συνηγορούν υπέρ των συμφερόντων και της αξιοπρέπειας αυτής. Μετά την έξωση των Τριάκοντα οι σύνδικοι ήταν δικαστές διοριζόμενοι για να αποφασίζουν περί φιλονικιών εγχειρομένων σχετικά με τη δήμευση περιουσιών»¹⁴⁹.

ἐνοφείλεσθαι δὲ τὴν προῖκα τῆς ἀδελφῆς καὶ ἑπτὰ μνᾶς ἄς ὥχετο λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς τοῦ ἐμοῦ : Εδώ ο ομιλητής αναφέρει ότι όχι μόνο δεν έχει στην κατοχή του μέρος της περιουσίας του Αριστοφάνη, αλλά οφείλεται στην οικογένειά του η προίκα που ο πατέρας του έδωσε για την αδερφή του και οι επτά μνες που ο αποθανών δανείστηκε από τον πατέρα του για να χρηματοδοτήσει την αποστολή στην Κύπρο¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Ράπτης (2002) 178.

¹⁴⁹ Τζουμελέας (1939) 24, υποσ. 1.

¹⁵⁰ Ράπτης (2002) 178-179.

§33 Πῶς ἂν οὖν εἶεν ἄνθρωποι ἀθλιώτεροι, ἢ εἰ τὰ σφέτερ' αὐτῶν ἀπολωλεκότες δοκοῖεν τὰ κείνων ἔχειν; : Πρόκειται για την τρίτη ρητορική ερώτηση που εμφανίζεται στο κείμενο και δείχνει την αγανάκτηση και τη συναισθηματική φόρτιση του απεγνωσμένου ομιλητή που κινδυνεύει να μείνει άπορος λόγω των κακεντρεχών υποθέσεων-κατηγοριών για κατακράτηση μέρους της περιουσίας του Αριστοφάνη.

§34 Τιμοθέω τῶ Κόνωνος : «Ο Τιμόθεος, γιος του Κόνωνα, δεν είχε ξεκινήσει να δραστηριοποιείται πολιτικά μέχρι αυτή τη χρονική περίοδο (ανέλαβε το πρώτο του δημόσιο αξίωμα το 378/377 π.Χ.), αλλά εν ευθέτω χρόνω έγινε πιο σημαντική πολιτική προσωπικότητα από ότι ήταν ο πατέρας του»¹⁵¹.

Ο ομιλητής κάνει αναφορά στον Τιμόθεο ξεδιπλώνοντας ένα υποθετικό σενάριο για να πείσει το δικαστήριο ότι οι υποθέσεις για το μέγεθος της περιουσίας του Αριστοφάνη και οι διεκδικήσεις του δημοσίου από τον ίδιο είναι τουλάχιστον παράλογες. Σύμφωνα με το υποθετικό αυτό σενάριο, αν δημευόταν η περιουσία του Τιμόθεου και το μέγεθός της δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες των πολιτών και του δημοσίου, δεν θα ήταν δίκαιο να στραφούν στις περιουσίες των συγγενών του. Την ίδια λογική εκτίμηση της κατάστασης αποζητά αυτή τη στιγμή από το δικαστήριο¹⁵².

§39 στατήρας : Ο στατήρας ήταν ένα νόμισμα που πιθανότατα άξιζε 20 με 30 δραχμές, αλλά δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες γι' αυτό¹⁵³.

§40 τῶ δὲ ἀδελφιδῶ τῶ ἑαυτοῦ, ὃς ἐφύλαττεν αὐτῶ καὶ ἐταμίειε πάντα τὰ ἐν Κύπρῳ, ἔδωκεν ὡς μυρίας δραχμᾶς, τῶ δὲ ἀδελφῶ τρία τάλαντα: τὰ δὲ λοιπὰ τῶ ὑεὶ κατέλιπε, τάλαντα ἑπτακαίδεκα. : Ένας άνδρας με νόμιμους απογόνους δεν είχε το δικαίωμα να αφήσει περιουσιακά στοιχεία σε συγγενείς του εξ αγχιστείας. Ο Κόνων, όμως, ίσως να είχε αυτή τη δυνατότητα, καθώς η διαθήκη του δεν συντάχθηκε στην Αθήνα¹⁵⁴.

¹⁵¹ Todd (2000) 209, υποσ. 21.

¹⁵² Ράπτης (2002) 179.

¹⁵³ Todd (2000) 210, υποσ. 22.

¹⁵⁴ ό. π. 210, υποσ. 23.

Τούτων δὲ κεφάλαιόν τι γίγνεται περὶ τετταράκοντα τάλαντα. : Δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για την ακρίβεια αυτού του υπολογισμού, καθώς δεν γνωρίζουμε ακριβώς την αξία του στατήρα. Ωστόσο, αυτό δεν θα έπρεπε να μειώνει τη σημασία και τη βαρύτητα του υπολογισμού¹⁵⁵.

§41 αὐτὸς γὰρ ἐν τῇ νόσῳ ὧν εὖ φρονῶν διέθετο : Σε αυτό το σημείο ο ομιλητής αναφέρεται στη διαθήκη¹⁵⁶ του Κόνωνα. Ο Κόνωνας, του οποίου η περιουσία αποδείχτηκε μικρότερη από την αναμενόμενη, άφησε με διαθήκη ένα μέρος της περιουσίας του (5.000 στατήρες) για αφιερώματα προς τιμήν της Αθηνάς και του Απόλλωνα στους Δελφούς. Ακόμη, ένα μέρος (10.000 δραχμές) άφησε στον ανιψιό του που φρόντιζε για λογαριασμό του όλες τις οικονομικές του δραστηριότητες στην Κύπρο. Επιπροσθέτως, φρόντισε και στον αδελφό του να αφήσει τμήμα της περιουσίας του (3 τάλαντα). Τέλος, στο παιδί του κληροδότησε την υπόλοιπη περιουσία του (17 τάλαντα). Το συνολικό ποσό που διατέθηκε ανέρχεται στα σαράντα τάλαντα. Ότι όλα έγιναν νόμιμα, κανείς δεν μπορεί να το αμφισβητήσει. Η διαθήκη συντάχθηκε όταν ο Κόνωνας ήταν άρρωστος, αλλά είχε τα λογικά του. Βλ. Λυσ. 19.39-41, Δημ. 27.44-45, 36.7-8, 45.28.

§43 Καὶ τούτων κεφάλαιον πάντων γίγνεται μικροῦ λείποντος πεντεκαίδεκα τάλαντα. : «Ο υπολογισμός αυτός είναι πιθανότατα ακριβής. Οι αριθμοί που αναφέρονται στις παραγράφους 19.42-43 αθροίζονται σε δεκατέσσερα τάλαντα, τριάντα μνες, αλλά αναφέρει ότι η γη κόστισε *περισσότερο* από πέντε τάλαντα, πράγμα που θα δικαιολογούσε την όποια διαφορά»¹⁵⁷.

Ο ομιλητής σ' αυτό το σημείο κάνει μια λεπτομερή αναφορά των δαπανών του Αριστοφάνη. Πρόκειται για έξοδα με σκοπό την κάλυψη έκτακτων φόρων και υποχρεώσεων του απέναντι στην Αθήνα, όπως οι λειτουργίες. Οι κοινωνικές και πολιτικές φιλοδοξίες του Αριστοφάνη τον οδήγησαν σε έξοδα που υπερέβαιναν τις δυνατότητές του, όπως η χρηματοδότηση της αποστολής των πολεμικών πλοίων στην Κύπρο, η μισθοδοσία των πελταστών και η αγορά όπλων. Τον κατηγορούμενο σαφώς

¹⁵⁵ Todd (2000) 210, υποσ. 24.

¹⁵⁶ «Κατά τον 4^ο αι. γνωρίζουμε μερικές περιπτώσεις στις οποίες ένας άντρας, ο οποίος είχε γιους, έκανε διαθήκη για να δώσει οδηγίες σχετικά με τη διανομή της περιουσίας του μεταξύ των γιων του, ή για να αφήσει μικρά κληροδοτήματα στη χήρα του ή άλλους στενούς συγγενείς, ή για να προβεί σε αφιέρωμα σε κάποιον θεό». Βλ. MacDowell (2003) 160.

¹⁵⁷ Todd (2000) 211, υποσ. 27.

τον συμφέρει η αναφορά σε δαπάνες φανερές και γνωστές σε όλους. Το σύνολο αυτών των, γνωστών σε όλους, δαπανών ήταν λίγο λιγότερο από δεκαπέντε τάλαντα. Οι δαπάνες αυτές στηρίζουν τον ισχυρισμό ότι δικαιολογημένα και σωστά αποδεικνύεται ότι η περιουσία του Αριστοφάνη ήταν το ένα τρίτο της περιουσίας του Κόνωνα¹⁵⁸. Πώς, λοιπόν, θα μπορούσε να έχει διοχετεύσει χρήματα σε συγγενείς του, όταν όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι η δημευθείσα περιουσία είναι όση θα έπρεπε να είναι και έχει αποδειχθεί και η άσχημη οικονομική του κατάσταση λίγο πριν το τέλος της ζωής του;

§45 **Ακήκοα γὰρ ἔγωγε καὶ τοῦ πατρὸς καὶ ἄλλων πρεσβυτέρων** : Εδώ ο κατηγορούμενος παρουσιάζει ένα πολύ ισχυρό επιχείρημα. Μαρτυρίες από τον πατέρα του και από άλλους γεροντότερους¹⁵⁹ αναφέρουν ότι όχι μόνο τώρα, αλλά και στο παρελθόν το δικαστήριο έπεσε έξω στην εκτίμηση της περιουσίας πολλών. Μάλιστα, απαριθμεί και συγκεκριμένα παραδείγματα όπως τον Ισχόμαχο, τον Στέφανο, γιο του Θαλλή, τον Νικία, τον Νικήρατο, τον Καλλία, γιο του Ιππονίκου, τον Κολοφώντα, τον Διότιμο και τον Αλκιβιάδη. Το σεβαστό δικαστήριο, λοιπόν, αποδεδειγμένα έχει πέσει έξω σε πολλές περιπτώσεις πλουσίων παλαιότερων ετών, αλλά και νεόπλουτων. Αυτό συνέβη διότι οι φήμες είχαν διογκώσει την πραγματική περιουσία του εκάστοτε άνδρα. «Γιατί, όμως, δεν υποψιάζονται και όλους αυτούς ότι απέκρυψαν περιουσιακά στοιχεία ή τα άφησαν στους οικείους τους και η υποψία τους στρέφεται εναντίον μόνο του απολογουμένου;»¹⁶⁰. Συνεπώς, δικαιολογημένα θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς *επιλεκτική συμπεριφορά, αδικαιολόγητη εμπάθεια και αναληψία από την πλευρά του δημοσίου στο πρόσωπο του ομιλητή και της οικογένειάς του*¹⁶¹.

§47 **Ὁ τοίνυν Νικίου οἶκος** : Ο Νικίας ήταν στρατηγός και πολιτικός του 5^{ου} αι. π.Χ. Η οικογενειακή του ιστορία είναι το αντικείμενο του λόγου 18 *Ὑπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ* του Λυσία.

¹⁵⁸ Ράπτης (2002) 181.

¹⁵⁹ Ήταν αποδεκτή και συχνή τακτική να αναφέρεται ένας ομιλητής στις αναμνήσεις των μεγαλύτερων σε ηλικία Αθηναίων, όταν δεν ήθελε να δείξει προσωπική γνώση του παρελθόντος (Λυσ. 19.45, Δημ. 20.52, Αίσχίν. 2.77-78, 2.150, 3.191-192). Βλ. Carawan (2007) 300.

¹⁶⁰ Ράπτης (2002) 182.

¹⁶¹ ό. π. 182.

Νικήρατος : Ο Νικήρατος, γιος του Νικία, σκοτώθηκε από τους Τριάκοντα Τυράννους¹⁶².

§48 **Καλλίας** : Ο Καλλίας είχε μετατρέψει το σπίτι του σε χώρο συνάντησης των σοφιστών, όπως πληροφορούμαστε από τον *Πρωταγόρα* του Πλάτωνα¹⁶³.

Κλεοφῶντα : Ο Κλεοφών ήταν δημαγωγός αντίθετος με την καταστροφή των μακρών τειχών ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο¹⁶⁴.

§50 **Διότιμος** : «Ήταν συνάρχων του Ιφικράτους στον Ελλήσποντο το 388 π.Χ. ο οποίος συνόδευε για λόγους ασφαλείας τα πλοία που μετέφεραν σιτάρι στην Αθήνα και εισέπραττε φόρο»¹⁶⁵.

§53 **φασὶ δὲ καὶ τοὺς ἀρίστους καὶ σοφωτάτους μάλιστα ἐθέλειν μεταγιγνώσκειν** : Εδώ ο απολογούμενος θέλει να διασφαλίσει ότι ακόμη και αν οι κατηγοροί είχαν κατορθώσει να πείσουν το δικαστήριο, τώρα που άκουσαν και την απολογία του κατηγορουμένου με τις ισχυρές αποδείξεις και τα λογικά επιχειρήματα δεν θα διστάσουν να αλλάξουν γνώμη. Καθώς, είναι γνώρισμα των άριστων και των πλέον σοφών να αλλάζουν γνώμη όταν τα τεκμήρια είναι ισχυρά. Αν, όμως, οι ίδιοι δεν θέλουν να πειστούν, τότε ο κατηγορούμενος είναι καταδικασμένος.

§§55-64 Οι παράγραφοι αυτές αποτελούν τον *Επίλογο* (Peroratio). Η ανακεφαλαίωση των επιχειρημάτων είναι σύντομη και ακολουθείται από την παράθεση ενός ακόμα επιχειρήματος που έρχεται να τονίσει για μια ακόμη φορά το ήθος του πατέρα του ομιλητή. Τέλος, ακολουθεί η έκκληση για μια ευνοϊκή έκβαση της υπόθεσης.

§55 **Περὶ μὲν οὖν αὐτῆς τῆς γραφῆς** : Στην παράγραφο §55 γίνεται λόγος για γραφή, αλλά η απογραφή είναι πιο πιθανή¹⁶⁶. Η γραφή ήταν ο πιο συνηθισμένος τύπος δημόσιας δίκης. Οι δημόσιες δίκες αφορούσαν εγκλήματα που έθιγαν την κοινότητα

¹⁶² Τζουμελέας (1939) 30, υποσ. 2.

¹⁶³ ό. π. 30, υποσ. 3.

¹⁶⁴ ό. π. 30, υποσ. 4.

¹⁶⁵ ό. π. 31, υποσ. 5.

¹⁶⁶ Todd (2000) 201, υποσ. 4.

ως σύνολο και ως εκ τούτου όλοι είχαν δικαίωμα να υποβάλουν μήνυση¹⁶⁷. «Ο εθελοντής μηνυτής μπορούσε να είναι οποιοσδήποτε ελεύθερος ενήλικας άνδρας, μόνο που μερικά είδη εγκλημάτων δεν μπορούσαν να καταγγεληθούν από κάποιον που δεν είχε την ιδιότητα του πολίτη, ενώ κανένα δεν μπορούσε να καταγγεληθεί από πολίτη που είχε αποστερηθεί των πολιτικών του δικαιωμάτων»¹⁶⁸. Ονομαζόταν γραφή διότι ήταν «ο μόνος τύπος υπόθεσης στον οποίο η καταγγελία έπρεπε να υποβληθεί γραπτώς»¹⁶⁹. Έως τον 4^ο αιώνα π.Χ. έγγραφες καταγγελίες επιβάλλονταν πια και για άλλες υποθέσεις. Ο Σόλων είναι ο άνθρωπος που θέσπισε τη δυνατότητα της μήνυσης από εθελοντές και γι' αυτόν τον λόγο θεωρείται πως θέσπισε και την ονομασία και τη διαδικασία της γραφής¹⁷⁰. (Βλ. Δημοσθ. 18.3, 23.2, 23.5, 24.71, 25.28, 26.8, Θουκυδ. 1.129.1, 1.134.4, Ξενοφ. *Απομν.* 1.1.1, 1.2.64, 4.8.4, *Αίσχίν.* 1.1, 2.20, *Ισοκρ.* 12.29, *Πλάτ. Πολ.* 488a, *Τιμ.* 26c, *Φαίδρ.* 110b, 275a).

«Στην *απογραφή* ο μηνυτής υπέβαλλε έναν κατάλογο περιουσιακών στοιχείων τα οποία, όπως ισχυριζόταν, κατακρατούσε στην κατοχή του ο κατηγορούμενος, μολονότι αυτά έπρεπε να έχουν δημευθεί αν κέρδιζε την υπόθεση ο μηνυτής, έπαιρνε ως αμοιβή τα τρία τέταρτα της αξίας της περιουσίας»¹⁷¹.

περι δ' έμαυτου βραχέα βούλομαι ύμιν ειπεῖν : Ο κατηγορούμενος έχει αναφέρει με κάθε λεπτομέρεια τον τρόπο που η οικογένειά του συνδέθηκε με αυτή του Αριστοφάνη. Επίσης, έχει εκθέσει τις δραστηριότητες, τα περιουσιακά στοιχεία και τα έξοδα του γαμπρού του. Πρέπει, όμως, να μιλήσει και για τον εαυτό του, αφού η δική του περιουσία κινδυνεύει πια. Πράγματι, θα μιλήσει πολύ λίγο για τον εαυτό του παρά τη δεινή θέση στην οποία βρίσκεται και θα περίμενε κανείς να μακρηγορήσει¹⁷². Είπε λίγα και περιεκτικά λόγια ίσως για να δείξει ότι δεν έχει να απολογηθεί για τίποτα. Είπε, λοιπόν, ότι στα τριάντα του χρόνια είχε τη δέουσα συμπεριφορά απέναντι στον πατέρα του, ποτέ δεν τον κατήγγειλε κάποιος από τους συμπολίτες του και, αν και κατοικεί κοντά στην αγορά, δεν έχει βρεθεί ποτέ ούτε στο δικαστήριο ούτε στο βουλευτήριο πριν τον βρει η συμφορά αυτή.

¹⁶⁷ MacDowell (2003) 90-91.

¹⁶⁸ ό. π. 90-91.

¹⁶⁹ ό. π. 90-91.

¹⁷⁰ ό. π. 90-91.

¹⁷¹ ό. π. 92.

¹⁷² Ράπτης (2002) 183.

§56 *περὶ δὲ τοῦ πατρός, ἐπειδὴ ὡσπερ ἀδικοῦντος αἱ κατηγορίαι γεγένηται, συγγνώμην ἔχετε, ἐὰν λέγω ἃ ἀνήλωσεν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς φίλους* : Ο απολογούμενος νιώθει την ανάγκη να μιλήσει με κάθε λεπτομέρεια για το ήθος και την προσφορά του πατέρα του, ο οποίος έχει γίνει αποδέκτης άδικων κατηγοριών. Και θα το κάνει όχι για καύχημα, αλλά για να αποδείξει ότι δεν ταιριάζει στον χαρακτήρα ενός ανθρώπου από τη μία να ξοδεύει πολλά χωρίς να τον υποχρεώνει κανείς και από την άλλη να καταχράται χρήματα του δημοσίου διακινδυνεύοντας τα πάντα. Επομένως, οι κατήγοροι βγαίνουν *αντιφατικοί* και *αλλοπρόσαλλοι*¹⁷³. Ο ομιλητής επιθυμεί να τονίσει το ήθος του πατέρα του που ποτέ δεν υπήρξε φιλοχρήματος. Από την αρχή του λόγου του (§1 *ἐὰν ἐγὼ μὲν μὴ νῦν εὖ εἶπω, οὐ μόνον ἐγὼ ἀλλὰ καὶ ὁ πατήρ δόξει ἄδικος εἶναι καὶ τῶν ὄντων ἀπάντων στερήσομαι*), έχει αναφέρει τον κίνδυνο, αν ο ίδιος δεν τα καταφέρει σ' αυτή τη δίκη, να στερηθεί τα πάντα και πατέρας του να φανεί άδικος, ενώ δεν είναι. Όταν λέει τα πάντα δεν εννοεί μόνο τα υλικά αγαθά και τα χρήματα, αλλά και τα στοιχεία αρετής για τα οποία ήταν υπερήφανη ότι διέθετε όλη του η οικογένεια¹⁷⁴.

§57 *Εἰσὶ δὲ τινες οἱ προαναλίσκοντες οὐ μόνου τούτου ἔνεκα ἀλλ' ἵνα ἄρχειν ὑφ' ὑμῶν ἀξιωθέντες διπλάσια κομίσωνται* : Η αναφορά σε όλους αυτούς που εκμεταλλεύονται τη θέση τους για να επωφεληθούν οικονομικά γίνεται σκόπιμα, προκειμένου να τονιστεί η αντίθεση ανάμεσα σ' αυτούς και στον ενάρετο και νομιμόφρων πατέρα του. Η ανιδιοτέλεια του πατέρα του κατηγορουμένου είναι προφανής σε αντίθεση με όσους ξοδεύουν περιμένοντας ανταπόδοση¹⁷⁵. Κάποιοι άνδρες ξόδευαν χρήματα προκειμένου να χτίσουν ένα καλό όνομα και μια καλή κοινωνική εικόνα. Απώτερος σκοπός, όμως, αυτών των δαπανών ήταν να κερδίσουν τα διπλάσια στη διάρκεια της θητείας του αξιώματος που ανέμεναν να αποκτήσουν¹⁷⁶.

¹⁷³ Ράπτης (2002) 184.

¹⁷⁴ ό. π. 184.

¹⁷⁵ ό. π. 184-185.

¹⁷⁶ Lamb (2006) 446-447, υποσ. α.

τὰς δὲ χορηγίας ἀπάσας κεχορήγηκε, τεττηρῆρχηκε δὲ ἐπτάκις, εἰσφορὰς δὲ πολλὰς καὶ μεγάλας εἰσενήνοχεν : Ο πατέρας του ομιλητή είχε ανταποκριθεί όλες τις φορές που ορίστηκε χορηγός, είχε γίνει τριήραρχος επτά φορές και είχε συνεισφέρει σε πολλές και μεγάλες εισφορές. Για όλα τα προαναφερθέντα παραθέτονται αποδείξεις. Η απαρίθμηση όλων όσων έχει προσφέρει ο πατέρας του στην Αθήνα δείχνει τη φιλοπατρία αυτού και την ανάγκη του να προσφέρει στην πατρίδα και τους συμπολίτες τους¹⁷⁷.

§59 Ἔτι τοίνυν καὶ ἰδία τισὶ τῶν πολιτῶν ἀποροῦσι συνεξέδωκε θυγατέρας καὶ ἀδελφάς, τοὺς δ' ἐλύσατο ἐκ τῶν πολεμίων, τοῖς δ' εἰς ταφὴν παρεῖχεν ἀργύριον. : Όσο προχωράει προς το τέλος της η απολογία του κατηγορουμένου διαφαίνονται όλο και περισσότερες πτυχές της προσωπικότητας του νεκρού πια πατέρα του. Όσοι άκουσαν τις πράξεις του πατέρα του, που σ' αυτό το σημείο δεν απαριθμούνται για επίδειξη, αλλά ως αποδεικτικά στοιχεία της αθωότητας αυτού, δεν μπορεί παρά να ένιωσαν θλίψη για τον χαμό αυτού του εξαιρετου Αθηναίου που ήταν υπόδειγμα πολίτη. Στην ιδιωτική του ζωή βοήθησε οικονομικά φτωχούς συμπολίτες του να παντρέψουν τις κόρες και τις αδελφές τους, απελευθέρωσε αιχμαλώτους καταβάλλοντας λύτρα και πλήρωσε τα έξοδα για τις κηδείες φτωχών Αθηναίων. Και όλες αυτά τα έκανε ανιδιοτελώς, χωρίς να περιμένει ανταπόδοση ή επιβράβευση. Μόνο, διότι πίστευε ότι είναι χαρακτηριστικό γνώριμο ενός σωστού πολίτη να βοηθάει του φίλους του ακόμη και αν δεν το γνώριζε κανείς (§59 ταῦτ' ἐποίει ἡγούμενος εἶναι ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ὠφελεῖν τοὺς φίλους, καὶ εἰ μηδεὶς μέλλοι εἴσεσθαι).

§60 Ἐνθυμεῖσθε δὲ ὅτι ὀλίγον μὲν οὖν χρόνον δύναιτ' ἂν τις πλάσασθαι τὸν τρόπον τὸν αὐτοῦ, ἐν ἑβδομήκοντα δὲ ἔτεσιν οὐδ' ἂν εἰς λάθοι πονηρὸς ᾧν. : Για μικρό χρονικό διάστημα θα μπορούσε κανείς να προσποιηθεί, αλλά σε διάστημα εβδομήντα χρόνων, μιας ολόκληρης ζωής, ο πραγματικός χαρακτήρας του θα είχε φανεί¹⁷⁸. Κανείς ως τώρα δεν έχει κατηγορήσει

¹⁷⁷ Ράπτης (2002) 185.

¹⁷⁸ Επιχειρήματα που αφορούν τον χαρακτήρα των διαδίκων εμφανίζονται σε πολλές υποθέσεις. Οι διάδικοι παρουσιάζουν τους εαυτούς σαν πρότυπα πολίτη. Απαριθμούν τις λειτουργίες που έχουν αναλάβει και τονίζουν την προσφορά των ίδιων, αλλά και της οικογένειάς τους, στην πολιτεία. Επίσης,

τον πατέρα του ομιλητή για οικονομικά ζητήματα, ούτε εχθρός του δεν τόλμησε ποτέ να τον κατηγορήσει για χρήματα. Τα βασικά χαρακτηριστικά του έντιμου βίου του ήταν η αψεγάδιαστη συμπεριφορά, η ανιδιοτέλεια και η φιλοπατρία.

§61 Εἰ γὰρ μὴ ἦν τοιοῦτος, οὐκ ἂν ἐκ πολλῶν ὀλίγα κατέλιπεν, ἐπεὶ εἰ νῦν γε ἔξαπατηθείητε ὑπὸ τούτων καὶ δημεύσαιθ' ἡμῶν τὴν οὐσίαν, οὐδὲ δύο τάλαντα λάβοιτ' ἄν. : Αν ο χαρακτήρας του πατέρα του ομιλητή δεν ήταν αυτός που ήταν, δεν θα είχε αφήσει από τη μεγάλη περιουσία, που είχε, ελάχιστη. Άφησε ελάχιστα γιατί ξόδευε πάντα για το κοινό καλό. Αν αυτή η εναπομείνασα περιουσία δημευθεί, ούτε δυο τάλαντα δεν θα αποφέρει στο δημόσιο και θα καταδικάσει την οικογένεια του κατηγορουμένου σε ανέχεια και δυστυχία. Αν, όμως, δεν τη δημεύσουν θα ωφεληθούν. Στο παρελθόν η οικογένεια του έχει δαπανήσει πολλά για την πατρίδα και τώρα θα συνεχίσει να το κάνει. Ο ομιλητής τονίζει ότι θα διαθέτει πάντα την περιουσία του για το κοινό καλό¹⁷⁹.

§§63-64 Οι παράγραφοι αυτές είναι συναισθηματικά φορτισμένες και δραματικές. Ξεχειλίζουν από την υπερηφάνεια του γιου προς τον πατέρα που έχει προσφέρει τόσα στους συνανθρώπους του και στην Αθήνα. Ο ομιλητής νιώθει μεγάλη χαρά που του δόθηκε η δυνατότητα να μιλήσει και να απαριθμήσει τα επιτεύγματα του πατέρα του. Κλείνει τον λόγο του με μια πρωτοβουλία του πατέρα του να λάβει μέρος στους αθλητικούς αγώνες στον Ισθμό και τη Νεμέα, όπου κατάφερε να στεφανωθεί και μαζί του να διακριθεί όλη η πόλη. Στην παράγραφο §64 παρακαλεί τους δικαστές να αναλογιστούν όσα ανέφερε, κυρίως το ήθος του πατέρα του και τα όσα έχει προσφέρει η οικογένειά του, και να προβούν σε μια θετική γι' αυτόν έκβαση¹⁸⁰.

κριτικάρουν τους αντιπάλους για την ταπεινή τους καταγωγή, την αποφυγή πληρωμής φόρων ή στρατιωτικών καθηκόντων. Οι Αθηναίοι πίστευαν ότι ο χαρακτήρας του ανθρώπου δεν αλλάζει. Αν, λοιπόν, ο κατηγορούμενος είχε διαπράξει κάποιο έγκλημα στο παρελθόν ή είχε επιδείξει ανήθικο χαρακτήρα, αυτό έπαιζε καταλυτικό ρόλο στο να θεωρηθεί ένοχος. Αν η συμπεριφορά του κατηγορουμένου ήταν υποδειγματική μέχρι τη στιγμή της δίκης, τότε ήταν πολύ πιο πιθανό να πειστεί το δικαστήριο για την αλήθεια των λόγων του (Υπ. 1.14, 1.18, Λυσ. 19.60-61, Δημ. 58.27). Βλ. Lanni (2006) 59-61 και Lanni (2006) 61, υποσ. 95-96.

¹⁷⁹ Ράπτης (2002) 188.

¹⁸⁰ ό. π. 189.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Συμπεράσματα

Τα γεγονότα που οδήγησαν στους παραπάνω δυο λόγους είναι πάνω κάτω τα ίδια. Συνδέονται με δυο επικίνδυνες τάσεις που κυριαρχούσαν στην πολιτική ζωή του 4^{ου} αιώνα: της ενίσχυσης των ναυτικών αρχηγών μέσω των αξιωμάτων τους, αλλά και της βιαστικής και παράλογης τιμωρίας δημόσιων αξιωματούχων, την οποία απαιτούσε η άστατη κοινή γνώμη¹⁸¹.

Η συχνή χρηματοδότηση ναυτικών επιχειρήσεων από τους Πέρσες δημιουργούσε προβλήματα εμπιστοσύνης. Οι αρχηγοί του στόλου διαχειρίζονταν μεγάλα χρηματικά ποσά κάτω από συνθήκες που δεν επέτρεπαν τον επαρκή έλεγχο τους και τους καθιστούσαν ευάλωτους στη διαφθορά. Επίσης, ο διαχωρισμός ανάμεσα σε δώρα και δωροδοκίες από πλούσιους χορηγούς δεν ήταν πάντα εύκολος. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν η έλλειψη εμπιστοσύνης στο πρόσωπό τους. Με την πρώτη ευκαιρία οι εχθροί τους εμφανίζονταν με την κατηγορία της προδοσίας της πόλης για χρήματα. Ακολουθούσε η απαίτηση της κοινής γνώμης για την παραδειγματική τιμωρία τους με δήμευση της περιουσίας τους, εξορία ή θάνατο. Αν προσθέσει κανείς και την απεγνωσμένη προσπάθεια των ηγετών της πόλης να βρουν χρήματα στην όλη κατάσταση, θα καταλάβει με ποιον τρόπο οι ομιλητές των εξεταζόμενων λόγων έφτασαν στο δικαστήριο από τους κατηγορούς τους¹⁸².

Ο κάθε λόγος, από ρητορικής άποψης, είναι στα μέτρα του κάθε ομιλητή και διακρίνεται για την απλότητα, την καθαρότητα και την πειστικότητά του. Ο Λυσίας γνωρίζει ότι η πειστικότητα του ομιλητή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εντύπωση που θα δημιουργήσει στο ακροατήριο σαν προσωπικότητα. Αν ο ομιλητής καταφέρει να πείσει για την εντιμότητά του, ο λόγος του θα γίνει πιο πειστικός, αφού όλοι εμπιστεύονται ανθρώπους που είναι ενάρετοι. Και στους δυο λόγους δίνεται έμφαση στην *ηθοποιία*. Οι κατηγορούμενοι επαινούν τους προγόνους τους και αναφέρουν όσα αυτοί είχαν προσφέρει στην πόλη. Οι αναφορές στο ήθος των πρωταγωνιστών των λόγων είναι πιο δυνατές από κάθε άλλο επιχείρημα, αφού δημιουργούν την εικόνα ανθρώπων που δεν θα μπορούσαν να έχουν διαπράξει τα

¹⁸¹ Adams (1905) 163.

¹⁸² ό. π. 164.

αδικήματα για τα οποία κατηγορούνται¹⁸³. Στον λόγο 18 *Υπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ* ο ομιλητής αναφέρεται στον θείο του, Νικία, και την προσφορά αυτού στη δημοκρατία, στον πατέρα του, Ευκράτη, που επέδειξε απαράμιλλο ήθος σε μια δύσκολη περίοδο, στον ξάδερφό του, Νικήρατο, γιο του Νικία, που εκτελέστηκε από τους Τριάκοντα και στον θείο του Διόγνητο, που η προσήλωσή του στη δημοκρατία τον οδήγησε στην εξορία την εποχή των Τριάκοντα. Ο λόγος 19 *Υπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ δημόσιον* είναι στα μέτρα του φιλήσυχου και υποδειγματικού πολίτη που είναι ο κατηγορούμενος. Ο απολογούμενος υπερηφανεύεται για τη ζωή, τις επιλογές και την προσφορά του πατέρα του, ενώ σε αρκετά σημεία δηλώνει την απειρία του, αφού υπήρχε προκατάληψη σε όσους προσέρχονταν συχνά στα δικαστήρια.

Κοινός παρανομαστής και στις δυο υποθέσεις είναι η ύπαρξη κάποιου συκοφάντη που έχοντας ως βασικό κίνητρο να καρπωθεί μέρος της περιουσίας του κατηγορούμενου δεν διστάζει να τον σύρει αναίτια στο δικαστήριο, ώστε να δημευθεί η περιουσία του με *απογραφή*, αδιαφορώντας για την προσφορά του θύματος και της οικογένειάς του στην πόλη.

¹⁸³ Η παρουσίαση αποδείξεων που σχετίζονταν με τον χαρακτήρα ήταν πιο συχνή από την πλευρά του κατηγορουμένου παρά του κατηγορού. Οι αναφορές στον χαρακτήρα σκοπό είχαν να βοηθήσουν τους δικαστές στην απόφασή τους παρά να λειτουργήσουν ως επιχειρήματα για την υπεράσπιση της τιμής των διαδίκων. Η φήμη και το ιστορικό του κατηγορουμένου συμπεριλαμβάνονταν στις πληροφορίες που οι δικαστές λάμβαναν υπόψη τους για να αποφασίσουν αν η καταδίκη του ήταν επιβεβλημένη ή όχι. Η πληθώρα των επιχειρημάτων που αφορούσαν τον χαρακτήρα του απολογούμενου και δηλώσεις ότι το δικαστήριο πρέπει να αθώσει τον κατηγορούμενο επειδή στο παρελθόν είχε αναλάβει πολυδάπανες λειτουργίες και θα συνεχίσει να το κάνει, αν αθωωθεί (Ισ. 6.61, 7.38-42, Λυσ. 18.20-21, 19.61, 21.25, Δημ. 28.24), αντανakλούν την πολυπλοκότητα του Αθηναϊκού τρόπου λήψης αποφάσεων. Βλ. Gagarin, Cohen (2005) 123.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο λόγος του Λυσία *Υπὲρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ* αποτελεί τον επίλογο της υπεράσπισης της οικογενειακής περιουσίας και των πολιτικών δικαιωμάτων του ανιψιού του Νικία. Ο Νικίας ήταν μια προσωπικότητα γνωστή στην Αθήνα για την προσφορά του πριν και μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Τα δημοκρατικά φρονήματα του ίδιου και της οικογένειά του ήταν αδιαμφισβήτητα. Ο απολογούμενος, γιος του Ευκράτη, δηλαδή του αδερφού του Νικία, κερδίζει με τον λόγο του τη συμπάθεια τόσο των δικαστών και των ακροατών όσο και των σημερινών αναγνωστών. Είναι περήφανος για τη προσφορά της οικογένειάς του και φαίνεται να θεωρεί παράλογη τόσο την παρουσία του στο δικαστήριο όσο και την πιθανότητα καταδίκης του. Είναι ένας σεμνός νέος από λαμπρή γενιά που μάχεται για την πατρική του περιουσία¹⁸⁴.

Ο λόγος του Λυσία *Υπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ δημόσιον* είναι ένας άρτια δομημένος λόγος και από τους ωραιότερους του ρήτορα. Το ύφος του είναι λιτό και απαλλαγμένο από ρητορικά σχήματα και μακροπερίοδο λόγο. Είναι γεμάτος μαρτυρικές καταθέσεις, παραδείγματα και πειστικούς λογικούς συλλογισμούς. Ο απολογούμενος δεν μάχεται για οικονομικούς λόγους. Η περιουσία του δεν είναι το μόνο που διακυβεύεται. Την *οικογενειακή τιμή* και την *υστεροφημία* του ενάρετου πατέρα του προσπαθεί να σώσει. Για να υπερασπιστεί τον εαυτό του λέει ελάχιστα, αλλά για τον πατέρα του ό,τι και να πει δεν είναι αρκετό. Ίσως αυτός είναι ο λόγος που ακόμη και στον επίλογο προσθέτει μια καινούργια πληροφορία για να δείξει το ήθος του πατέρα του, τον οποίο τιμά, σέβεται και έχει ως παράδειγμα για όσα έκανε για την πατρίδα, για την κοινωνία και την οικογένειά του. Το ήθος και η στάση ζωής του πατέρα του κατηγορουμένου περνούν ένα διαχρονικό μήνυμα για τις αξίες και το μεγαλείο της ψυχής¹⁸⁵.

Δεν γνωρίζουμε στοιχεία για την έκβαση ούτε της πρώτης ούτε της δεύτερης υπόθεσης. Το μόνο βέβαιο είναι ότι αποτελούν δυο υπέροχα δείγματα της γραφής και της δεξιοτεχνίας του Λυσία με κοινό περιεχόμενο, την άδικη προσπάθεια δήμευσης περιουσιών που ανήκουν σε ευπόληπτους και πλούσιους Αθηναίους πολίτες. Η καθαρότητα των επιχειρημάτων και των συλλογισμών του, καθώς και η αληθοφάνεια

¹⁸⁴ Ράπτης (2002) 364-365.

¹⁸⁵ ό. π. 190-192.

των ιστοριών που παρουσιάζει, κάνουν πιθανή μια θετική έκβαση και για τους δυο κατηγορούμενους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, Ch. D. (1905): *Lysias, Selected Speeches* (American Book Company), New York.
- Carawan, E. (2007): *Oxford Readings in The Attic Orators* (Oxford University Press), New York.
- Carey, Ch. (1992): *Apollodoros, Against Neaira [Demosthenes] 59* (Aris & Philips Ltd.), Warminster.
- Carey, Ch. (2005): *Trials from Classical Athens* (Routledge), London.
- Gagarin, M. – Cohen, D. (2005): *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law* (Cambridge University Press), New York.
- Kagan, D. (2004): *Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος* (Ωκεανίδα), Αθήνα, μετάφραση: Πηλαβάκης, Ν. (2003).
- Laird, A.G. (1911): “Lysias 19.22 and 18.14” *Classical Philology, Vol. 6, No. 4, pp. 481-483*, published by: The University of Chicago Press.
- Lamb, W.R.M. (2006): *Lysias* (Harvard University Press), Cambridge.
- Lanni, Ad. (2006): *Law and Justice in the Courts of Classical Athens* (Cambridge University Press), New York.
- MacDowell, D.M. (2003): *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων* (Παπαδήμας), Αθήνα, μετάφραση: Μαθιουδάκη Γ. (1986).
- Pernot, L. (2005): *Η Ρητορική στην Αρχαιότητα* (Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος), Αθήνα, μετάφραση: Τσελέντη, Ξαν. (2005).
- Ράπτης, Γ.Α. (2002): *Λυσίας, Υπερασπιστικοί Λόγοι* (Ζήτρος), Θεσσαλονίκη.
- Τζουμελέας, Στ. (1939): *Λυσίας, Λόγοι Τόμος Α΄* (Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος), Αθήνα.
- Todd, S.C. (2000): *Lysias* (University of Texas Press), United States of America.
- Todd, S.C. (1993): *The Shape of Athenian Law* (Oxford University Press), New York.